

81-2

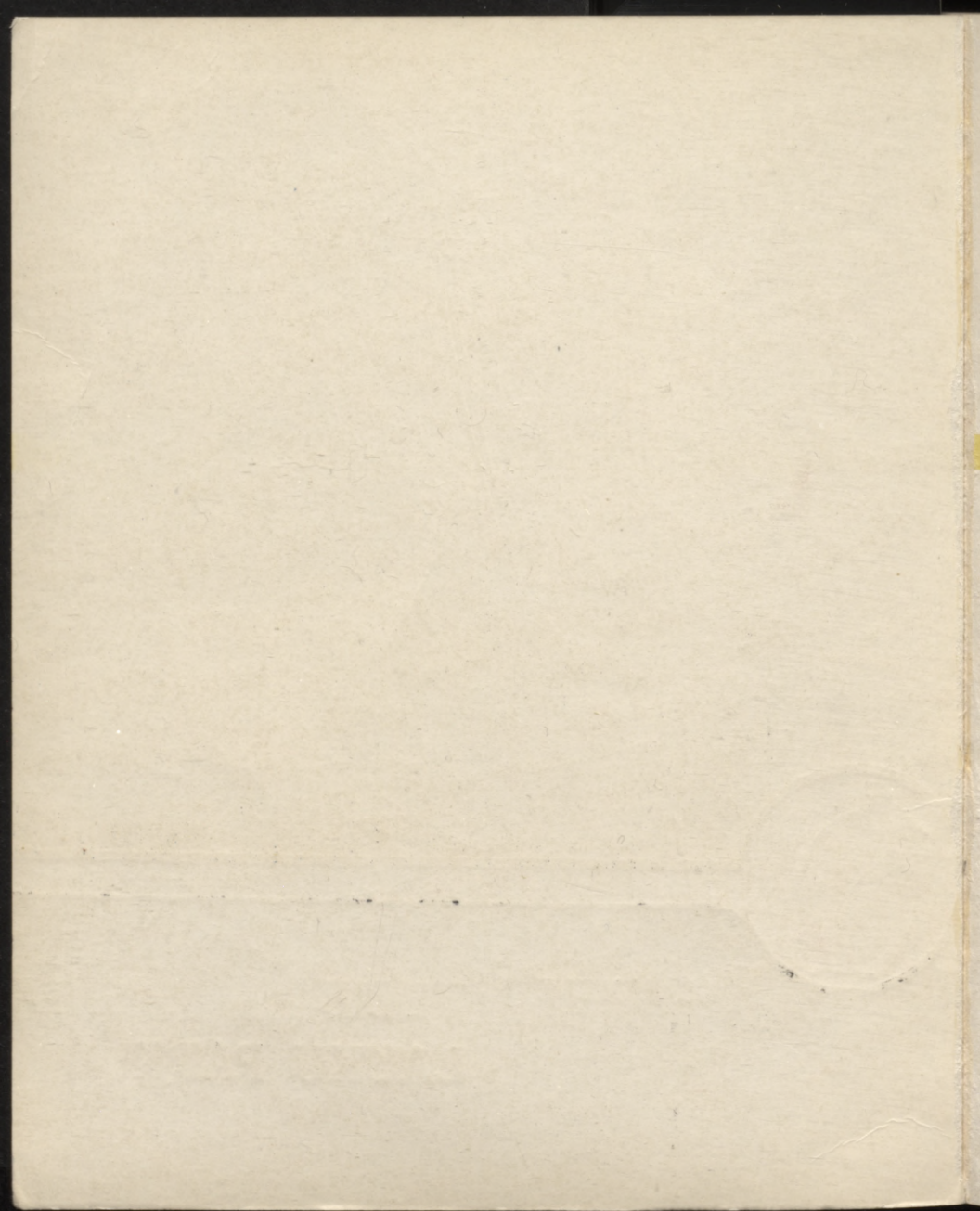
L 119

DABA UN MĒS • DABA UN MĒS

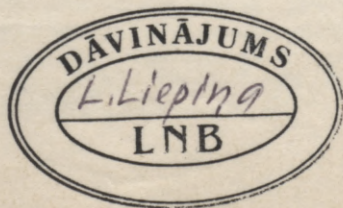
I. JANELE

VECIE
LAUKU PARKI

LATVIJAS DAŽĀS
UN PIEMĒRĀS
VĀRSTĀDĀS
LĀVĀNS PĀR 24
BIOLĢIJAIS TĀSĪTUS
DABA UN MĒS

DABA UN MĒS ● DABA UN MĒS ● DABA UN MĒS

303744

LATVIJAS DABAS
UN PIEMINEKĻU
AIZSARDZĪBAS
BIEDRĪBA

LATVIJAS PSR ZA
BIOĻĢIJAS INSTITŪTS

«DABA UN MES»

81-2
L 119

Latvijas Nacionālā
Bibliotēka

03020H0EPI

L
7

I. JANELE

VECIE LAUKU PARKI

RIGA «ZINĀTNE» 1981

0306040651

72L
85.113(2L)
Ja505

Redkolēģija: V. Aigare, I. Emsis, M. Fridberga,
G. Kasparsons, H. Mihelsons (atb. red.),
L. Tabaka, V. Zariņš

Recenzents: I. Batrags

Autores krāsainie foto

Autores un V. Saicana melnbaltie foto

Janele I.

Ja 505 Vecie lauku parki. — R.: Zinātne, 1981. — 111 lpp., il.,
8 lp. il. — (Daba un mēs).

Grāmata iepazīstina ar Latvijas lauku parku izveidošanās vēsturiskajiem apstākļiem, parāda to augsto estētisko vērtību un stilistisko radniecību ar Krievijas un Rietumeiropas dārzu mākslas tradīcijām. Īpaši aprakstīti ainavu parki. Īsi raksturots, kā vecie dārzi un parki kopjami un kas jāievēro, tos ekspluatējot un restaurējot. Darbs domāts plašam lasītāju lokam, it sevišķi Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības pirmorganizācijām.

J 30203—097 105.81.490203100
M811(11)—81

72L
85.113(2L)

Izdota saskaņā ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas
Redakciju un izdevumu padomes 1980. gada 8. oktobra lēmumu

© Izdevniecība «Zinātne», 1981

NEDAUDZ PAR PARKA DIVĀM DABĀM

No visiem dzīvās dabas kompleksu objektu veidiem viens tomēr ir cilvēku, ne tikai dabas veidots — parki, arī vecie vēsturiskie lauku parki. Šī divējādā izcelsme rada divējādu attieksmi pret vēsturiskajiem parkiem, divējādas kļūdas un bez gala un malas sajūsmu un pārpratumus.

Tas, ka parks ir dabas objekts (sevišķi lielle pagājušā gadsimta pirmajā pusē veidojie lauku parki), parasti domstarpības nerada. Tāds parks ir skaists, pat valdzinošs dabiskās ainavas modelis, un visbiežāk to arī tā uztver. Taču reizē parks ir arhitektūras piemineklis. Iespējams, ka šāds apgalvojums daudreiz šķitīs nepieņemams, tāpēc jāatgādina, ka arhitektūra nav tikai ēkas, bet arī to savstarpējais novietojums, t. i., apdzīvotās vietas plānojums, un arī atpūtas ārtelpu jeb visu veidu apstādījumu un atpūtas zonu veidojums.

Parku var uzskatīt arī par mākslas pieminekli. Jebkuru parku taču veidoja pēc attiecīgā laika modes prasībām un pieņēmumiem par atpūtas teritorijas izveidojumu un atbilstību tai dzīvojamai ēkai, kuras iemītniekiem šī atpūtas teritorija bija paredzēta. Tikai pēc ilgāka laika, parādoties jaunām estētiskajām koncepcijām, bet dažkārt vēl pēc tam, iepriekšējā, nereti nikni peltā mode kļuva par atzītu «stilu». Tāpat kā jebkura mode, arī dekoratīvo un atpūtas dārzu (vārdu «parks» sāka lietot visai nesen) veidošanas koncepcijas ne visur un ne vienmēr savos ziedu laikos guva atsaucību. Ar to arī izskaidrojams, ka, piemēram, 18. gadsimta beigās, kad jau visā Eiropā, tagadējās Latvijas PSR teritoriju ieskaitot, stabili vietu bija ieguvis ainavu dārzs, vairākās muižās vēl veidoja regulārā plānojuma dārzus, un dažs ceļotājs vēl 19. gadsimta sākumā skumji piebilda, ka vecajā gaumē (t. i., ģeometriski) veidots dārzs tomēr esot ļoti skaists. Tā, paturot prātā, ka katrs arhitektūras stils savos ziedu laikos ir bijis tikai «mode», viss 18. gadsimta Latvijas atpū-

tas un dekoratīvo dārzu stilistiskais juceklis sakārtojas pa ērti pārskatāmām vietām. Taču par to vēlāk.

Tagad jātiek kaut nelielā skaidrībā par to, ko īsti mūsu ikdienā, svētkos un pat nākotnē nozīmē vecie vēsturiskie lauku parki — cilvēku veidotie dabas objekti.

Vispirms: šie parki ir, pastāv. Un nevajag apgalvot, ka lauciniekam parks nav vajadzīgs. Tā būs uzspēlēšana, bērnišķīgas bravūras novēlojies paveids. Mūsdienu laucinieks vairs nav kļaušu zemnieks, kam parks būtu lieka greznība, ja vispār būtu bijis pieejams. Pie tam jāšaubās, vai pat kļaušu zemniekam parks būtu bijis lieka greznība — atliek tikai palasīt muižnieku un tiem pakalpiņu ierēdņu skaudības pilnos latviešu Ligo svētku un zemnieku kāzu aprakstus.

Mūsdienu laucinieka darbdiena ir jau pārāk tuva pilsētnieka darbdienai, ar tiem pašiem minusiem — sēdošu darbu un piesārņotām telpām. Sen jau laucinieks visu dienu neuzturas ārā, pie tam arī šis āra gaiss ne vienmēr un visur ir tik svaigs kā vajadzētu. Brīvajā laikā laucinieks grib izkustēties vai tāpat vien pavaļoties kādā klusā nostūrī. Tur, kur ciemats (bet viensētu paliek aizvien mazāk) atrodas meža vidū, parks tiešām zaudē lielu daļu atpūtas vietas funkciju. Bet tikai daļu — to, kas pārsvarā pienākas pieaugušo atpūtai. Mazākos bērnus vecāki labprātāk pa'aidīs parkā nekā mežā. Taču daudzās vietās mežs nav tik tuvu. Bet parks ir. Un tad parkam tiek visa slodze — svētki un volejbols, pastaigas un bērnu rotaļas. Tā visa ir tik daudz, ka nopietni jāapsver, vai tomēr kaut ko nevar izdabūt ārā no parka, vismaz izvietot blakus parkam. Tātad parks lauciniekam ir vajadzīgs — darbdienās, svētdienās un svētkos.

Vecais parks ir jau gatavs. Šobrīd nerunāsim par to, ka tas nav apkopts. Jaunie, šogad, pērn vai pirms 10 gadiem stādītie parki vēl nav gatavi. Nereti tie vēl nav telpa, bet tikai platība — nesen stādītam parkam vēl nav īstas trešās dimensijas. Un, ja Latvijas klimatiskajos apstākļos vasarā pēc ēnas nav pārāk lielas vajadzības (dažkārt tomēr ir), tad pēc aizvēja gan. Jauns parks aizvēju vēl nedod, skaņas necik neslāpē un acis arī tā nepriecē kā pieaudzis. Taču parks «pieaudzis» kļūst 70—100 gadu vecumā. Tātad mēs nevaram pārlieku cerēt paši pieredzēt to laiku, kad «pilngadību» būs sasnieguši mūsu stādītie parki; mums pienākas tas, ko muižās stādījuši mūsu vecvectēvi, — ar noteikumu, ka mēs viņu darbu protam cienīt, saudzēt un apkopt.

Ar noteikumu, ka mēs mācāmies no tā. Bet mūsu paaudzes darbu vērtēs mūsu mazbērni.

Vecajos parkos ir ko mācīties — lauču un stādījumu grupu savstarpējās attiecības, koku un krūmu grupu sugu sastāvs, lielāko masīvu apmales un skatu perspektīvas. Visu nevar uzskaitīt, visu var pielietot, apgūt, var pat atrast kļūdas un censīties tās neatkārtot. Mācīties vecajos parkos var daudz ko, kaut arī tiem parkiem, kurus stādīsim mēs, būs citas, izvērstākas un sarežģītākas funkcijas. Jaunajā parkā noteikti uzturēsies vairāk ļaužu, bet tam jābūt vismaz tikpat skaistam kā vecajam.

PUSCEĻĀ UZ DEKORATĪVO DĀRZU

Atskats uz dekoratīvo un atpūtas dārzu vēsturi, lai gan šāda dārza viens mūžs reti spēj pārsniegt 300 gadus, jāsāk vismaz no 16. gadsimta. Toreiz Rietumeiropā jau bija pazīstami renesanses dārzi, kurus dēvēja arī par itāļu dārziem, bet Latvijā valdošo šķiru mājokļi vēl atradās nocietinātās pilīs un nekādi izvēršti dekoratīvie dārzi tur nebija pat iedomājami. Bija labi, ja kaut kur pils pagalma stūrī varēja izveidot dažas puķu vai ārstniecības augu dobes vai iestādīt kādu rožu krūmu. Ja šādu greznību varēja atļauties, tad «dārza» vietu centās izvēlēties pie akas vai ūdens baseina. Dārzu, kurš nereti ietilpa pāris kvadrātmetros, papildināja sols. Bieži vien tas bija velēnu sols: zems, soliņa augstuma mūrītis ar ierobi augšpusē, kurā augs zaļa zālīte vai kādi citi sīki lakstaugi. Uz šīs velēnas tad arī sēdēja.

Velēnu soli Latvijas lauku parkos vietām bija sastopami vēl 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta pašā sākumā. Plašajos ainavu vai dabas parkos velēnu soliems vairs nebija nekādas funkcionālas nozīmes — parkā atradās arī koka soli; sēdēt varēja uz lauču zālienos speciāli atstātiem celmiem, kā arī uz likiem koku zariem (iespējams, speciāli noliektiem).

Līdz šim Latvijā nav zināms neviens konkrēts nocietinātās pils iekšpusē izveidots dārzs, tāpēc sīkāk pie tiem nav vērts kavēties.

Cita lieta bija augļu un sakņu dārzi, kurus miera laikos izmantoja arī atpūtai vai vismaz pastaigām. 16. gadsimtā Latvijā, šķiet, bija arī tā saucamie medību parki, kurus gan par dekoratīvajiem dārziem uzskatīt nevar, bet kā savdabīgas atpūtas teritorijas tie nav noliedzami. Un tomēr kā vieni, tā otri vēl bija nesaistīti ar mājokļiem, pareizāk, — no tiem attālināti. Augļu un, protams, sakņu dārzi atradās ārpus pils nocietinājumu mūriem.

To platības bija samērā lielas, un ceļi, kas šos dārzus šķērsoja, bija apstādīti ar koku rindām. Sādi dārzi atradās arī ārpus Rīgas nocietinājumu mūriem. Miera laikos tie bija pilsētas iedzīvotāju atpūtas vieta. Jāatzīmē, ka grāvju ietverti, ar ērkšķainu krūmu dzīvžogiem apstādīti augļu un sakņu dārzi ar lapenēm, paviljoniem un pergolām vairākās Viduseiropas un Rietumeiropas zemēs bija iecienīti jau agrīnajos viduslaikos.

Tā kā Austrumbaltijā līdz pat 18. gadsimta sākumam gandrīz nepārtraukti risinājās kari, kas iznīcināja daudz kultūras un materiālo vērtību, tagad informācija par senāko gadsimtu sadzīvi un kultūru vienā otrā jomā vai nu vispār nav atrodamā, vai arī savācama pa tik mazām druscinām, ka iespējams tikai spriest, kā varētu būt bijis, nevis noskaidrot, kā tiešām bijis.

Tas sakāms arī par daudz ko, kas attiecas uz senākajiem (16. un 17. gs. sākuma) dekoratīvajiem dārziem.

Tā kā medību jeb briežu vai iršu dārzi Latvijā šur tur bija saglabājušies vēl 18. gadsimtā, par tiem var runāt konkrētāk. Ziņas par Latvijas senākajiem medību dārziem attiecas uz 16. gadsimtu, kad šāds dārzs esot bijis Kalētu muižā (tag. Liepājas raj.). Kā rāda nosaukums, medību dārzs bija domāts medībām; to raksturo arī otrs nosaukums — briežu jeb iršu dārzs,

jo medību dārzos parasti turēja briežus un stirnas. Visbiežāk medību dārzs bija ar augstu, izturīgu žogu norobežots, iztīrīts un izretināts meža nogabals vai birzs, kurā turēja dažādus medību dzīvniekus. Biezajos un staignajos, vējgāztu koku pilnajos mežos medības nebija nekāda izprieca, bet gan smags un bīstams darbs. Tas bija muižas mednieku — dzimcilvēku — darbs. Ne velti tautasdziesma:

...mans mūžiņš līdz ar stirnu
aizskrien suņu pulciņā.
Aprok mani vilki, lāči,
ar ko biju karojies.

Svētkus, muižnieku izpriecas vajadzēja citādas. Tam derēja medību dārzi. Pārskatāmajā un iežogotajā koku audzē nevarēja pārsteigt nepatīkamas, bīstamas nejaušības, tur muižas īpašnieks varēja aicināt savus viesus uz medībām, kuru norisi varēja vērot arī sievietes, sēžot nelielā, izturīgā mājīnā pie žoga. Ir zināms, ka medību dārzi bijuši arī Alūksnē (Tempļa kalna rajonā), Ieriķos (ap to vietu, kur Rīgas—Pleskavas šoseja šķērso muižas aleju), kā arī Kuldīgā. Pēdējais bijis laikam visjaunākais medību dārzs Latvijā. Tā ierīkošana sāka ap 1690. gadu, kad medību dārzu veidošana jau bija apmūsusi. Kuldīgas medību dārzā stādīti arī svešzemju koki, kas nebija raksturīgi, jo funkcionāli pēc tiem nebija vajadzības.

PARKS DRIKST ATRASTIES PIE PAŠAS PILS

16. gadsimta beigās Livonijas kara rezultātā faktiski beidza pastāvēt Livonijas ordenis. Liela daļa kādreizējo nocietināto piļu bija kļuvušas nederīgas aizsardzībai vai pat apdzīvošanai. Valdošajām šķirām vairs nebija nozīmes diendienā mitināties ne visai ērtajās nocietinātajās pilīs, tāpēc pamazām sāka veidoties brīvstāvošās muižnieku dzīvojamās mājas tips, ko pierasts dēvēt par muižas pili. Muižas pils arhitektoniskais veidols sākumā bieži vien pārāk līdzinājās tai pašai nocietinātajai pilij — pārāk liels bija gadu simtos stiprinātais ieradums, ka drošs ir tikai nocietināts mājoklis. Viena no pirmajām muižu pilīm Latvijā ir līdz mūsdienām saglabājusies 16. gadsimtā celtā Nurmuižas pils Laucienē. Tāpat kā tās priekštecēm, tai ir iekšējais pagalmis un maz logu. Par tās laikabiedriem uzskatāma vecā Dižstendes pils — neliela mūra ēciņa Stendes selekcijas un izmēģinājumu

stacijas parkā — un Slokenbekas muiža pie Tukuma. Apmēram ap to pašu laiku celtas pirmās muižas pilis Popē un Zlēkās (abas tag. Ventspils raj.). Lai gan visās tā laika muižās pilis celtas ar biežām sienām un iespējami maz un maziem logiem vai arī viss muižas centra apbūves ansamblis veidots kā noslēgts četrstūris, pie šādām dzīvojamām ēkām jau bija iespējams veidot parku.

PLAŠA PARAGU IZVELE

Paragu izvēle bija plaša. Tepat Latvijā bija pazīstami dažāda veida puķu un ārstniecības augu dārziņi, ko ar nocietinājumu mūriem neierobežotās vietās varēja papildināt ar augļu un sakņu dārzu. Bija pazīstami arī medību dārzi, ko, nedaudz modificējot, varēja veidot cieši pie pašas muižas pils.

Lai gan trūkst drošu ziņu par lielākiem dekoratīvajiem stādījumiem nocietināto piļu tuvumā (un visticamāk, ka viduslaiku puskoloniālajā Latvijā

to tiešām nebija), ne viens vien bagāts muižnieks un ne viens vien puspasauli apceļojis amatnieks vai dārznieks bija redzējis vai vismaz dzirdējis par viduslaiku Rietumeiropas «paradīzes dārziem». Tos varētu saukt arī par viduslaiku ainavu dārziem, jo to plānojums gan pakļāvās zināmiem noteikumiem, taču bija ģeometrisku vai citu regulāru kanonu nesaistīts. «Paradīzes dārzu» ģeometrisks vai simetrisks plānojums varēja būt apstākļu sagādīšanās rezultāts, nevis modes prasība. Šādiem dārziem bija jāattēlo paradīze. Dārzu aptvēra grāvis un ērkšķainu krūmu dzīvžogs, kura iekšpusē bija vēl viena vai vairākas lazdu un augļu koku rindas. Centrālais ceļš, kas veda uz birzi vai mežīņu, bija apstādīts ar iespējami krāšņākiem kokiem. Tādā dārzā bija vēlams viens vai vairāki avoti. Tur atradās augļu koku grupas, birzis un alejas, kā arī augļu koku vai vīnogulāju špalieri. Dārzā varēja būt arī dažādi labirinti. Gandrīz vai obligāta bija zvērnīca, nereti atsevišķi plēsīgo zvēru būri, tur atradās arī putnu būri un zivju dīķi. Daudzveidīgi bija puķu, ārstniecības un garšaugu stādījumi. Dārza celtnes, atpūtas laukumi un iecienītie saules pulksteņi nereti bija vīnogulāju un rožu krūmu ietverti. Šādos dārzos kā mantojums no antīkā laikmeta varēja būt arī dažādu spēļu, rotaļu un atrakciju laukumi.

Parku pie brīvstāvošās muižas pils varēja veidot arī pēc jaunākajiem Rietumeiropā atzītajiem un iecienītajiem parku paraugiem. 16. gadsimtā Rietumeiropas zemēs valdīja tā saucamā renesanses māksla un arhitektūra, kam atbilstošais parka tips bija sācis veidoties toreizējā Itālijā un reizēm vēl šodien tiek dēvēts par itāļu stilu. Renesanses dārzu māksla bija izveidojusies uz jauno tehnisko iespēju, arheoloģijas un antīkās mākslas bāzes. Renesanses dārzs bija mākslotāks un izmeklētāks nekā iespējami ar dabu saistītais viduslaiku dārzs. Renesanses dārzā parādījās terases, kāpnes, rampas, atbalstsienas, balustrādes un grotas, tajā bija centrālā skatu perspektīva, kas optimālajā gadījumā bija arī dārza simetrijas ass. Tur bija akmens krastos ietvertas ūdens kaskādes, ūdens atrakcijas, parādījās joku automāti un dažādi uzraksti. Vēlāk šādu dārzu papildināja arī skulptūras — gar kāpnēm, uz terasēm un atbalstsienām. Augiem renesanses dārzos bija pakārtota loma. Dārzs bija vairāk radīts aplūkošanai no pils vai citas arhitektoniski izcilas vietas nekā ērtām pastaigām, ko apgrūtināja stāvās kāpnes, nereti pārāk šaurās alejas vai iešanai piemērotu celiņu trūkums.

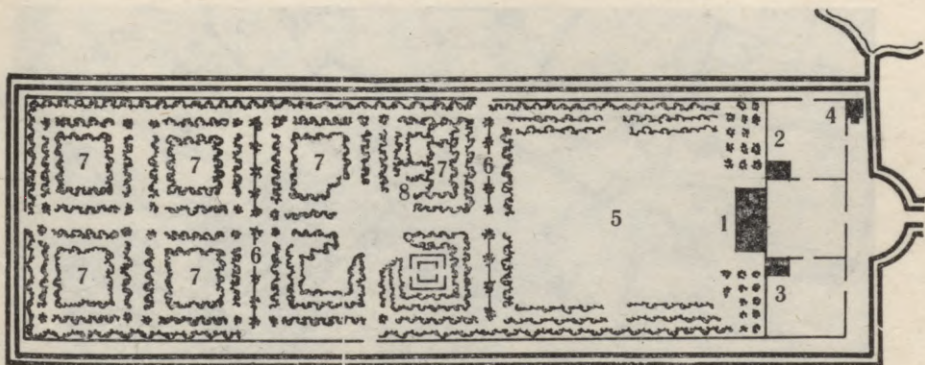
Vēl 16. gadsimtā tagadējās Francijas teritorijā renesanses dārzs ieguva jaunu veidolu. Tas daļēji izskaidrojams ar atšķirīgajiem dabas apstāk-

liem. Ja Itālijā dārzu veidolu spēcīgi ietekmēja kalnainais, nelīdzena reljefs, nosakot pils novietni kalna galā un parka veidojumu nogāzē, tad franču dārzs, kas vēlāk ieguva baroka dārza nosaukumu, veidojās līdzenumā, purviem un ūdeņiem bagātos apvidos. Baroka dārzs veidojās plašs, reprezentabls un izteikti simetrisks. Renesanses dārzā izmantoja no kalna tekošos strautus, bet baroka dārzā — bijušos nocietinājumu grāvjus vai apkārtnes nosusināšanai raktos kanālus. Baroka dārzos kanālu platums nereti sasniedza 20 m, bet garums pat 1000 m. Apkārtējais zemes līmenis tikai nedaudz pacēlās virs kanāla līmeņa, bet kaskādes vietā parādījās fontāns. Dārzu veidojami pievērsās Tuvo Austrumu seno ūdens sistēmu un atrakciju studijām. Pašā pils priekšā ierīkoja plašu, simetrisku parteru, kur drīkstēja atrasties tikai pavisam zemi cirpti stādījumi vai dzīvžogi. Atkal nāca modē viduslaiku beigu posmā aizmirstie, sākotnēji no arābu zemēm (ap 9. gs.) pārņemtie, tā saucamie izšūtie parteri. Vēlāk šie parteri kļuva par baroka parku neatņemamu sastāvdaļu. «Izšūtajā parterā» stādījumi nebija obligāti: zemie vai pat uz zemes veidotie sarežģītie ornamentu biežāk bija no dažādu krāsu oļiem, grants, ķieģeļu vai stikla lauskām, oglēm, kaļķakmens u. c. materiāliem.

Parteru aptvēra vai tam pieklāvās parka daļa, kur arī celiņu tikls bija simetrisks pret galveno kompozīcijas asi. Celiņus iekļāva vairākrindu alejas vai augsti cirpti dzīvžogi-sienas. Celiņu un dzīvžogu ietvertās platības dēvēja par bosketiem, bet laukumus celiņu krustojumos — par saloniem. Kā vieni, tā otri varēja būt dažāda lieluma: tur varēja atrasties zaļās «zāles» un «kabineti», atpūtas un atrakciju laukumi, diķi, strūklakas, putnu vai zvēru sprosti, bet bosketos — pat augļu un sakņu dārzi. Visās iespējamās vietās atradās parka skulptūras un celtnes. Baroka dārzu skulptūras parasti bija dinamiska rakstura, ar izteikti laicīgu tematiku, nereti alegoriskas. Augstajos dzīvžogos izcirtās nišās varēja atrasties arī skulptūras, vai paši dzīvžogi varēja būt izcirti kā zvēri, cilvēki vai vienkārši geometriskas figūras.

Trešā, no pils attālākā, baroka dārza daļa bija mežaparks. Tajā gan parasti vēl turpinājās kompozīcijas galvenā ass vai assis kā galvenie mežaparka ceļi, bet tā veidojums bija brīvs un augi necirpti.

17. gadsimta otrajā pusē Francijā izveidoja baroka laikmeta ievērojamāko — Versaļas pils parku. Bet Anglijā jau bija radusies opozīcija geometrisko dārzu mākslai, pārmērīgajai koku un krūmu ciršanai. Populārs kļuva sauklis pret dabas krop-

Mangaļu muižas «izpriecu un koku dārzs» 1687. gadā. 1 — muižnieka dzīvojamā māja; 2 — virtuve; 3 — kalpotāju māja; 4 — stallis; 5 — klajš laukums; 6 — koku rinda ar žogu; 7 — vietējo sugu koku ietverts boskets; 8 — stādaudzētava.

ļošanu dārzos un parkos; parādījās teorijas par pazaudēto paradīzi.

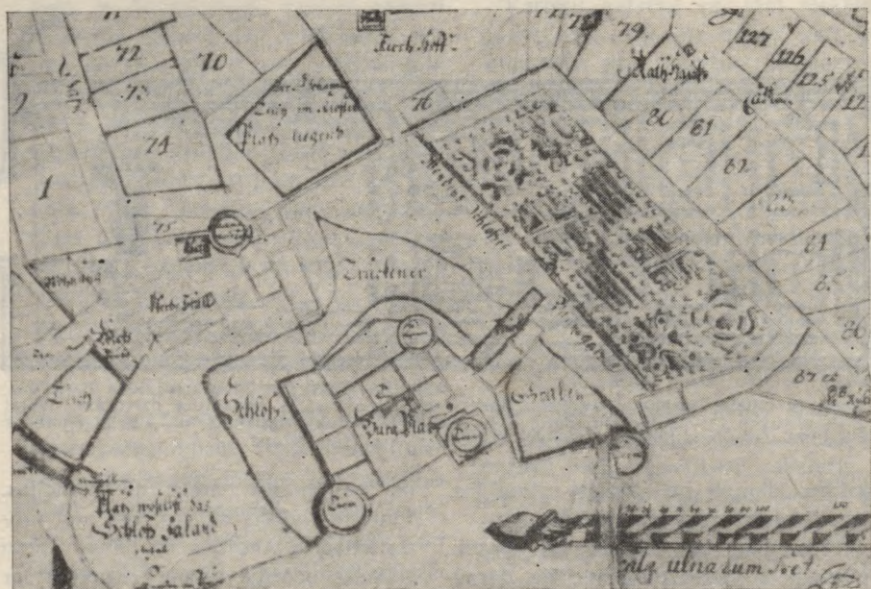
Tāds, lūk, bija vairāk vai mazāk pieejamais pieredzes materiāls dārzu un parku veidošanā tajā laikā, kad Latvijas teritorijā valdošo šķiru mājoklis kļuva par muižas pili* ārpus nocietinājumu mūriem. Tiesa, relatīvi jaunākais angļu mākslinieku un ainavas veidošanas teorētiķu viedoklis Latvijā nevarēja tikt plaši atzīts. Latgale un Kurzemes hercogiste 17. gadsimtā bija Polijas atkarībā, bet caur Poliju Latviju ietekmēja tikai seno katolisko zemju kultūra un māksla, — renesanse

no Itālijas un baroks no Francijas. Vidzemē valdīja zviedri, kas pret protestantiskās Anglijas vēl jauno dārzu mākslas teoriju varēja izturēties ar lielāku interesi, taču, cik redzams no 17. gadsimta kartogrāfiskā materiāla, neviens no toreizējiem Vidzemes dārzniekiem nav bijis tik liels, lai tam būtu ainavu plānojums.

VISMĀZ 50 GADUS PIRMS RUNDĀLES PARKA UN CARA DĀRZA

Pretēji plaši izplatītajam uzskatam, ka dekoratīvo un atpūtas dārzu veidošana

* Par pili reizēm sauc jebkuru muižnieka dzīvojamo māju, — gan tādu kā Dundagā un Rundālē, gan arī tādu kā Ungurmuižā un Eriņos. Vairāki arhitektūras vēsturnieki pēc krievu un vācu valodas parauga lieto atšķirīgus nosaukumus: muižas pils (дворец, Schloß), kas parasti celta no akmens materiāla, ir lielāka un greznāka, un muižnieka dzīvojamā māja jeb kungu māja (барский дом, Herrenhaus), kas parasti celta no koka, ir mazāka un pieticīgāka.

Cēsu pils dārzs 17. gadsimta beigās.

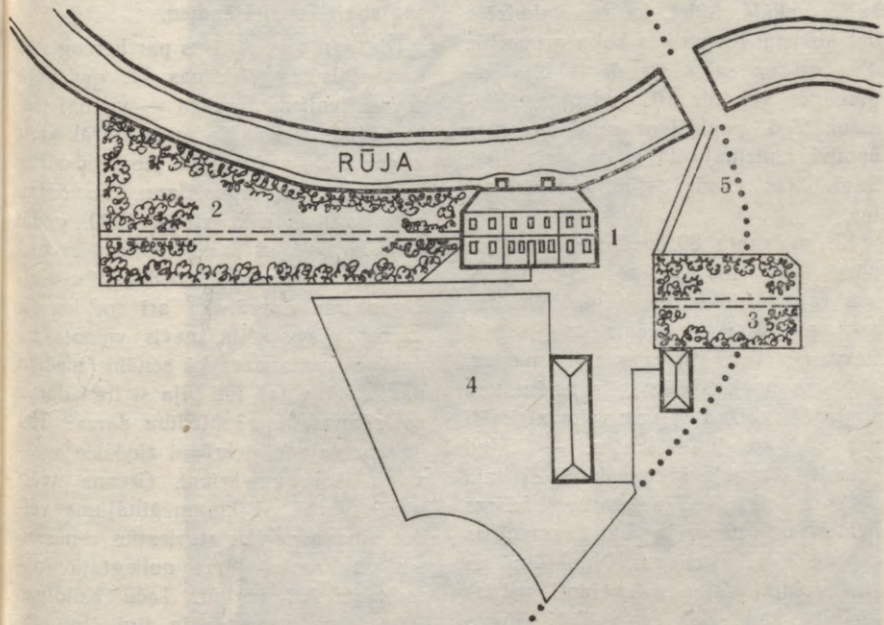
Latvijā sākusies tikai ar Pētera I Cara dārzu (1721. g.) un Rundāles ansambļa parku (1739. g.), jāatzīmē, ka dekoratīvie dārzi pie muižu pilīm atradās jau 17. gadsimtā, bet dažas, tiesa gan, pārāk nenoteiktas, norādes attiecas pat uz 16. gadsimta beigām.

No 17. gadsimta Rīgas apkaimes dārziem minams Mangaļu muižas dārzs, kura 1687. gadā muižu redukcijas laikā zīmētais plāns ir saglabājies. Dārzs ir bijis šaurs un garš

barokālu plānojumu: centrālā simetrijas ass, ļoti plati (ap 6 m) aleju un koku rindu ietverti celiņi. Visu dārzu aptvēris ar Ķīšezeru savienots šaurs (ap 2 m) kanāls, bet dārza bosketiem un alejām vietām gar malām bijuši dēļu žogi.

Dekoratīvie dārzi 17. gadsimtā Vidzemē bijuši arī citur, taču, tāpat kā Mangaļu muižas dārzs, līdz mūsdienām nav saglabājušies. Vairāku dārzu vietā vēlāk izveidoti ainavu parki.

Tolaik vēl nebija izpostīta lielā no-

Naukšēnu muiža 1695. gadā. 1 — muižnieka dzīvojamā māja; 2 — jaunais dārzs; 3 — vecais dārzs; 4 — aploks; 5 — aptuvena pašreizējā ceļa vieta.

cietinātā Cēsu pils. Burtnieku pils gan jau bija nopostīta, taču vēl pastāvēja kā puslīdz nocietināta apdzīvota vieta. Nelieli ārkārtīgi atšķirīgie dārzi pie abām pilīm lieliski raksturo 17. gadsimta vēl stiprās, nocietināto piļu specifiskajai pakļautās dārzu veidošanas tradīcijas. Par «izšūto parteru» reducētais Cēsu pils dārzs atradies pirmajā priekšpilī, pašā pilsētas centrā. Tas arī

noteica tā veidolu (2×4 bosketi) un mazos izmērus (60×110 m). Pēc 1693. gada plāna grūti spriest, cik īsti tajā bijis koku, vai bijuši dzīvžogi un raksti uz zemes. Šķiet, ka divos bosketos bijuši saimniecības dārzi. Tas laikam bijis vienīgais Cēsu dārzs, un arī pašā pilī nez vai bijuši citi stādījumi.

Arī Burtnieku pilsmuižas dārzs at-

radies ārpus nocietinātās pils, aiz diķa kalna pakājē. Šķiet, ka tur vajadzēja būt kokiem. Kā paliela koku grupa aiz diķa un uz salas šis dārzs bija saglabājies vēl līdz 19. gadsimta sākumam. Tad, paplašinot muižas centra apbūvi, iznīcināja dārza daļu aiz diķa. Saglabājās vienīgi stādījumi uz salas.

17. gadsimta 80. gados dekoratīvie dārzi bijuši arī Liezērē (tag. Madonas raj.), Naukšēnos (tag. Valmieras raj.) pat divi — vecais un jaunais, Cesvainē (tag. Madonas raj.) un citur. No tiem neviens līdz mūsdienām nav saglabājies. Daudzi nav vairs atzīmēti pat 18. gadsimta kartēs, — tāpat izpostīti Ziemeļu karā vai gājuši bojā pēckara laikā, kad dekoratīvais dārzs nebija un nevarēja būt uzmanības centrā. Citi, piemēram, Naukšēnu un Lodes dārzi, vai nu pārveidoti, vai iznīcināti, kad vēlāk tur veidoti ainavu parki.

IZPRIECU, AUGĻU UN VIRTUVES DĀRZI

Daudz lielāki un greznāki bija muižu dārzi Kurzemes hercogistē, īpaši hercogu muižās. Kurzemes hercogiste Ziemeļu karā cieta mazāk nekā Vidzeme. Kurzemes dekoratīvie dārzi vai nu nebija cietuši nemaz, vai arī tos ātri atjaunoja, domājams, sākotnējā

vai tam līdzīgā izskatā. Daži no tiem saglabājušies vēl šodien.

Diezgan maz zināms par hercogistes galvaspilsētas Kuldīgas 17. gadsimta dekoratīvajiem dārzēm — vienīgi tas, ka tādi ir bijuši. Nedaudz vairāk ziņu ir par Kuldīgas medību jeb iršu dārza veidošanu un izpostīšanu. Šo dārzu hercogs licis sākt stādīt 1690. gadā. Vairāki Baltijas vācu vēsturnieki pieņem kokaugu sugu lielo dažādību Kuldīgas iršu dārzā, kā arī to, ka šis dārzs bijis stādīts, nevis veidots no dabīgas mežaudzes kā senākie medību dārzi. Kāda tad īsti bija šī iršu dārza veidošanas ideja? Medību dārzs? Tad nebūtu vajadzīgi krāšņi ziedošie svešzemju koki un krūmi. Grezna zvērnīca? Vairāk mēģinājums veidot ainavu parku, atgriezties renesanses un baroka dārzu noliegtajā «paradīzē»? Arī varbūt. Taču Kuldīgas iršu dārzs nepastāvēja ilgi. Jau 18. gadsimta sākumā vairākās bargās ziemās izsala liela daļa krāšņāko koku un krūmu. Vairāki brieži nobeidzās, citus saplosīja dārzā iekļuvušie vilki. Nedaudzos pāri palikušos dzīvniekus drīz vien aizveda uz citiem medību dārzēm, bet galīgi aizaugušo un panikušo dārzu 18. gadsimta beigās pārdeva nociršanai.

Plaši dekoratīvie dārzi jeb, kā toreiz tos sauca, «izpriecu, augļu un virtuves dārzi» bija Ozolmuižā un Meijas muižā pie Jelgavas, Kronpircavā,

Vandzenes parka ainavā Heliski Iekļaujas bijušais brūzis.

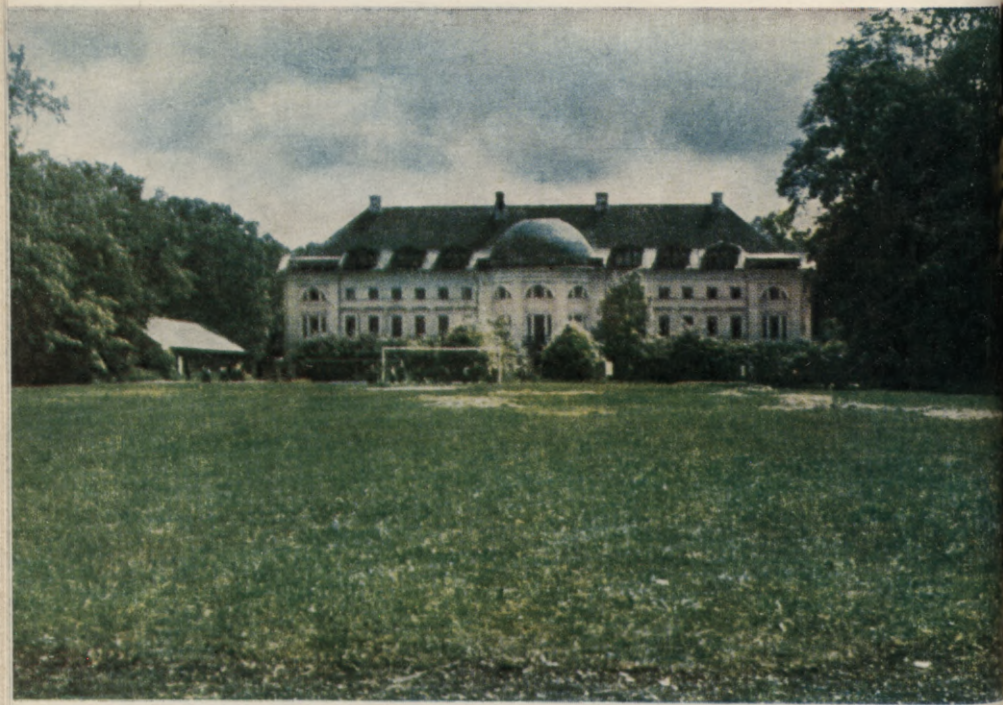
← Uz Lielupes 8—10 m augstā krasta kraujas Jumpravas parkā uzcēla mākslīgās pilsdrupas — četrstūrainu torni un divas grotas, kam bija jāizskatās pēc apdrupušiem aizsardzības sistēmas fragmentiem.

No paviljona Mežotnes parka «ziemas daļā» paveras skati uz pill, diķi un pār Lielupi.

← Par Lielezeres parka lielo akmeni ir dažādi nostāsti. Patiesībā tam ir skulptūras loma. Gadu skaitļi atbilst parka veidošanas laikam.

Kazdangas parka centrālā lauce ir veidota pašā 19. gadsimta sākumā vai nu blakus vecajam 18. gadsimta dārzam, vai pat tā vietā.

Skatoties no Mežotnes parka pār tiltiņu, Lielupe nav redzama, bet pretējais krasts šķietami pienāk tuvāk, un rodas milzīga parka iespaids.

Lai optiski palielinātu Mežotnes parku, skatu perspektīvas ar ceļņu pagriezieniem un stādījumiem virzītas tā, lai tajās vidējā vai tālākajā plānā būtu redzama lielā koku grupa upes pretējā krastā vai senkrasts, virs kura paceļas atsevišķi veci koki.

Ari skats pār Lielupi uz pilskalnu šķietami paplašina parku.

Mežotnes parka iekšējās skatu perspektīvas ir īsākas un vienmēr virzītas uz kādu īpaši pievilcīgu atsevišķu koku vai koku grupu.

Preiļu parkā starp divām salām kādreiz bijis tiltiņš, kas ne vien lieliski izcēlies uz tumšā fona, bet no tā pavērušās arī vairākas skaistas skatu perspektīvas.

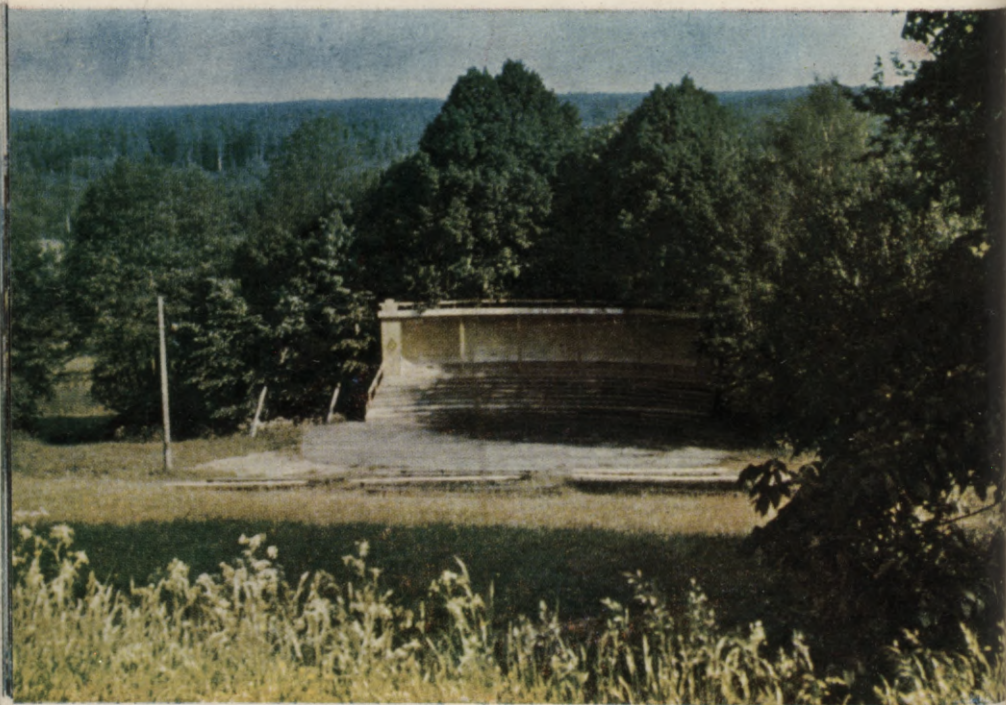
Kazdangas parka Meitu diķa ainava ir gluži cits raksturs.

Gan Pastendē, gan daudzos citos parkos ne mazāk izteiksmīgas par citām ir skatu perspektīvas no parka uz pili.

Vairāku 19. gadsimtā veidotu parku ainavā liela nozīme ir kokaugu vainagu un lapojuma formu un krāsu kontrastiem jebkurā gadalaikā. Mēra parks rudenī.

Ļoti velksmīgi, nedaudz attālināta no parka, bet funkcionāli ar to vienā kompleksā novietota estrāde pie Popes parka.

Dundagas parks. 1 — pils; 2 — dārzs uz salas; 3 — diķi; 4 — baznīca; 5 — alejas, kuras nav saglabājušās; 6 — ļoti vecas alejas fragmenti; 7 — mežaparks (pašreizējā estrāde nav parādīta).

2 — 1191

17

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0306040651

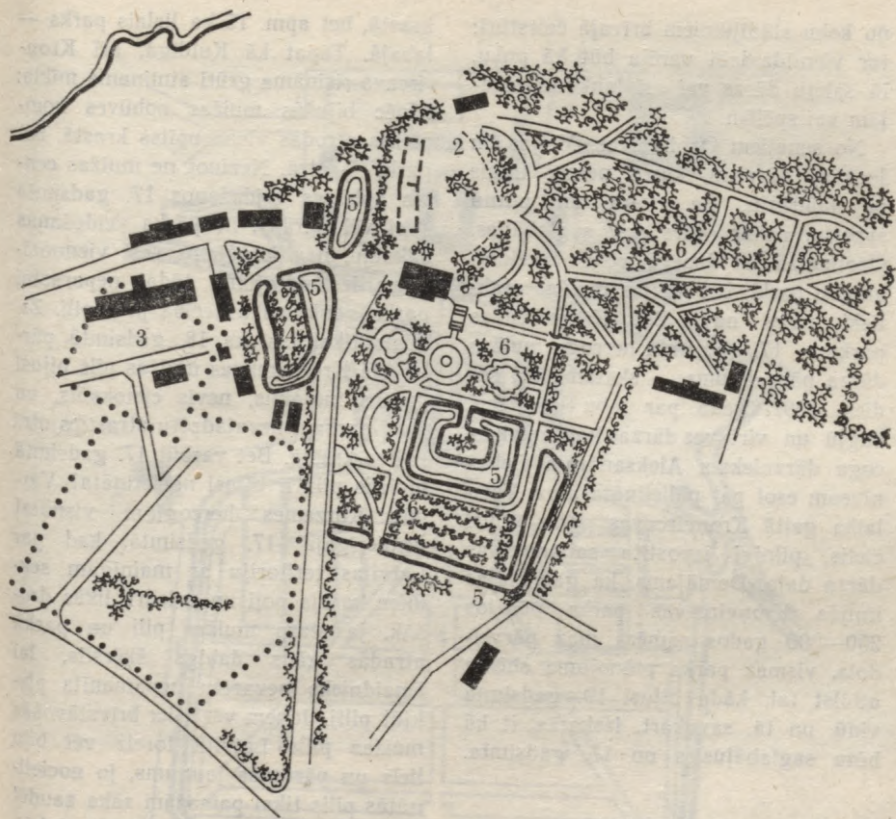
Dundagas parks. Senāk cirtā aleja-gaitenis pa salas perimetru.

Iecavā, Zaļeniekos un Dunalkā. Viens no vismazākajiem dārziem bijis Les-tenē, bet par Dundagas dārzu trūkst ziņu: tas varēja aizņemt tiklab aug-sto salu dīķi, kā arī visu pašreizējā Dundagas parka teritoriju.

Pārdesmit kvadrātmetru lielais Les-tenes muižas dārzs atradies pie mui-žas pils uz tagadējā parka pusi. Taisn-

stūra formas dārzs bijis koku vai krūmu rindas ietverts un ar celiņiem sadalīts sešās daļās.

Dundagas dekoratīvais dārzs uz augstās salas, šķiet, bijis līdzīgs Burt-nieku pilsmuižas dārzam gan noviet-nes, gan plānojuma ziņā. Pa salas perimetru veda cirtu liepu aleja-gai-tenis. Nav zināms, kas atradies vidējā,

Burnieku muižas dārzi un parks. 1 — muižas pils; 2 — nocietinājumu sienas atliekas; 3 — dārza vieta 1688. gadā; 4 — parks 19. gadsimta sākumā; 5 — diķi; 6 — 19. gadsimta vidū izveidotās parka daļas.

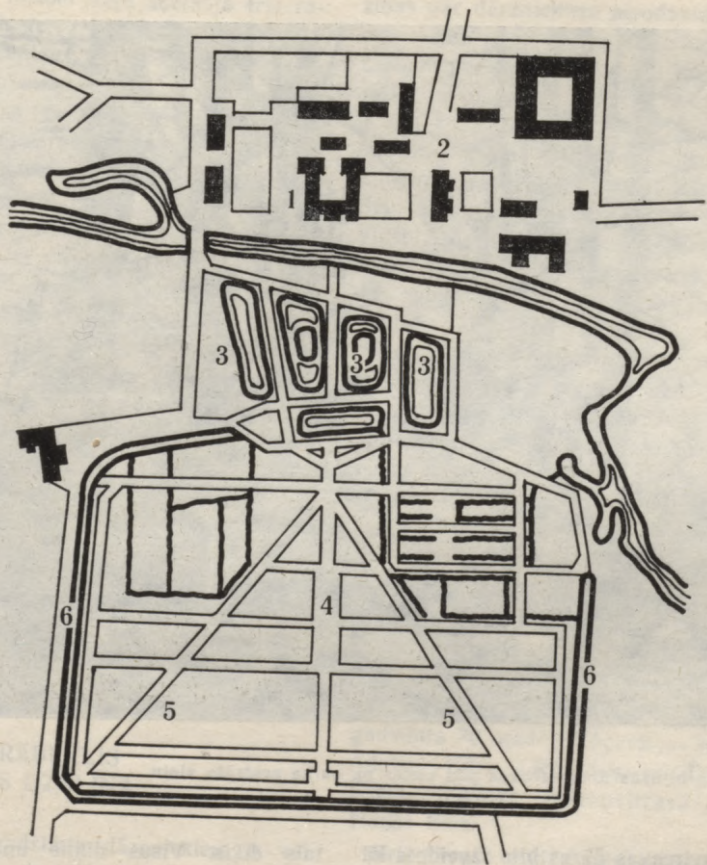
no koku stādījumiem brīvajā četrstūrī: tur vienlīdz labi varēja būt kā puķu, tā sakņu dārzs vai arī laukums rotaļām vai spēlēm.

No senajiem Ozolmuižas, Meijas un Iecavas dārziem, kuros neesot trūcis ne labirintu, ne zvēru un putnu sprostu, nekas vairs nav saglabājies. Ozolmuižā un Iecavā vēlāk izveidoti ainavu parki, bet Meijas muižas praktiski vairs nav. Bet Kroņvirčavas parks — 17. gadsimta hercogu muižas dārza pārpalikums — skatāms vēl šodien. 1697. gadā par labu «izpriecu, augļu un virtuves dārza» kopšanu hercoga dārzniekam Aleksandram Gelteniusam esot pat palielināta alga. Taču laika gaitā Kroņvirčavas parks stipri cietis, pilnīgi izpostīta saimniecības dārza daļa. Domājams, ka galvenajās līnijās Kroņvirčavas parks pēdējos 250—300 gados samērā maz pārveidots, vismaz parka plānojuma shēma atbilst tai, kāda bijusi 19. gadsimta vidū, un tā, savukārt, izskatās, it kā būtu saglabājusies no 17. gadsimta.

KROŅVIRČAVAS DĀRZS UN TĀ UZDOTIE JAUTĀJUMI

Kroņvirčavas 17. gadsimta apbūve nav vairs saglabājusies. Vecākās no pašreizējām ēkām celtas 18. gadsimtā. Visas bijušās muižas ēkas, pili (no kuras atlicis tikai viens spārns) ieskaitot, atrodas Virčavas upītes kreisajā

krastā, bet apm. 15 ha lielais parks — labajā. Tāpat kā Kuldīgā, arī Kroņvirčavā risināma grūti atminama mikla: kāpēc bijušās muižas apbūves komplekss atrodas vienā upītes krastā, bet parks — otrā. Nezinot ne muižas centra apbūves veidošanos 17. gadsimtā (vai vēl agrāk), ne parka veidošanas sākumu, nav iespējams rast viennozīmīgu izskaidrojumu tādai neparastai parka novietnei attiecībā pret pili. Zināms tikai tas, ka 18. gadsimtā pārbūvētā Kroņvirčavas muižas pils bijusi grezns mājoklis, nevis cietoksnis, un tādēļ parkam nevajadzētu atrasties otrā upītes krastā. Bet varbūt 17. gadsimtā muižas pils ir bijusi nocietināta? Varbūt Kurzemes hercogiem visnotaļ nemierīgajā 17. gadsimtā, kad par Latvijas teritoriju ar mainīgām sekmēm karoja poļi un zviedri, likās drošāk, ja starp muižas pili un parku atradās kāds dabīgs šķērslis, lai ienaidnieks nevarētu nepamanīts piekļūt pilij. Jāņem vērā, ka brīvstāvošās muižas pils Latvijā toreiz vēl bija liels un pādrošs jaunums, jo nocietinātās pils tikai pamazām sāka zaudēt savu sākotnējo nozīmi. Var jau būt, ka Virčavas kreisajā krastā nebija iespējams izveidot pietiekoši reprezentablu, pēc baroka kanoniem veidotu dārzu. Nav arī noliedzams, ka Virčavas upītei šajā parkā bija tāda pati kompozicionālā loma kā garajiem kanāliem lielajos Francijas baroka dārzos.

Kronvirčavas muiža 19. gadsimta 40. gados: 1 — pils; 2 — pašreizējā vidusskola; 3 — diķi; 4 — centrālā aleja; 5 — radiālās sānu alejas; 6 — kanāls ap parku.

Skats no bijušās Kronvircavas pils vietas pa parka centrālo aleju.

Kronvircavas dārzs bija izveidots kā divi dažāda lieluma četrstūri, kas izveidoti uz muižas pils simetrijas ass. Uz tās atradās centrālā aleja, kam abās pusēs bija pa diviem dīķiem — tuvākie ar salīnām vidū. Isās un samērā platās alejas galā atradās piek-

tais dīķis. Visus dīķus un ceļņus ietvēra koku rindas vai augsti cirpti dzīvžogi. Aiz piektā, simetrijas asij perpendikulārā dīķa sākās dārza lielākā daļa. Tikko aprakstīto mazāko četrstūri varētu uzskatīt par partera daļu, savdabīgu ūdens parteru.

Dārza lielāko daļu šķērsoja trīs radiāli ceļi, trīs skatu perspektīvas ar koptīgu izejas punktu pie diķa uz kompleksa simetrijas ass. Arī dārza lielākās daļas centrālā aleja, pareizāk, šaura un gara lauce, sakrita ar jau minēto simetrijas asi. Visu dārzu aptvēra četru rindu aleja. Dārznieka Aleksandra Gelteniusa koptie augļi un sakņu dārzi varēja atrasties abās pusēs diķiem, bet daļēji arī pašā parkā.

Atsevišķas Kroņvircavas dārza daļas laika gaitā stipri cietušas vai pat iznīcinātas. Nav vairs atrodama oranžērijas vieta parkā. Vienā no lielajām radiālajām alejām izbūvēta šoseja, kas ne vien bojā dārza vienoto kompozīciju, bet arī neļauj to izmantot kā vienu plānojuma apstādījumu masīvu.

Latvijā saglabājušos baroka dārzu (parku) skaitā Kroņvircava ierindojama otrajā vietā tūlīt aiz Rundāles, bet vienā ziņā šis dārzs ir pat nozīmīgāks: tas pastāvējis vismaz 40 gadu agrāk.

ANSIS GRĀBEKLIS UN JURIS OZOLIŅŠ...

Par 17. gadsimta dārzniekiem ir vēl trūcīgāki materiāli un dokumenti nekā par dekoratīvajiem dārzēm. Labs dārzs Baltijas vācu un zviedru muižnieku izpratnē bija vērtība, turpretī dārznieks, sevišķi latvietis — maznozīmīgs īpašums vai strādnieks. Tāpēc

ziņas par dārzniekiem atrodamas gan drīz tikai garīdznieku izdarītajos ierakstos par laulībām, bērnu kristīšanu u. tml.

Jau kopš 17. gadsimta vidus Rīgā, kā arī Rīgas apkaimes muižās un muižiņās strādājuši daudzi dārznieki. Sis fakts liek kritiski vērtēt samērā plaši izplatīto uzskatu, ka Rīgas tuvumā muižu dārzi parādījušies pašās 18. gadsimta beigās vai tikai 19. gadsimta sākumā. Starp dārzniekiem bija arī ne mazums latviešu, piemēram, birgermeištēra Dreilinga muižā otrpus Daugavas (tātad Pārdaugavā) 1694. gadā strādājis latviešu tautības dārznieks Ansis Grābeklis. Dārzniekam Pāvelam Ozoliņam 1692. gadā pie Kubes kalna pat piederējusi dārzniecība.

Dārznieki nākuši arī no Viduseiropas un Rietumeiropas zemēm un pilsētām: Magdeburgas, Berlīnes, Dancigas (Gdaņskas). 17. gadsimta 50. gados Kuldīgā strādājis no Berlīnes ieceļojušais dārznieks Zaharijs Engels, 17. gadsimta 70. gados Jelgavā — Johans Ādolfs Hāns, Ropažos — Daniels Ēbels, Vircavā (Kroņvircavā?) — Hanss Eiks.

Brīvstāvošo muižu piļu attīstību un dekoratīvo dārzu veidošanu 18. gadsimta sākumā pārtrauca Ziemeļu karš un Lielais mēris, tā ka daudzās muižās un pagastos dzīvi palika tikai daži cilvēki. Tūlīt pēc Ziemeļu kara Vidzemes muižās pat muižnieki ne-

reti dzīvoja dūmistabās. Nedaudz labāks stāvoklis bija Kurzemē. Lai gan saimniecība īsti atkopās tikai 18. gadsimta beigās, jau pirmajos pēckara gados sāka celt jaunas muižu pilis un veidot dārzus.

1713. gadā Nordeķu muižā pie Rīgas (tag. Tereškovas ielā) strādājis latviešu tautības dārznieks Juris Ozoliņš. Rīgā un tās apkaimē tāpat kā agrāk strādāja gan latviešu, gan poļu, gan citu tautību dārznieki (Pēteris Tērauds, Jēkabs Ronis, Marians Vašili, Johans Holmstrēms) no Kurzemes un Vidzemes, no Erfurtes un Morāvijas.

Līdzās daudzkārt minētajam dārznieka amatam 18. gadsimta sākumā parādījās arī «daiļdārznieks», kas ne-

apšaubāmi ļauj secināt, ka attiecīgajās muižās ir bijuši ne tikai «augļu un virtuves dārzi».

1721. gadā Dundagā «koku un sakņu dārzu liksmei un izpriečām» kopa dārznieks Romans Eiks, iespējams, Vircavas dārznieka Hansa Eika dēls. Pašreiz grūti noteikt, vai Dundagas parks jau toreiz aizņēmis tagadējo teritoriju un bijis līdzīgs tam, kādu to mērnies V. Tušs attēlojis 19. gadsimta sākumā. Iespējams, — jo gan parkā, gan Dundagas liepu alejās daudzu koku vecums pārsniedz 300 gadus.

Dārznieki un daiļdārznieki 18. gadsimta sākumā strādāja arī Kuldīgā, Jelgavā, Svētē, Vircavā, Bērzbeķē, Lielaucē, Alūksnē un Kalnamuižā.

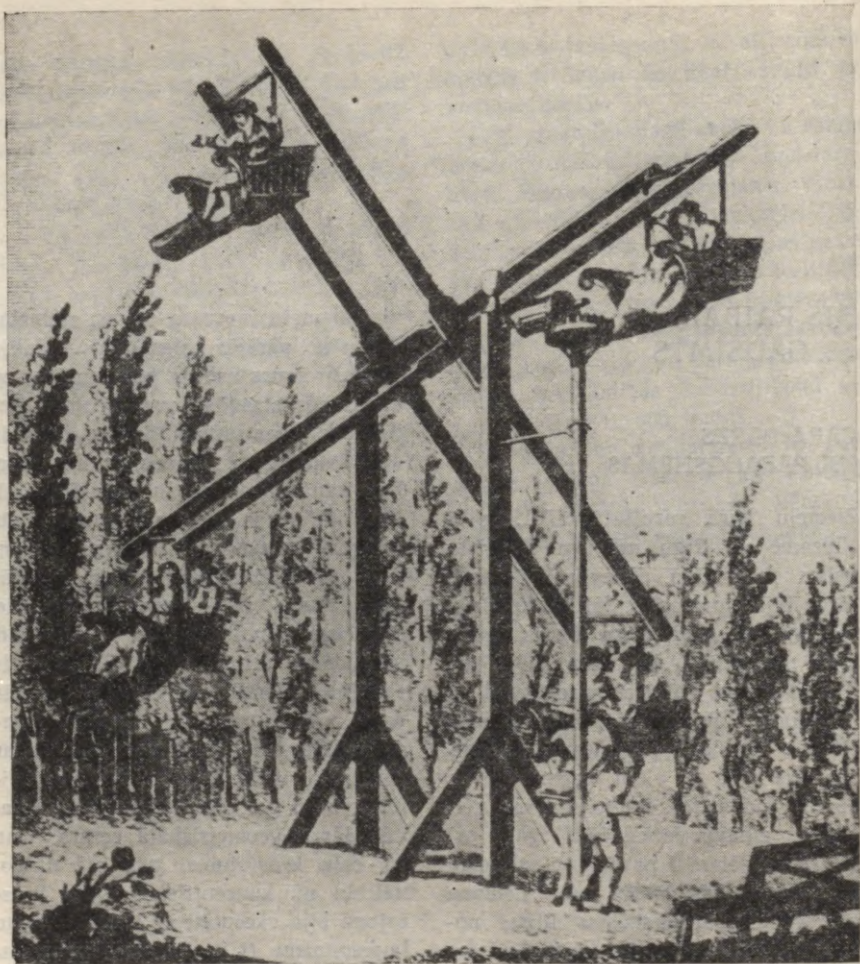
ŠIS RAIBAIS 18. GADSIMTS

CARA DĀRZS UN PARAUGSHEMAS

Ziemeļu kara rezultātā 1721. gadā Vidzeme ar Rīgu nokļuva Krievijas valsts pakļautībā. Krieviju Pēteris I tikko bija apvienojis, lai veidotu par spēcīgu lielvalsti, kura tiecās apgūt visu progresīvo, ko vien spēja dot Rietumeiropas kultūras sasniegumi.

Sākumā Krievija pievērsās Rietumeiropas regulārā plānojuma dārziem, bet drīz vien to vietu ieņēma vietējo dārzu veidošanas tradīciju garā pārveidots ainavu parks. 1721. gadā saskaņā ar Pētera I pavēli pēc arhitekta un dārzu speciālista A. Leblona izstrādātās paraugshēmas Rīgas nomalē Gustava salā sāka veidot plašu, regulāru plānojuma dārzu, kas vēlāk ieguva Cara dārza nosaukumu. Dārzā uzcēla arī vasaras pili. Cara dārzu no

visām pusēm aptvēra ūdens: ziemeļos dārzu no pārējās salas daļas atdalīja garš un šaurs kanāls, bet dienvidos un austrumos atradās L veida kanāls, visticamāk, sena atteka, kuras dienvidu atzars kādreiz saskāries ar Daugavu. Pāri kanāliem uz dārzu veda tilti. Galvenā ieeja bija no Ganību dambja pār austrumu kanāla tiltu. Dārza rietumgalā pašā Daugavas krastā atradās cara vasaras pils — barokāla koka ēka. Šīs ēkas simetrijas ass veidoja arī visa dārza centrālo asi. Sķērskanāls sadalīja dārzu divās nevienādās daļās. Pils priekšā atradās mazākā daļa, bet lielākā bija sadalīta ar simetriski izvietotiem ceļiem un celiņiem, kuru galvenais krustojums atradās dārza ģeometriskajā centrā. Gan šis ceļu krustojums, gan arī diagonālceļu un koncentrisko celiņu krustojumi bija akcentēti ar laukumiem un laukumiņiem (t. i., baroka parku saloniem). Dārza ceļmalas bija apstādītas ar kokiem, bosketos, sekojot senām tradīcijām, bija stādīti augļi

Panorāmas rats, kādu ieteica 1704. gadā izdotā paraugalbumā.

koki, bet vienā atradies puķu sprosts. No trim pusēm dārzu aptvēra palisāde, gar kuru stiepās vairākrindu alejas.

Lielāko uzplaukumu Cara dārzs sasniedza ap 1730.—1755. gadu. Tad dārzā bija gan cirpti dzīvžogi, gan labirinti un paviljoni. No pils pavērās plašs skats uz Daugavu.

Otru lielu dārzu, iespējams, ne bez Pētera I ziņas, apmēram tajā pašā laikā sāka veidot Sarkandaugavā, tā saucamajā Aleksandra skanstē. Iespējams, ka arī tas tika plānots pēc A. Leblona izstrādātās paraugshēmas.

Dekoratīvo dārzu paraugshēmas 18. gadsimtā bija iecienītas ne tikai Krievijā, bet visā Eiropā. Lietojot 20. gadsimta terminoloģiju, šis paraugshēmas varētu dēvēt par dārzu tipveida projektiem. Šķietami paradoksāli: dārzs, tātad daba, un — tipveida risinājums! Taču, ja atceramies, ka baroka jeb franču dārzs vēl nebija savas pozīcijas atdevis ainavu parkam un ka baroka dārza veidojumu nosaka stingri kanoni, ka tas, par spīti visgleznainākajai apkārtnē, ir ģeometrisks un simetrisks, tad paraugshēmu izstrādāšanas un pielietošanas ideja nemaz tik absurda vairs nešķiet. Paraugshēmas galvenokārt bija domātas masu patēriņam — nelielu muižīņu dārzu veidošanai mazkvalificētu dārznieku vadībā. Taču, kā redzams no Rīgas Cara dārza piemēra, meistarīgu speci-

ālistu izstrādātās paraugshēmas spēja apmierināt arī daudz augstākas prasības.

Paraugshēmu albumos nereti tika ietverti arī dažādu dārza celtnu — paviljonu, grotu, siltumnīcu, fontānu, pat panorāmas ratu zīmējumi.

Taču atgriezīsimies vēlreiz pie Pētera I laikā veidotajiem Rīgas apkaimes dārziem, pareizāk sakot, pie kādas versijas par to izveidojumu. Starp Cara dārzu un dārzu Aleksandra skanstē (tag. Psihiatriskās slimnīcas teritorijā) atrodas vairākas līdzīga vecuma stādījumu grupas — slimnīcas dārzā Hospitāļu ielā un tā saucamajā Ozolainē. Šis apstāklis devis pamatu domai, ka Pēteris I iecerējis no Gustava salas līdz Aleksandra skanstei izveidot 300—400 ha lielu dārzu, kurš vai nu tā arī palicis ieceres stadijā, vai arī iznīcināts 1729. gada ļoti bargajā ziemā un plašajos pavasara plūdus. Lai cik interesanta liktos šī versija, tā tomēr ir konstruēta, neievērojot faktu, ka 17. un 18. gadsimtā minētajā rajonā atradās vairākas Rīgas bagātnieku vasaras muižiņas ar dažāda lieluma un veidojuma dārziem, no kā varēja saglabāties ne viens vien koks un koku grupa. Vēl jāatzīmē, ka Cara dārzs visu 18. gadsimtu bija paraugs gan Rīgas bagātnieku dārziem (atkal teritorijā līdz Aleksandra skanstes dārzam), gan tālāku Vidzemes novadu dekoratīvajiem dārziem.

KURZEMES HERCOGU DĀRZI

Savukārt, Kurzemē par atdarināšanas cienīgu paraugu kļuva no 1736. līdz 1739. gadam arhitekta Rastrelli hercogam Bironam celtās Rundāles pils barokālais ansamblis. Pili, palīgēkas un plašo dārzu (parku) vieno kopīga mākslinieciskā ideja. Visam kompleksam ir kopīga simetrijas ass. Šo kompleksu aptver kanāls, ko grāvji savieno

ar diķi. Barokam raksturīgais ģeometriskais dārzs, kurā atsevišķam kokam nav un nevar būt patstāvīgas nozīmes, bet katrai formai un krāsai gan ir noteikta vieta, ir pils telpu turpinājums ārā. Piecu galveno radiālo aleju krustpunkts atrodas uz pils ieejas balkona. No šejienes paveras visu piecu aleju apmēram 1 km garās skatu perspektīvas. Pils priekšā atradās apmēram 100×120 m liels parters. Galveno

nās alejas bija veidotas kā divi paralēli dzīvzogu ietverti ceļi, kurus šķīra zāliena josla. Aleju krustojumos atradās atpūtas laukumi vai lapenes. Vairākiem dārzniekiem, kuri piedalījās Rundāles dārza veidošanā, tā bija lieliska skola.

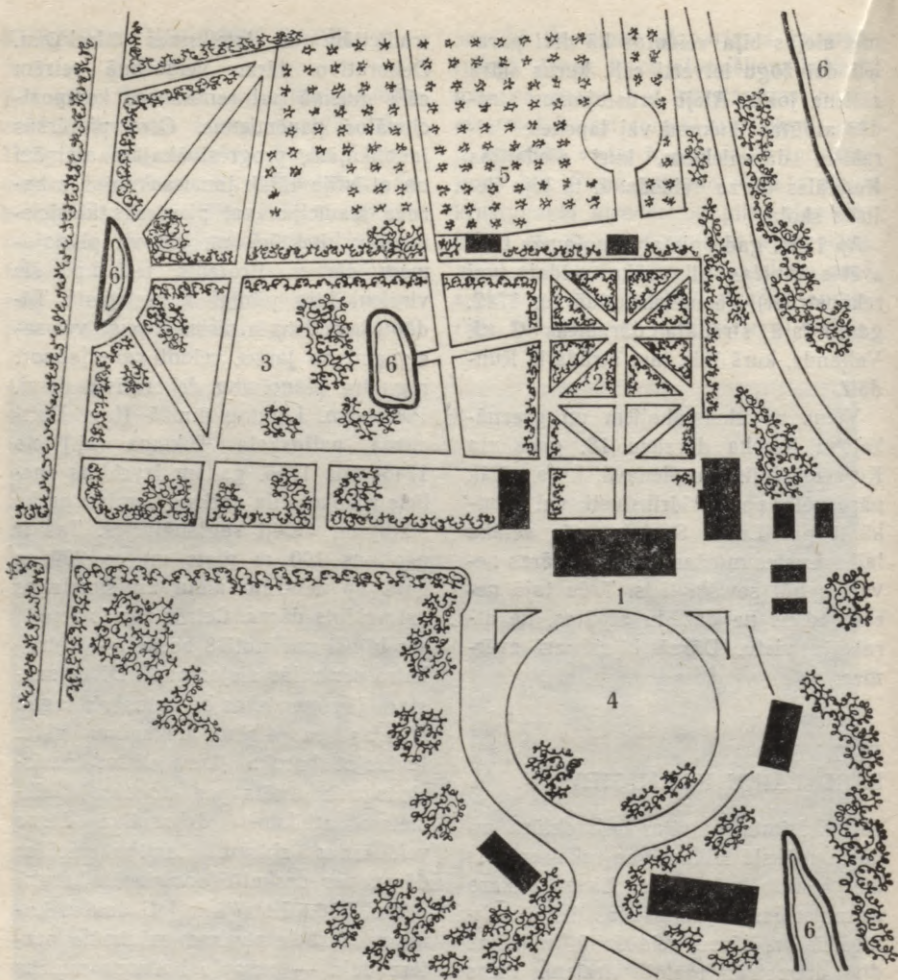
Ap 1736. gadu pie atjaunojamās Lielsvētes muižas pils sāka veidot (vai rekonstruēt) ģeometrisku dārzu. 1742. gadā tajā strādāja dārznieks C. J. Veilands, kurš līdz tam strādājis Rundālē.

Viens no skaistākajiem un greznākajiem baroka dārziem 18. gadsimta Kurzēmē bijis Vecpienavā, kura vēlāk pārdēvēta par Fridrihslusti vai vienkārši par Lusti. Spriežot pēc vēlāka laika Lustes muižas plāniem, dārzs nevarēja būt sevišķi liels. Taču tajā nesot trūcis ne dažādu atpūtas, ne atrakciju vietu. Dārzā bijusi arī zvērnīca.

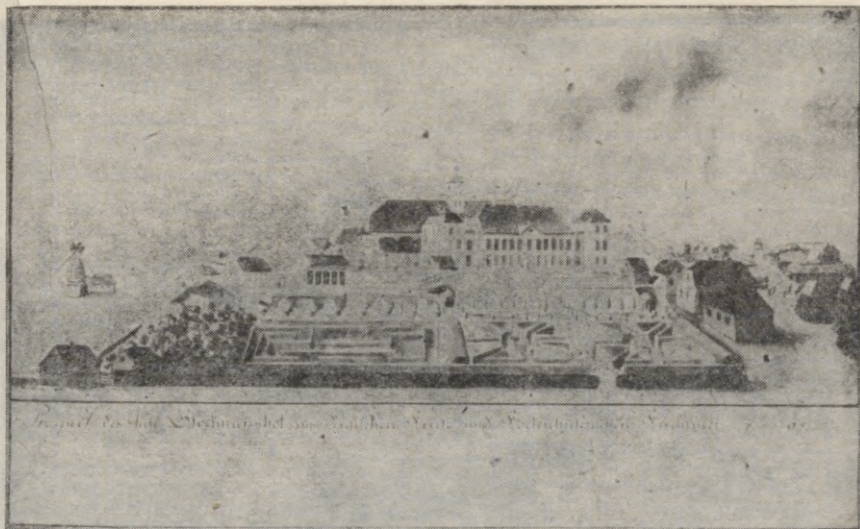
PĒC VECO LABO LAIKU PARAugIEM

18. gadsimts Latvijas arhitektūrā un dārzu mākslā laikam gan raksturojams kā visraibākais. Pēc Ziemeļu kara saimniecības atjaunošanas laikā celtniecībā un dārzu veidošanā iezīmējas divi diametrāli pretēji virzieni. Viens pieturējās pie vecajām labajām un, protams, pārbaudītajām pirmskara laika, t. i., 17. gadsimta, celtniecības

tradīcijām un izteiksmes līdzekļiem. Dekoratīvo dārzu veidošanā reizēm cēla gaismā pat renesanses kompozicionālos paņēmienus. Otrs pievērsās jaunākajām, progresīvākajām atziņām un attīstīja tālāk jau iesakņojušās baroka tradīcijas vai pievērsās klasicismam arhitektūrā un ainavu plānojumam dārzos. Protams, reti kad šie virzieni bija pilnīgi konsekventi. Tādēļ 18. gadsimta pirmajā pusē vēl sastopami no jauna veidoti vai atjaunoti regulāra plānojuma dekoratīvie dārzi. Piemēram, Lamiņu muižā (tag. Dzirciema palīgskola Tukuma raj.) no 1745. līdz 1756. gadam izveidots «neliels rokoko stila parks». Lamiņu parka stādījumi daļēji saglabājušies. Tas ir nepilnus 100 m plats un ap 200 m garš ap centrālo aleju un simetrijas asi veidots dārzs. Četrās zemās terāsēs bijuši novietoti 8 bosketi — četri katrā centrālās alejas pusē. Divos starpēji simetriskos bosketos vēl tagad atrodas pa diķim ar saliņu vidū. Ievērojot baroka (kura vēlins novirziens tiek dēvēts par «rokoko») laikmetam atbilstošo dekoratīvā dārza veidošanas shēmu. Lamiņu muižas dārzu var uzskatīt par reducētu baroka dārzu, kādu Latvijā ir ļoti daudz. Lamiņu dārzā ir pavisam minimāla partera daļa — pusapļa laukums muižas pils priekšā dārza augšējā terasē. Jau minētie 8 bosketi uzskatāmi par tā saucamo parka daļu, bet, tāpat kā

Ungurmuiža 19. gadsimta beigās. 1 — muižnieka dzīvojamā māja; 2 — 18. gadsimtā veidotā parka daļa; 3 — pagaidām nenoskaidrota datējuma parka daļa; 4 — parādes pagalmis; 5 — augļu dārzs; 6 — diķi.

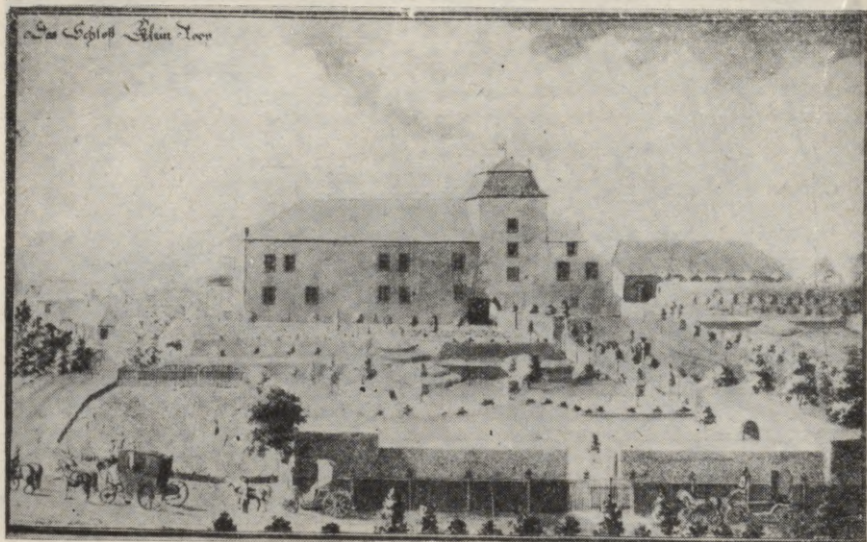

Stukmaņu muiža ar dārzu 1795. gadā. Redzami dažādi bosketi, alejas-gaiteni un labirints.

daudzos mazajos baroka laikmeta dārzos, mežaparka daļas šeit vispār nav. Līdz pat 20. gadsimta sākumam Lamiņu dārzā visus bosketus un celiņus ietvēruši augsti, cirtīti dzīvžogi. Pēdējos 70 gados necirtīti, tie izauģuši par šodienas alejām.

18. gadsimta vidū veidots arī Ungurmuižas dārzs (tag. Cēsu raj.). Tas ir lielāks par saglabājušos Lamiņu dārzu un, šķiet, bijis arī greznāks. Ungurmuižas dārzs izveidots laikā no 1731. līdz 1732. gadam. Muižas pils pabeigta 1740. gadā, bet citas ēkas

celtas vēl līdz 1780. gadam. Atšķirībā no Lamiņu dārza Ungurmuižas dārzs sastāv it kā no vairākām daļām. Dārza centrālajā daļā uz dienvidrietumiem no muižas pils, aiz niecīgas pārtera daļas atrodas regulārā parka daļa, ko aptver aleja — cirtnās alejas-gaitēņa atliekas — ar paplašinājumiem-lapenēm. Centrālo kompozīcijas asi šķērsojošie celiņi veido ne tikai taisnus, bet arī 45° leņķus, līdz ar to radot arī trīsstūra formas bosketus. Centrālās alejas galā atrodas tā saucamais Tējas namiņš — divstāvu koka celtne.

Mazstraupes muiža ar dārzu 1795. gadā.

Otrs — ne īsti ģeometriskais, ne īsti ainavu dārzs pieklāvis centrālajai daļai austrumpusē. Tur atrodas pāris aizaugušu diķu un aleju atliekas. Nav zināms, kad izzuduši pašā sākumā Ungurmuižas dārzā stādītie īvju (*Taxus baccata*) dzīvžogi. Labi zinot, ka pārāk bargo ziemu dēļ īves Vidzemē tikpat kā nevar augt, jādāmā, ka jau diezgan drīz šos dzīvžogus vajadzēja nomainīt ar klimatiskajiem apstākļiem piemērotākiem. Nav arī zināms, vai visas tagadējās parka alejas, t. i., sākotnējie dzīvžogi, bijušas no

īvēm. Katrā ziņā tā varētu būt bijis, jo vairāk tāpēc, ka Rietumeiropā, no kurienes baroka jeb ģeometriskais dārzs ienāca gan Latvijā, gan Krievijā, īves aug labi un bija ļoti iecienītas, jo lieliski pacieš apgriešanu.

Ungurmuižas dārzam pieder vēl kāda paliela teritorija — meža masīvs ar lieliem ozoliem. Tajā atrodas bijušie muižnieku kapi ar 18. gadsimta vidū celto kapliču.

No interesantākajiem 18. gadsimta regulārā plānojuma dārzjiem Latvijā vēl minams Stukmaņu un Mazstrau-

pes dārzs (attiecīgi Stučkas un Cēsu raj.). Ne viens, ne otrs dārzs nav saglabājies, taču tos abus savos ziņējumos attēlojis J. K. Broce.

Šķiet, abi šie greznie un samērā sarežģītie dārzi veidoti 18. gadsimta vidū, jo 17. gadsimta 80. gadu kartēs tie nav uzrādīti.

Tā kā Stukmaņu muižas dārzs izveidots samērā stāvā Daugavas senkrasta nogāzē, tajā bijis daudz renesanses dārziem raksturīgu iezīmju: augstas terases, atbalstienas, kāpnes. Taču rūpīgi cirpto stādījumu izvietojums pēc galvenajās līnijās simetriskas ģeometriskas shēmas ļauj to piešķaitīt baroka dārziem.

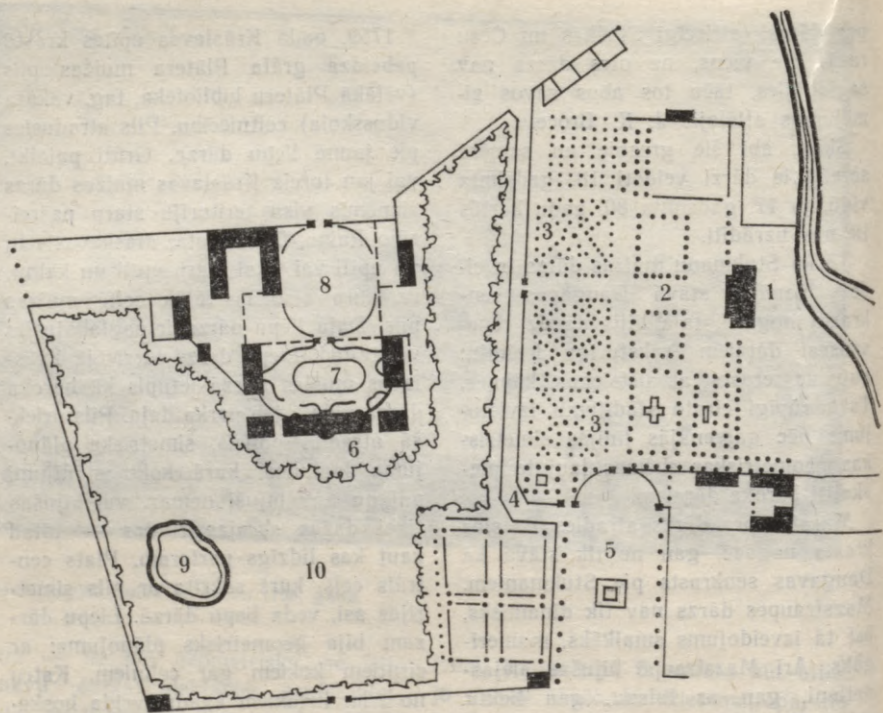
Mazstraupes dārzs atradies Braslas krasta nogāzē, gan ne tik stāvā kā Daugavas senkrasts pie Stukmaņiem. Mazstraupes dārzs nav tik dinamisks, bet tā izveidojums smalkāks, manierīgāks. Arī Mazstraupē bijušas alejagaites, gan ar taisnu, gan liektu velvi. Sādi gaites veidoti, piesienot jaunus koku dzinumus pie listišu režģa vai sieta, kurš bija nostiprināts virs dzīvzoga. Jau 19. gadsimta sākumā Mazstraupes dārzs pārveidots par ainavu dārzu, pilnīgi iznīcinot iepriekšējā plānojuma regularitāti.

KRĀSLAVAS PUBLISKAIS DĀRZS

Viskonsekventāk pie vecajiem mākslinieciskajiem kanoniem 18. gadsimtā turējās Latgale.

1759. gadā Krāslavas upītes krastā pabeidza grāfa Plātera muižas pils (vēlākā Plāteru bibliotēka, tag. vakara vidusskola) celtniecību. Pils atradies pie jaunā liepu dārza. Grūti pateikt, vai jau toreiz Krāslavas muižas dārzs aizņēmis visu teritoriju starp pašreizējo Raiņa, 5. augusta, Maskavas ielu un upīti vai tikai starp upīti un kalnu, uz kura atrodas vēlāk celtā muižas pils. Daļa liepu dārza ir saglabājusies vēl tagad. Liepu dārzs toreizējā Krāslavas muižas dārzā ietilpis kā baroka dārza vidējā jeb parka daļa. Pils priekšā atradies paliels, simetriska plānojuma laukums, kurā koku stādījumi vai nu nav bijuši nemaz, vai bijušas tikai dažas skrajas rindas — tātd kaut kas līdzīgs parteram. Plats centrāls ceļš, kurš sakrita ar pils simetrijas asi, veda liepu dārzā. Liepu dārzam bija ģeometrisks plānojums: ar cirptiem kokiem gar celiņiem. Katru no trim lielākiem kvadrātveida bosketiem mazāki celiņi sadalīja sešos trīsstūrveida bosketos, katra lielā bosketa centrā bija laukumiņš — «salons» — ar koku vidū. Tālāk paugurā varēja būt maz pārveidota mežaudze, kam Krāslavas muižas dārzā bija mežaparka loma.

Gan plašais partera tipa laukums pils priekšā, gan liepu dārzs bija izstiepti perpendikulāri pirmās muižas pils simetrijas asij, un starp abām šīm teritorijām atradās plats ceļš, kura

Krāslavas muiža ar dārzu 19. gadsimta sākumā. 1 — pirmā pils jeb Bibliotēka; 2 — publiskā dārza partera daļa; 3 — liepu dārza bosketi; 4 — ceļš uz jauno pili; 5 — laukums; 6 — jaunā pils; 7 — parādes pagalms; 8 — sadalošais pagalms; 9 — dīķis; 10 — nenosaukta teritorija.

dienviņģalā aiz vārtiem atradās garš laukums ar kādu celtni (aku, skulptūru, varbūt kapelu) vidū. Laukums pieklāvās Rīgas—Vitebskas ceļam (tag. Maskavas iela). Bet pats interesantākais, vismaz mūsdienu ska-

tījumā, bija tas, ka Krāslavas muižas dārzs bija publiskais dārzs, t. i., pieejams visiem pilntiesīgiem Krāslavas miesta iedzīvotājiem. (Skaidrības dēļ jāpiezīmē, ka Puškina iela izveidota tikai buržuāziskās Latvijas laikā, da-

ļēji iznīcinot minētos liepu dārza bosketus.) Tāpat kā daudziem 17. un 18. gadsimta dekoratīvajiem dārziem, arī Krāslavas ģeometriskajam dārzam nav zināms tā izveidošanas laiks. Var vienīgi pieņemt, ka tas bijis 18. gadsimta pirmajā pusē, kad muiža jau bija grāfu Plāteru īpašumā, bet Plāteri, kā zināms, centās Krāslavu izveidot par nozīmīgu saimnieciskās un kultūras dzīves centru.

Iespējams, ka pēc 1784. gada (pēc citiem datiem, 1791. g.), kad bija pabeigta jaunā muižas pils apmēram 30 m augstajā senkrastā, muižas dārzā veica kādus pakārtojumus, taču lielākās izmaiņas notika vēlāk, jau 19. gadsimta vidū.

18. gadsimtā dekoratīvie un augļu dārzi bija daudzās Latgales muižās, taču, cik var spriest pēc pagaidām atrastajiem rakstiskajiem materiāliem un dažām shēmām, tie pārsvarā bijuši mazi.

CITI LATGALES MUIŽU DĀRŽI

Ievēribu pelna Feimaņu un Brodaižu muižu dārzi, par kuriem tālaika zemju inventarizācijas un ģenerālmērīšanas aprakstos minēts, ka tie «bijuši irregulāri». Vai šiem diviem dārziem būtu bijis tīšs brīvs plānojums, mēģinot sekot visjaunākajai dekoratīvo dārzu

izveidošanas modei, vai to neregularitāti noteica kādi dabas apstākļi — reljefa vai citi?

Lielāki dārzi bija Varakļānu un Landskoronas muižās. Varakļānu jauno parku laikā no 1783. līdz 1793. gadam vienlaikus ar pils celtniecību veidojis arhitekts Vinčenco Macoti. Šis lielais dekoratīvais dārzs pēc tolaik jaunās modes nosaukts par parku. 1784. gada muižu ģenerālmērīšanas dokumentos lasāms, ka Varakļānos bijusi no akmens celta grezna muižnieka dzīvojamā māja ar regulāru dārzu, kurā bijuši ar liepām apstādīti ceļi, bet bosketos — bumbieres, ērkšķogu, upeņu un jāņogu krūmi. Dārzā atradusies arī zvērnica ar stirnām, briežiem, zaķiem un lapsām. Šis apraksts attiecas uz Varakļānu veco dārzu, kas pēc medību dārzu parauga bijis ievērojami attālināts no muižas pils.

Par ļoti aizaugušo un daļēji izpostīto Landskoronas parku (tag. Krāslavas raj.) kaut cik izsmelošu ziņu ir vēl mazāk. G. Manteifela sastādītajā ģeogrāfiskajā vārdnīcā (5. sēj., 1884. g.) teikts, ka šis parks veidots 18. gadsimta otrā pusē un ka tajā netrūkst ne kuplu koku, ne greznu tiltiņu, — pārāk maz, lai secinātu, ka Landskoronas parks bijis veidots brīvā, proti, ainavu plānojumā, taču pilnīgi pietiekoši, lai secinātu, ka tam vairs nevarēja būt regulārs plānojums.

AINAVU DĀRZI JEB PARKI

18. gadsimta otrā pusē savu vietu arvien neatlaidīgāk tiecās iekarot jaunais ainavu parku novirziens, kurš bija jau izplatījies Francijā, Vācijā un Krievijā. Tālo jūras braucienū, kā arī tirdzniecisko sakaru tālākas attīstības rezultātā Eiropa arvien pamatīgāk iepazinās ar Tālo un Vidējo Austrumu kultūru un mākslu. Jau krietni agrāk milzīgu izbrīnu un sajūsmu eiropiešos bija izraisījuši Ķīnas un Japānas dārzi — gan lielle, plašie bagātnieku dārzi, gan pavisam mazi, kas miniatūrā atdarināja dabas ainavu. Dārzu mākslā noderīgs šķita arī Austrumu arhitektūras formu atdarinājums. Otru spēcīgu impulsu ainavu parku romantizēšanai deva arheoloģija un Eiropas zemju senvēsture.

Ainavu parku izveides galvenie principi īsumā izsakāmi divos 17. un 18. gadsimtā populāros saukļos «Nekādu dabas kropļošanu dārzā!» un «Atpakaļ pie dabas!». Līdzās brīvi augošu koku un krūmu grupām, likloču celiņiem un ūdeņiem brīvas formas kras tos pacēlās ķīniešu pagodas un tējas namiņi, paviljoni grieķu tempļu izskatā, mākslīgas pilsdrupas, salauzta kolonnas, kapakmeņi, zem kuriem neviens nebija apbedīts, krusti ar un bez uzrakstiem, mūku-vientuļnieku mājokļi un visbeidzot pastorālās romantikas elementi — ganu, zvejnieku u. tml. būdas.

Ap 1770. gadu Rietumeiropā sāka kritizēt ainavu parku pārblīvētību ar «austrumu» arhitektūru. To sāka uzskatīt par tikpat nedabīgu kā veco, barokālo dārzu regularitāti. Taču aizraušānās ar dažādu jēdzienu materializāciju parku kompozīcijās gan Rietumeiropas, gan Krievijas un Latvijas dārzu mākslā palika vēl ilgāku laiku. Piemēram, drupas puda melanholiju, vientuļnieka mājiņa — noslēgtību, paviljons grieķu tempļa veidā — dzīvesprieku, utt.

MĀKSLIGĀS PILSDRUPAS

Gan Vācijā, gan Latvijas vācu muižnieku vidū visai iecienītas bija dažādas pilsdrupas un tamlīdzīgas parku celtnes. Ja parkā vai tā tuvumā pilsdrupu nebija, tās varēja uzcelt. Dažādos, vēl pašās 18. gadsimta beigās iecienītos paraugu albumos jeb ideju albumos bija pat mākslīgo pilsdrupu shēmas, kā arī pamācības par to celtniecību un materiāliem. Tajā laikā celtas mākslīgās pilsdrupas Jumpravas muižas parkā (tag. Bauskas raj.) — četrstūrainais un pusapaļais tornis un divas grotas. Četrstūrainais tornis atrodas ap 10 m augstajā krasta kraujā, bet pusapaļais, kam pēc ieceres vajadzēja izskatīties kā sagrauta apaļa torņa drupām, — gravas viszemākajā vietā, kur tik zemam istam pils tornim nebūtu nekādas nozīmes.

Nocietinājumu torņa izskatā 18. gadsimtā celta saimniecības ēka bijušajā Valdgaies muižā.

Otras mākslīgās pilsdrupas atrodas samērā netālu — Kurmenes parkā (tag. Stučkas raj. dienvidrietumu daļā). Šo pilsdrupu celšanas laiks nav zināms pat aptuveni — jo otrreiz senlaicīguma un arī mākslīgo pilsdrupu mode atgriezās simt gadus vēlāk, 19. gadsimta beigās. Gan Jumpravas, gan Kurmenes mākslīgās pilsdrupas celtas

no dolomīta, taču ir zināms, ka lietoti arī mazāk izturīgi materiāli. Reizēm mākslīgās pilsdrupas veidotas pat no sieta, kurš apdarināts ar apmetumu. Tā kā tādas celtnes ilgstoši nevarēja saglabāties, tad nav pat zināms, vai tik butaforiskas pilsdrupas Latvijā ir vai nav bijušas.

SKUMIGIE «IZPRIECU MEŽIŅI»

18. gadsimtā Latvijā bija iecienīti «izpriecu mežiņi». Tos parasti izveidoja dabīgās bīrzīs vai mežaudzēs, tie varēja būt arī veca medību parka vietā, jo 16. vai 17. gadsimtā ierīkotie medību parki pa lielākai daļai jau bija galīgi izpostīti vai aizauguši. Domājams, ka Alūksnes ainavu parka pamatā arī bijis šāds «izpriecu mežiņš». Tā kā šis atpūtas teritorijas tips laikam gan pirms 18. gadsimta Latvijā nav bijis, bet 19. gadsimtā vairs nav sastopams, tad vēsturiski «izpriecu mežiņiem» būtu jāierāda vieta pusceļā starp briežu dārzu un ainavu parku vai starp baroka dārza mežaparku un ainavu parku.

Kas īsti ir bijis «izpriecu mežiņš»? Kā jau minēts, bīrzī vai mežā lielākā vai mazākā teritorijā bija iekārtoti ceļiņi pastaigām, kuru krustojumos, tāpat kā baroka dārzu salonos, atradās dažādi obeliski, stēlas, vāzes, urnas ar vai bez uzrakstiem. Tur varēja būt arī kāds neliels diķis, puķu stādījums. Gan ceļiņu malās, gan laukumīņos noteikti bija soli «atpūtai un pārdomām». Uzraksti uz skulpturālajiem veidojumiem bija visdažādākie — gan heroiski, gan reliģiski, gan sentimentāli.

Liels, bagātīgi iekārtots «izpriecu mežiņš» atradās Bīriņos. Šādi mežiņi varēja būt arī Drustos un Ulbrokā, ap 1797. gadu tāds laikam bijis Jāņamuižā pie Cēsīm. Spriežot pēc tālaika

muižas plāniem, tas bijis ļoti vienkāršs. Viens taisns ceļš vedis no muižnieku dzīvojamās mājas uz rietumiem, kur mežā krustojies ar otru. Gaujai un pirmajam perpendikulāru ceļu. Krustojumā bijis kāds skulpturāls veidojums. Vēl viena taisna aleja vedusi no dzīvojamās mājas uz ziemeļiem līdz vecupei un tālāk līdz Gaujai.

KAPAKMEŅI UN SŪPOLES JEB PIRMIE KURZEMES AINAVU PARKI

Jau 18. gadsimta beigās ainavu parki, dabas mākslinieciskajā telā paužot laikmeta progresīvākās tendences, kļuva visai iecienīti un pamazām atbrīvojās no pārmērīgās sentimentālo un reliģisko motīvu slodzes. Tie izplatījās arī praktisku apsvērumu dēļ — vienkārša kopšana, iespēja apvienot mākslinieciskās un utilitārās tiesmes utt. 1796. gadā A. Hupelis «Ekonomiskajā rokasgrāmatā» ieteic veidot ainavu parkus, tos šādi slavēdams: «Kaut kas līdzīgs angļu dārziem rādās esam laukiem vispiemērotākais: šeit sabiedrība reizēm var pastaigāties, ieturēt maltītes vai rīkot rotaļas; dārza stādījumi iepriecina, aizsargā pret vēju, ... diķis apgādā virtuvi ar zivīm; kanāli kalpo apkārtnes zemo vietu nosusināšanai un novada ūdeni uz dzirnavām vai spirta dedzinātavu; no zālieniem lopkopji ievāc siena ražu...»

18. gadsimta dārzu un parku raibo rindu Latvijā it kā noslēdz četri lieli Kurzemes parki, kuri iezīmē pārejas posmu uz vēlākajiem ainavu parkiem, bet paši ir vēl cieši tipoloģiski saistīti gan ar «izpriecu mežiņiem», gan ar pārromantizētajiem 18. gadsimta ainavu parkiem. Tie ir Meženieku, Vormsātu, Lielbērzes un Izriedes parki.

Meženieku parks Bērzes krastā starp Lielbērzi un Anneniekiem nav vairs atrodams, Vormsātu parka vietu ar lielām pūlēm dabā vēl var sazinēt, bet tā atsevišķas vietas vairs ne. Lielbērzes parks arī cietis gan laika gaitā, gan (iespējams, bez ļauna nolūka) sapostīts stādot un būvējot. Kaut cik saglabājies vienīgi Izriedes parks, kaut gan arī tas pēc Bunkas skolas likvidēšanas palicis bez saimnieka.

Meženieku parks veidots ap 1785. gadu dabīgā mežaudzē. Ap to laiku tur uzcelta arī muižas īpašnieka dzīvojamā ēka. Par parka platību ziņu nav. Kurzemes apceļotāja U. Šlipenbaha piezīmi, ka parka apjoms varētu būt puse vācu jūdzes, varētu saprast gan tā, ka parks var būt 3,7 km plats vai arī tā perimetrs ir 3,7 km. Parka pamatā ir bijusi maz pārveidota krāšņa bērzu, egļu un priežu audze. Parka ceļi ir bijuši apmēram 2,5 m plati un savienojuši visas parka celtnes un speciāli veidotās «atpūtas un pārdomu» vietas. Kādā laucē atradies tempļa veida piemineklis ar uzrakstu dzejā,

kurā vēstīts, ka prieku cilvēks varot gūt tikai klusās meža takās. Melanholiskas noskaņas radišanai Meženieku parkā zem egles ar zemiem, nokareņiem zariem bijis izveidots altāris ar krustu, citā vietā — kāds kapakmens (parka apraksta autors U. Šlipenbahs nemin, ka zem šī akmens kāds varētu būt bijis apbedīts — tāpat kapakmens bijis tikai parka kompozīcijas detaļa), skumjš ieraksts bērza mīzā (!) un mežsarga mājiņa. Tālaika uzlverē Meženieku parka pastaigu maršruti, kas veduši gan gar straujo Bērzi, gan ievijušies tumšā, ēnainā egļu mežā, kur pār kapukalna formā izveidotu pauguru ceļš vedis pie Nemirstības altāra, bija cilvēka dzīves mainīgā gājuma alegorija.

Arī Vormsātu parks tikpat kā nav saglabājies. Tas bijis veidots šaurā Šķērveļa upītes ielejā un tās nogāzēs. No muižas pils bijis redzams Šķērvelis ar nelieliem ūdenskritumiem un kupliem kokiem apaugušām salām, kuras atgādinājušas puķu grozus. Vormsātu parkā bijuši arī vairāki dažādi izveidoti altāri — pie ieejas parkā, pie vientuļnieka būdas un citur, kā arī akmens, kas izskatījies pēc ieejas kapličā. Uz kādu no Šķērveļa salām vedis apaļkoku tilts, uz kādas citas salas atradies labirints ar velēnu soliēm. Tāpat kā Meženiekos, arī Vormsātos uz obeliska, krustiem un altāriem bijuši skumīgi uzraksti,

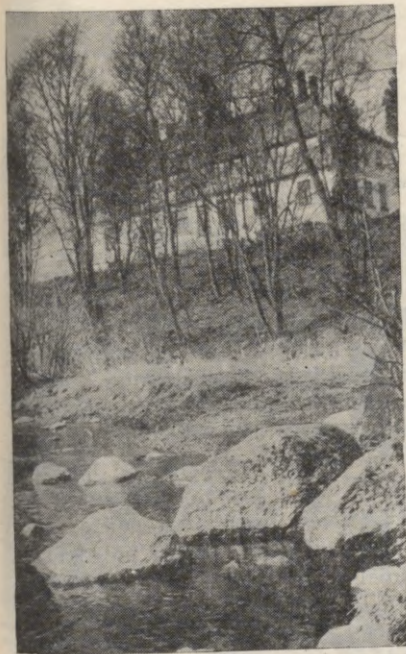

Vormsātu parka skats ap 1800. gadu.

bet turpat blakus kādā nelielā laucē — šūpoles. No vairākām vietām parkā bijusi redzama muižas pils vai arī pavērušies skaisti skati uz apkārtni. Šķiet, ka, līdzīgi daudziem citiem agrinajiem Latvijas ainavu parkiem, Vormsātu parks nav bijis stādīts, bet izveidots, ņemot par pamatu Šķērveļa ielejas dabisko apaugumu, jo teritorijā, kur parks varēja

atrasties, šobrīd nav atrodams nekas, kas liecinātu par kādreizejiem stādījumiem.

Lielbērzes parks, kurš atradies netālu no Meženiekām, aprakstīts kā pilnīgs pretstats. Tas tāpat atradies Bērzes krastā, bet bijis gaišs, saulains, ar plašām laucēm, bērzu un vītoli grupām un krūmu puduriem. Meženieku un Vormsātu parku apraksti ve-

Skats no Šķērveļa uz bijušās Vormsātu muižas dzīvojamo māju.

dina domāt, ka šie parki bijuši veidoti bez īpašiem jauniem stādījumiem (ja nu vienīgi efejas un puķes), bet par Lielbērzes parku tā domāt nevar. Lai gan arī Lielbērzē bijusi vientuļnieka mājiņa, pie tam apdzīvota (!), parkā gandrīz nav bijis altāru ar skumīgām uzrakstiem. Lielbērzes parkā atradies kolonnu tempļis, balta,

nez kāpēc trīsstūraina zvejnieku mājiņa, nojume ar zaļi krāsotiem stabiem. Lielbērzē bijušas arī siltumnīcas, kas, spriežot pēc citu tā laika muižu aprakstiem, tikpat labi varēja būt atpūtas vai mākslas priekšmetu kolekciju glabāšanas telpas.

Izriedes parks (tag. Liepājas raj.) atšķirībā no pārējiem trim ir saglabājies, lai gan arī pārveidots un ļoti aizlaists. Domājams, ka Izriedes parks veidots, daļēji izmantojot dabīgo reljefu, koku un krūmu audzes, daļēji šo reljefu pārveidojot, kā arī šo to iestādot. 1809. gada parka aprakstā minēts, ka to šķērso tumša grava ar dīķi, strautu un ūdenskritumiem. Dīķa atzarojumi iesniegušies tālu gravas krastos zem kuplu koku lapotnēm. Vietumis dīķi iespīdējusi gaisma, un tas piešķīris ainavai īpašu pievilcību. Arī Izriedē bijuši neiztrūkstošie altāri, postamenti, krusts ar skumju uzrakstu, vientuļnieka būda, velēnu soli zem tumšiem, ēnainiem kokiem un ieraksts bērza mizā. Tomēr parka kopīgā noskaņa laikam gan bijusi gaiša un optimistiska. Kāds postaments atradies starp lieliem bērziem, no kurienes pavēries tāls skats uz tūrumiem. Arī tā saucamais Dorothejas altāris atradies gaišā, saulainā puķu laukumā. Spriežot pēc netiešiem norādījumiem, Izriedes parks veidots ne vēlāk par 1794. gadu.

AINAVU PARKU LAIKMETS

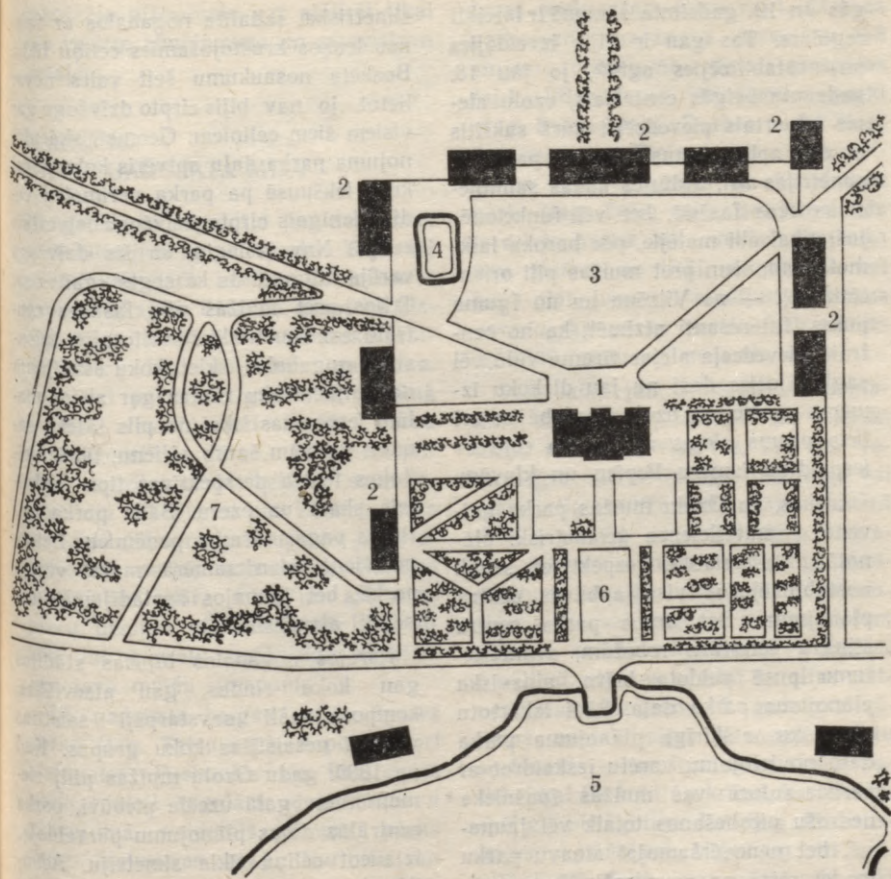
18. gadsimta beigās Vidzemē, gluži tāpat kā Kurzemē, vairāki parki veidoti vecāko dārzu — medību dārzu vai «izpriecu mežiņu» vietā. Šādiem parkiem pieskaitāms arī Alūksnes ainavu parks. Alūksnes ainavu parkā bijis daudz neregulāru — stādītu vai no dabiskām audzēm veidotu koku grupu un masīvu, starp kurjiem pavērušies tāli skati uz ezeru. Gan Alūksnē, gan citos Vidzemes ainavu parkos laikam ir bijis mazāk sentimentālu un reliģiska rakstura parka celtni un citu elementu, bet vairāk antīko tradīciju garā darinātu mazās arhitektūras veidojumu. Daļēji tas izskaidrojams ar lielāku Krievijas klasicisma un mazāku Vācijas sentimentāli romantizēto parku izveides principu ietekmi.

Daļu veco regulārā plānojuma dārzu, kā redzams no jau minētā Mazstraupe piemēra, 18. gadsimta beigās un

19. gadsimta sākumā pārveidoja par ainavu parkiem. Nav noliedzams, ka tai pašā laikā varēja rasties vēl vajadzīgā labajā regulārajā plānojumā veidoti dārzi un parki. To labi raksturo Ozolu muižas parks (netālu no Dikļiem). Šis parks, spriežot pēc J. K. Broces zīmētajiem muižas plāniem un skatiem, varētu būt veidots vienlaikus ar muižas pils celtniecību, t. i., ap 1790. gadu: 1793. gadā zīmētajā attēlā no ezera pāri parkam redzama muižas pils. Pilnīgi izslēgta varbūtība, ka attēlotais Ozolu muižas parks būtu veidots no cirptiem zemiem dzīvžogiem, jo parka centrālās daļas vecākajiem kokiem nav konstatējamas nekādas kādreizējā cirpuma pēdas. Tāpēc atliek tikai versija, ka zīmējums izgatavots tad, kad koki bijuši vēl mazi.

AR SKATU UZ PAGĀTNI

Bijušās Ozolu muižas apbūves centra un parka plānojums 18. gadsimta be-

Ozolu muižas (tag. 5. LPTVS Limbažu raj.) apbūves un dārzu attīstība. 1 — pils; 2 — saimniecības un palīgēkas; 3 — parādes un saimniecības pagalmi; 4 — dīķis; 5 — ezers; 6 — regulārā plānojuma dārzs, kurš bijis jau 18. gadsimtā un daļēji vēl ir saglabājies; 7 — brīvā plānojuma dārzs, kurš nav saglabājies.

gās un 19. gadsimta sākumā ir izteikti regulārs. Tas gan ir bijis izveidojies un nostabilizējies agrāk, jo jau 18. gadsimta beigās centrālais, ozolu alejas ietvertais pievedceļš, kurš sakritis ar visa apbūves ansambļa un pagalma simetrijas asi, atdūries kādas saimniecības ēkas fasādē, bet vēl funkcionējuši tikai abi malējie, pēc baroka laikmeta kanoniem pret muižas pili orientētie ceļi — no Vilzēnu un no Iguma puses. Interesanti atzīmēt, ka no centrālā pievedceļa alejas tīrumu vidū vēl saglabājušies daži nu jau dižkoku izmērus sasnieguši ozoli. Saglabājies arī liels posms alejas ap Iguma ceļu ar iespaidīgu izmēru liepām un kļavām.

Liekas, ka Ozolu muižas parka galvenā, pamatvilcienos ģeometriski plānotā daļa veidota, respektējot senāk nostabilizējušos visa apbūves centra plānojumu. Bet ārpus parka centra stingrā četrstūra robežām, ziemeļrietumu pusē veidota brīva, ainaviska plānojuma parka daļa. Šādi izkārtotu atsevišķu, atšķirīga plānojuma parka daļu novietojumu varētu izskaidrot ar parka autora vai muižas īpašnieka nedrošu pieslēšanos tolaik vēl jaunajai, bet nenovēršamajai ainavu parku modei reizē ar neuzdrošināšanos pilnībā atteikties no agrāka plānojuma vai agrākajiem dekoratīvo stādījumu kompozīcijas principiem.

Ozolu muižas parka centrālās daļas kompozīcija vispārējās vilcienos bijusi

simetriska, sadalīta nogabalos ar taisnos leņķos krustojošamies celiņu tīklu. Bosketa nosaukumu šeit vairs nevar lietot, jo nav bijis cirpto dzīvzogu gar visiem šiem celiņiem. Ģeometriskā plānojuma parka daļu aptvēris koka žogs, kura iekšpusē pa parka perimetru veidis vienīgais cirpta dzīvzoga ietvertais celiņš. Nav izslēgts, ka šis dzīvzogs varēja būt veidots kā segts «gaitenis». Trijos pret muižas pils fasādes centrālo asi simetriski novietotajos taisnstūra nogabalos, šķiet, koku stādījumu nav bijis. Koku rindas gar abām malām ietvērušas tikai no pils tālāko samērā garo un šauru zālienu, tāpēc veidojies teātra perspektīvas tipa centrālais skats uz ezeru. Šāds parka optiskas pagarināšanas paņēmieni lietots ne vienā vien samērā mazā vecajā parkā, bet jaunajos apstādījumos nepelnīti aizmirsts.

Pārējos nogabalos bijušas stādītas gan koku rindas, gan atsevišķas, kompozicionāli savstarpēji saistītas vai arī nesaistītas koku grupas. Kad ap 1890. gadu Ozolu muižas pilij ziemeļrietumu galā uzcēla piebūvi, parka centrālās daļas plānojumu pārveidoja, izjaucot celiņu tīkla simetriju. Acīmredzot tai pašā laikā parkā iestādīti modē nākušie dzīvības koki (*Thuja occidentalis*) un piramidālās gobas (*Ulmus glabra* 'Exoniensis'). Vēlāk Ozolu muižas parkā vairākkārt mainītas celiņu vietas, līdz beidzot tā

sākotnējo plānojumu var atšifrēt tikai pēc veciem zīmējumiem un atsevišķām detaļām.

PARKI 18.

UN 19. GADSIMTA MIJĀ

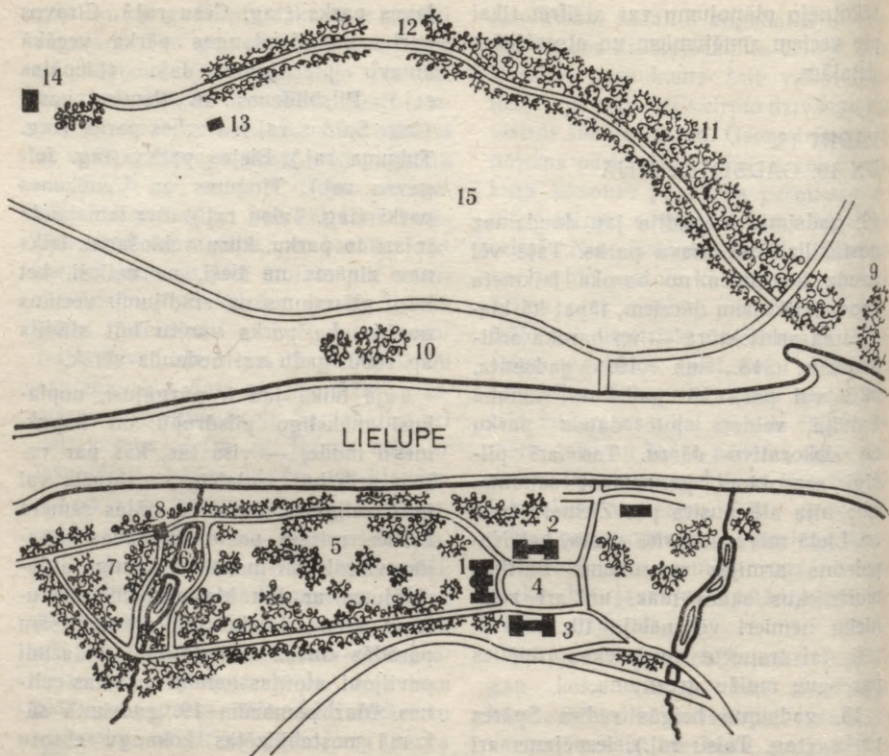
19. gadsimtu sagaidīja jau daudz maz nostabilizējies ainavu parks. Tajā vēl daudz kas nāca no baroka laikmeta ģeometriskajiem dārziem, tāpat kā klasicisma arhitektūrā — no baroka arhitektūras. 18. un 19. gadsimta. mijā vai pašā 19. gadsimta sākumā Latvijā veidots ļoti daudz parku un dekoratīvo dārzu. Tas arī pilnīgi saprotams, jo beidzot saimniecība bija atkopusies pēc Ziemeļu kara un Lielā mēra nodarītā posta, bet Napoleona armijas uzbrukums Baltijas muižniekus skāra maz, un arī zemnieku nemieri vēl nebija tik organizēti, lai traucētu muižniekus rūpēties par savu muižu greznumu.

18. gadsimta beigās radies Spāres parks (tag. Talsu raj.), iespējams arī Valdgales, Pastendes un Dižstendes parki, daļēji regulārā, daļēji ainavu plānojumā veidotais Bauņu parks (tag. Valmieras raj.), Nurmižu un Inčukalna parki (tag. Rīgas raj.), Virkus parks (tag. Dobeles raj.) un vairāki citi. 19. gadsimta sākums ir vēl bagātāks. Tam pieder Mežotne (tag. Bauskas raj.), Cēsu pilsmuižas parks (tag. Oktobra parks Cēsīs) un Vese-

lavas parks (tag. Cēsu raj.), Cīravas parks un Kazdangas parka vecākā ainavu plānojuma daļa (Liepājas raj.), Pilsblīdenes un Remtes parki (tag. Saldus raj.). Durbes parks (tag. Tukuma raj.) Elejas parks (tag. Jelgavas raj.), Tiņģeres un Vandzenes parki (tag. Talsu raj.). Bez tam daudz ir arī to parku, kuru veidošanas laiks nav zināms ne tieši, ne netieši, bet kuru plānojums un stādījumu vecums norāda, ka parks varētu būt stādīts ap 1800. gadu vai nedaudz vēlāk.

Tajā laikā jau ir pārgājusi, noplākusi mākslīgo pilsdrupu un kapakmeņu mode, — viss tas, kas par varēm grib būt senlaicīgs, rezignēts vai īpaši reliģiozs. Tā vietā stājas samērā lirisks, reizēm pastorāls dabas ainavas vairāk vai mazāk veiksmīgs atdarinājums ar jau klasicismam raksturīgu mazo arhitektūru. Parkos tiešām parādās «mazā arhitektūra» — dažādi paviljoni, atpūtas namiņi un citas celtnes. Maz pamazām 19. gadsimta sākumā nostabilizējas kokaugu eksotu sortiments — svešzemnieku skaitā paliek tikai tie koki un krūmi, kas tiešām spējīgi pielāgoties Latvijas klimatiskajiem apstākļiem. Viģes un citi Latvijā brīvā dabā augt nespējīgie koki vai nu izzūd pavisam, vai pārceļo uz augu mājām.

No turpat divsimt gadu distances skatoties uz 19. gadsimta sākumu, tā laika parkos, it sevišķi vienas toreiz-

Mežotne. 1 — pils; 2 — bijusī pārvaldnieka māja; 3 — bijušie stalli; 4 — parādes pagalms; 5 — parka centrālā daļa; 6 — diķi; 7 — «ziemas parks»; 8 — paviljons; 9 — Mežotnes pilskalns; 10 — kreisā krasta koku grupa; 11 — senpilsētas vieta uz Lielupes senkrasta malas; 12 — Vinakalns; 13 — sarkanais namiņš; 14 — Mazmežotne; 15 — ganības.

zējās guberņas robežās, var ieraudzīt daudz kopīgu iezīmju. Labi pascenšoties, var atrast pat tipveida risinājumus — gan detaļās, gan veselu parku apjomā. Taču nez vai būtu pareizi šo baroka laikmeta īpatnību vai «niķi» (atcerēsimies parku paraugshēmas!) pierakstīt arī klasicisma laikmeta parkiem, kas tiecas prom no vienvēidības, no tipizācijas. Drīzāk jau daudzās mūsu ainavu parku līdzīgās iezīmes un pat veselu parka daļu līdzīgā kompozīcija ir vienādi virzītas dabas uzveres, līdzīgu dabas ainavu esamības sekas. Šis līdzīgums var būt arī noteiktu cilvēku veidoto ainavu saglabāšanās. Varbūt citādi veidotas parku kompozīcijas (pēc būtības — mākslīgās dabas ainavas) nevarēja tik labi saglabāties, bet tajās, kuras izradījās saglabāties visspējīgākās, mēs no lielās laika distances uztveram kopīgo. Kopīgais ir maz pētīts, pārāk maz. Iespējams, ka tieši tāpēc pēdējos 70 gados veidotie lauku un pilsētu apstādījumi, kaut vecākie jau tuvojas pilngadībai, pārsvarā nav sevišķi veiksmīgi. Domājams, ka visos tajos apstādījumos — dekoratīvajos dārzos, parkos, dendroloģiskajos parkos, kuri no 20. gadsimtā veidotajiem saglabāsies gadus 150—200, nākamās paaudzes arī atradis kaut ko ļoti kopīgu, pat tipveida.

Bet atgriezīsimies pie 19. gadsimta sākuma parkiem! Līdz ar parka ceļiņa

iznākšanu no aleju un cirpto dzīvzogu skavām, līdz ar zaļās plavas atgriešanos parkā veidojas šķietami netraucēta dabas ainava ar gaisa perspektīvu, kas no skata punkta visvairāk attālinātos stādījumus padara gaišākus, ietin romantiskā «zilā tālē». Šī šķietami nesasaistītā, bet labākajos, veiksmīgākajos risinājumos pamatīgi būvētā parka ainavas kompozīcija ļauj parka apmeklētājiem skatīties un redzēt gan to, ko parka autors gribējis parādīt, gan to, ko dabā vēlēti raugoties, var ieraudzīt pats vērotājs. Lielāku nozīmi kā jebkad agrāk ir ieguvis parka apskates maršruts.

MEZOTNES PARKS UN TĀLĀS SKATU PERSPEKTIVAS

Sobrīd vislabāk un smalkjūtīgāk apkoptais un atjaunotais ainavu parks ir Mežotnē, kas aizsākts jau 18. gadsimta pašās beigās, bet daudzmaz pabeigts 19. gadsimta sākumā. Parks nav liels — tā platība, neskaitot muižas pils un dažu citu nozīmīgāko ēku aptverto parādes pagalmu, ir tikai 10 ha. Ar ārpus parka izejošo skatu perspektīvu palīdzību šī platība optiski palielināta līdz 50—60 ha. Lielupe, kuras krastam paralēli parks izstiepts, no vairākiem skatu punktiem vai nu nemaz nav redzama, vai arī, īpaši vasaras beigās, kad pat

straumes vidū šūpojas lieli niedru puduri, rada mātīgu iegarena ezeriņa iespaidu. Šķiet, ka aiz šī «ezeriņa» parks turpinās. Taču šķietamais parks ar milzīgiem zālieniem, lielām koku grupām un plašu masīvu kalna nogāzē ir Lielupes kreisā krasta ganības ar atsevišķām, speciāli stādītām koku grupām un senkrasta nogāzi, kas apaugusi ievām un lazdām, bet nogāzes augšmalā stādīti vai laikus saglabāti atsevišķi ozoli un gobas.

Visiskaistākās tālās skatu perspektīvas paveras no celiņa, kurš ved pa Lielupes kraujas augšmalu un no alejas parka pretējā malā. Ir vērts pakāvēties pie Mežotnes parka kopīgā plānojuma un atsevišķu tā nogabalu analīzes.

Mežotnes parka garums, ieskaitot parādes pagalmu, ir apmēram 700 m, bet platums — 200 m. Ap parādes pagalmu, kurš ziemēlpusē robežojas ar vecu un jaunu ražošanas ēku grupām, atrodas trīs celtnes — arhitekta J. Berlica celtā muižas pils, bijusī pārvaldnieka māja un stāļi (vai manēža). Bijušajā muižas pilī atrodas Mežotnes selekcijas un izmēģinājumu stacijas kantoris, laboratorijas, reprezentācijas telpas un muzejs, bet bijušajā pārvaldnieka mājā — dzīvokļi un daļa Mežotnes astoņgadīgās skolas. Mežotnes parkam ir trīs atšķirīgas daļas: parādes pagalmi (apm. 4 ha), centrālā

daļa, kur lielākas koku grupas mijas ar saulainiem zālieniem (apm. 8 ha), un neliela, blīvu stādījumu dienviddaļa (apm. 2 ha) ar daudziem skuju kokiem.

Mežotnes apdzīvotās vietas teritoriju šķērso divas dziļas gravas. Viena no tām atrodas parkā un atdala dienviddaļu no centrālās. Grava sākas Bauskas ceļa malā un savāc lietus un sniega ūdeņus. Tuvojoties parkam, grava paplašinās un padziļinās; parka teritorijā ar aizsprostiem bijuši izveidoti divi diķi, no kuriem viens ir jau atjaunots.

Parka centrālo daļu, kura bija saglabājusies vislabāk, ziemeļos norobežo pils, dienvidos — grava ar diķi, austrumos lauki un ceļš, rietumos — Lielupes krasta krauja. Parka reljefs ir līdzens, ar nelielu kritumu uz Lielupes pusī. Galvenie pastaīgu celiņi pa perimetru aptver gan parka centrālo, gan dienviddaļu. Parka austrummalā celiņu ieskauj aleja, kam piekļaujas samērā blīvas stādījumu grupas. Parka rietummalā celiņš likumo pa augsto upes krastu, kurā izveidotas dažas lēzenas iepļakas. Šīs iepļakas no vienas vai abām pusēm ietver atsevišķi koki vai koku grupas, veidojot no šī celiņa pār upi skatāmo tālo skatu perspektīvu priekšplānu. Vairums skatu punktu atrodas uz šī celiņa pie iepļakas vienas vai otras malas, radot jau minēto mātīgo iespaidu, ka aiz «eze-

riņa» parks turpinās. So iespaidu vēl pastiprina lielā lapu koku grupa upes kreisajā krastā gandrīz pie paša ūdens. Šī grupa ir vairāku skatu perspektīvu noslēgums vai vidējais plāns. Vairākas skatu perspektīvas noslēdzas ar veco koku grupām senlejas augstajā krastā, kupliem kokiem apaugušo pilskalnu vai bijušo kulta vietu — Vīnalkalnu uz tālo mežu zilganā fona. Citas skatu perspektīvas beidzas pie Mazmežotnes ēku grupas vai sarkanā namiņa senkrasta pakājē.

Stādījumu grupas, kas atrodas starp abiem pa parka malām esošajiem celiņiem, veido parka iekšējās ainavas ar relatīvi īsākajām skatu perspektīvām, kaut gan perspektīvas garums, kurā no gravas malas paveras skats uz Mežotnes pili, sasniedz turpat 400 m.

Taču visinteresantākās ir tās skatu perspektīvas, kam skata punkts atrodas uz parka austrummalas alejā ietvertā celiņa, bet noslēgums — Lielupes kreisajā krastā. Priekšplānu veido aleja un blīvās koku grupas pie tās. Lai gan parka centrālā daļa ir ļoti gaiša, ar optimistisku kopīgo noskaņu, tā veido samērā tumšu vidējo plānu, jo starp parku un skatu perspektīvas noslēgumu upes kreisā krasta augšējā terasē atrodas paliene un upe, kas saules vai apmākušās debess izklīdēto gaismu saņem netraucēti. Vēl tagad vairākos skatos caur parku no alejas un gandrīz visos skatos no krastmalas celiņa re-

dzama ainavu parku sākotnējai pastorālajai romantikai tuva aina: zaļā zālē ganās liels brūnu lopu ganāmpulks. Tālāk redzama ar mežu apaugusi nogāze, pār kuru paceļas atsevišķu simtgadīgu koku vainagi.

Interesants ir arī pastaigu maršruts pa diķmalas celiņu. Vairākums skatu perspektīvu ir īsas. Jau aprakstītā tipa skata perspektīva paveras no diķmalas celiņa iepretī kādreizējam augšējā diķa aizsprostam. Diķa ūdens spoguļi tumšu padara samērā augstajos krastos augošie lielie koki. Skata ass šķērso diķi garenvirzienā. Krasta izliekumus uzsver liepu grupas vai atsevišķi koki, padarot ainavu dinamisku. Skata perspektīvas pirmais, tuvākais noslēgums ir tiltiņš virs lejas diķa aizsprosta. Lielupes krasts aiz tiltiņa ir augsts un stāvs, tāpēc tiltiņš skatāms kā tumšs siluets pret Lielupes kreisā krasta gaišo palienu. Aiz tās redzama nedaudz tumšākā kokiem apaugusi senkrasta nogāze. Jāpiebilst tikai, ka arī šajā skata perspektīvā (tāpat kā visās no alejas) Lielupe vispār nav redzama.

Ejot pa celiņu tālāk uz upes pusi, skats novirzās pa diķa diagonāli, un Lielupes krastā starp upi un diķi pa kreisi no tiltiņa kļūst redzams paviljona vieglais siluets.

Pašā parka dienvidgalā upmalas un austrummalas celiņi savienojas, bet trešais celiņš ved gar gravu. Te ir daudz skuju koku un samērā maz

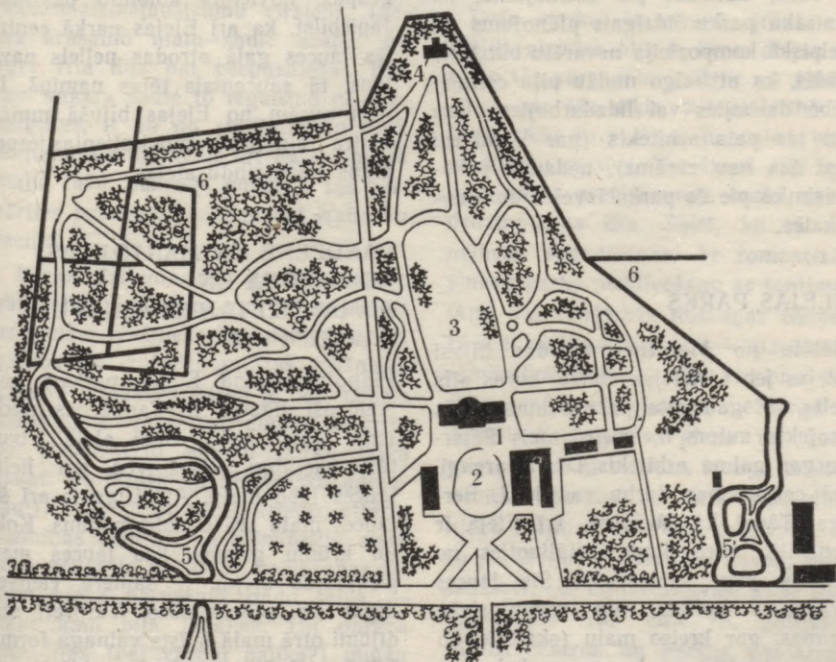
skatu perspektīvu. Interesantākā paveras no austrummalas celiņa pār palielu lauci stādījumu masīva vidū uz Mazmežotni upes kreisajā krastā apmēram 400 m aiz tās. Tādējādi viss perspektīvas garums sasniedz ap 700 m. Šī skata perspektīva laika gaitā bija pilnīgi aizaugusi.

Parka dienviddaļā pie augšējā diķa atrodas pirmā pasaules kara brāļu kaps ar lielu krustu un uzrakstu vācu valodā — «Septiņiem drosmīgiem krieviem». Vēl nav pilnīgi noskaidrota ar šo krustu saistīto notikumu norise. Ir tikai nostāsts par to, ka septiņi karavīri, visi mežotnieši, līdz nāvei aizstāvējušies, nelaizdami vāciešus upes labajā krastā. Pārsteigtli par tādu varonību, vācieši viņus apbedījuši kopīgā kapā uz kura vēlāk uzlikts krusts.

Runājot par Mežotnes parku, nevar nepieminēt skatu perspektīvas, kas paveras no pils parka puses lieveņa un logiem. Tās ir tik raksturīgas ne tikai Mežotnei, bet arī daudziem citiem tā laika Kurzemes ainavu parkiem, ka rodas doma par viena autora rokrakstu, jo vairāk tādēļ, ka vairāku šo piļu celtniecībā vai projektēšanā piedalījies viens arhitekts — J. Berlicis. Vai tā ir tikai laikmeta mode, kuras koncentrātu mēs uztveram no laika distances? Parks muižas pils dienvidpusē sākas ar plašu lauci, kuras vidū, apmēram 100 m no pils, ir kupls ozols. Skatu perspektīvas it kā aizplūst gar

abām pusēm lielajam kokam, un, tā kā aiz ozola samērā tuvu ir vairākas nelielas, bet par šī ozola vainagu plātākas stādījumu grupas, lauce sadalās divos tūlumā aizejošos zaros. Katra lauces atzara dziļumā 200—300 m attālumā no pils ir bijušas stādītas skuju koku grupas un lieli, kompakti liepu puduri — 3—9 koki vienā ligzdā. Daļa skuju koku gājuši bojā (veimutpriedes), tāpēc aiz lauces atzara pa labi tagad ir jaušama Lielupes pretējā krasta paliene, kas skata perspektīvu gan padara garāku, taču krāsās maigāku un mazāk kontrastainu.

Līdzīgi risinātas no muižas pils izejošās skatu perspektīvas ir vairākos citos 19. gadsimta sākumā Kurzemē veidotajos parkos, piemēram, Elejā (tag. Jelgavas raj.), Kazdangā (tag. Liepājas raj.), Pilsblīdenē (tag. Saldus raj.), Durbē (tag. Tukuma raj.) un Vandzenē (tag. Talsu raj.). Visu minēto muižu piļu celtniecībā, izņemot Vandzeni, ir zināma J. Berlica līdzdalība. Tas, protams, liek domāt, ka šie parki ir vai nu viņa, vai ar viņu kopā strādājušo parku speciālistu vai dārznieku darbs. Plašā, garenā lauce, kas sākas pie pils fasādes un attālinoties sašaurinās vai sadalās, veimutpriedes stādījumu kulisēs, likoču celiņš gar vienu un taisns alejā ietverts celiņš gar otru parka vai tā centrālās daļas malu, skatu perspektīvas, kas iziet tālu ārpus parka ro-

Elejas parks. 1 — pils; 2 — parādes pagalms; 3 — centrālā lauce; 4 — paviljons;
5 — diķi; 6 — grāvji; 7 — bijušie muižnieku kapi ar aptverošu kanālu.

bežām — tas viss ar lielākām vai mazākām niansēm šiem parkiem ir kopīgs. Vai tiem būtu bijis viens autors? Varbūt. Bet ļoti līdzīgi risināti arī tā laika parki citos Latvijas novados, piemēram, no Kurzemes visai tālajā Vērenē (tag. Ogres raj.). Tātad, visticamāk tā bijusi tā laika mode, t. i., stils.

Taču, nonākot pie secinājuma, ka vairāku parku līdzīgais plānojums un telpiskā kompozīcija nevarētu būt tikai tādēļ, ka attiecīgō muižu piļu celtniecībā darbojies vai līdzdarbojies viens un tas pats arhitekts (par Vandzeni pat tas nav zināms), nedaudz pakāvēsimies pie šo parku izveidojuma apskates.

ELEJAS PARKS

Netālu no Mežotnes atrodas bijusī Elejas jeb Lielelejas muiža, kuras pils celta 19. gadsimta pašā sākumā. Tās projekta autors ir ievērojamais Pēterburgas galma arhitekts Dž. Kvarengi, bet celtniecības darbu vadījis J. Berlics. Tāpat kā Mežotnē, arī Elejā ir centrālā lauce, kura, attālinoties no muižas pils, sašaurinās. Šīs lauces krāšņajās kulisēs aug veimutpriēžu grupas, gar kreiso malu (skatoties no pils), atdalīts no lauces ar koku un krūmu grupām, ved alejā ietverts ceļš. No šī ceļa paveras vairākas dažāda garuma skatu perspektīvas pār cen-

trālo lauci, un šajās skatu perspektīvās centrālās lauces kulisēs ir citu skata perspektīvu priekšplāns vai noslēgums. Elejas parkam nav tādu apkārtējās dabas faktoru, ko varētu izmantot parka optiskai palielināšanai. Taču šeit parka ainavā ietilpināti ārpus parka esošie kapi ar skuju koku eksotu stādījumiem, tīruma vidū stādītas koku grupas, novietots kolonnu paviljons. Jāpiebilst, ka arī Elejas parkā centrālās lauces galā atrodas neliels paviljons, tā saucamais tējas namiņš. Uz trim pusēm no Elejas bijušā muižas centra tālu līdzenumā iestiepjas iespaidīgas četru rindu alejas.

VANDZENE UN MANTOJUMS NO BAROKA UN ROMANTIZETAJIEM AINAVU PARKIEM

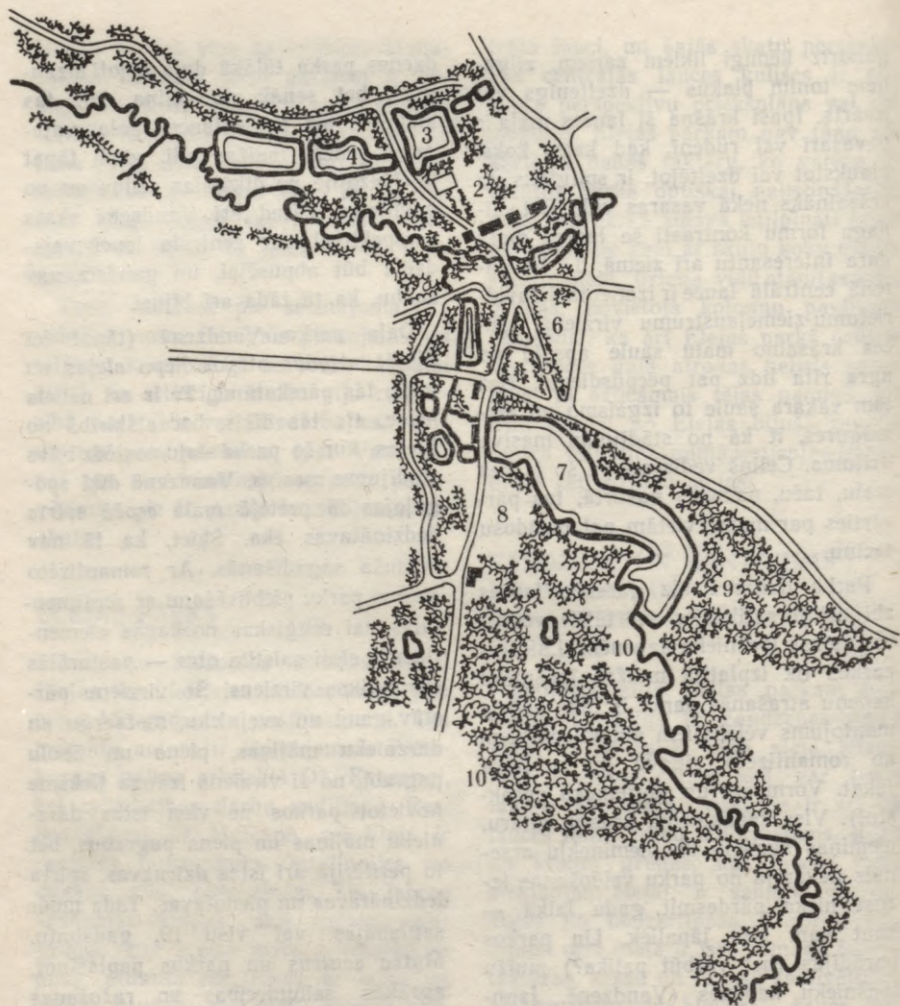
Plānojuma ziņā Elejas parkam pārsteidzoši līdzīgs ir Vandzenes parks (tag. Talsu raj.), tikai alejā ietvertais pastaigu celiņš ved gar lielās lauces labo malu. Atšķirīgs ir arī šīs lauces malu krāsu noformējums. Koku un krūmu grupas, kas lauces malā piekļaujas alejai, ir samērā vienvēdīgas un neuzkrītošas. Turpretī stādījumi otrā malā ir īsts vainaga formu, faktūras, krāsu un nianšu sablīvējums: platam vainagam blakus — šaurš, gaišam tumšs un vēl tumšākās neiztrūkstošās veimutpriedes ar varenēm,

gandrīz ķēmīgi likiem zariem, zilgam tonim blakus — dzeltenīgs vai iesārts. Ipaši krāšņa šī lauces mala ir pavasarī vai rudenī, kad katrs koks, plaukstot vai dzeltējot, ir spilgtāks un krāsaināks nekā vasaras vidū. Bet vainaga formu kontrasti šo lauces malu dara interesantu arī ziemā. Tā kā garenā centrālā lauce ir izstiepta dienvidrietumu-ziemeļaustrumu virzienā, lauces krāsaino malu saule apspīd no agra rīta līdz pat pēcpusdienai. Bez tam vakara saule to izgaismo no aizmugures, it kā no stādījumu masīva dziļuma. Celiņš vedis arī pa šo lauces malu, taču, pamests novārtā, tas pārvērties par mazu, vietām pat izzūdošu taciņu.

Parka dziļumā aiz garenās lauces abi celiņi satikušies un tālāk veduši uz muižas īpašnieka kapenēm. Latvijas parkos tik izplatītā muižas īpašnieka kapeņu atrašanās parkā ir tāds neliels mantojums vēlākajiem ainavu parkiem no romantizēto ainavu parku laika (skat. Vormsātu un Meženieku aprakstu!). Viss kapakmeņu, krustu, altāru, piemīņas akmeņu un pieminekļu arsenāls nevarēja no parku veidošanas izzust nieka pārdesmit gadu laikā — kaut kam bija jāpaliek. Un parkos parādījās (bet varbūt palika?) muižu īpašnieku kapenes (Vandzenē, Jaunlaicēnē, Pastendē, Jumpravā, Avotos) un kapličas vai kapelas (Elejā, Priēlos, Gaujienā, Jumpravā). Tagad Van-

dzenes parka tālākā daļa ir ļoti aizaugusi, bet senāk no celiņa, kur tas aizliecas aiz lielās lauces gala, vajadzēja redzēt muižas pili, gluži tāpat kā Mežotnē no diķmalas celiņa un no paviljona. Tātad arī Vandzenē skata perspektīvai pār centrālo lauci vajadzēja būt abpusējai, un gandrīz nav šaubu, ka tā tāda arī bijusi.

Daļa parka Vandzenē (tāpat kā Elejā) atrodas otrpus liepu alejas un ir no tās pārskatāma. Te ir arī neliela lauce, aiz tās diķis, bet atšķirībā no Elejas, kur šo parka daļu noslēdz blīvs stādījumu masīvs, Vandzenē diķī spoguļojas tā pretējā malā esošā spirta dedzinātavas ēka. Šķiet, ka tā nav nejauša sagādīšanās. Ar romantizēto ainavu parku pieblīvēšanu ar sentimentālas vai reliģiskas noskaņas elementiem ir cieši saistīts otrs — pastorālās romantikas virziens. Šo virzienu pārstāv ganu un zvejnieku, mežsargu un dārznieku mājiņas, piena un ābolu pagrabi, no šī virziena izauga tieksme novietot parkos ne vien īstas dārznieku mājiņas un piena pagrabus, bet to perifērijā arī īstas dzirnavas, spirta dedzinātavas un pienotavas. Tāda mode saglabājās vai visu 19. gadsimtu. Muižu centrus un parkus paplašinot, agrākās saimniecības un ražošanas ēkas nokļuva parka vidū un jau 20. gadsimta sākumā bija par iemeslu ne viena vien parka netīšai izpostīšanai.

Kazdangas parks. 1 — pils; 2 — centrālā lauce; 3 — Zēnu diķis; 4 — Meitenu diķis; 5 — galvenā aleja; 6 — vecu ražošanas ēku grupa; 7 — Dzirnavu ezers; 8 — kapi; 9 — Sēfera birzs; 10 — Valātas parks.

Tā kā Vandzenes muižas apbūves centrs ir samērā labi saglabājies, to var izmantot kā piemēru vēl kādas interesantas un, raugoties dziļāk, ne jau tikai klasicisma laikmeta parkiem raksturīgas parādības skaidrošanai. Baroka laikmeta parku un dekoratīvo dārzu, kā arī muižas centra plānojuma regulārās un simetriskās shēmas ar savu neskartajai dabai svešo ģeometriskumu un pasvītoto kārtību bija pārāk pamatīgi iesakņojušās gan apbūves uztveres, gan domāšanas veidā vispār. Tāpēc arī klasicisma laikmetā, kad jau bija noliegts jebkurš ģeometriskums parku plānojumā, tajos vēl saglabājās alejās ietverti pastaigu ceļi. Taču tas nebija galvenais. Saglabājās visa muižas centra kopīgais, barokam raksturīgais plānojums, bet parks aizvien vairāk kļuva par dabas ainavas atdarinājumu. Un, lūk, uz Vandzenes muižu ved gara aleja, kas orientēta tieši pret muižas pils fasādes simetrijas asi. Gabaliņu pirms muižas pils abās pusēs piebraucamajam ceļam atradās pa diķim, bet vēl tuvāk — pa simetriski novietotai saimniecības ēkai, kuras kopā ar pili veidoja parādes pagalma robežas. Un ne tikai tā ir nodeva tikko vēsturē aizgājušajam barokam. Tāda pati nodeva barokam ir arī parka novietojums tieši aiz muižas pils un simetriski novietotie pastaigu celiņi — abās pusēs garrenajai laucei — tas nekas, ka viens

no tiem ietverts alejā un ir taisns, bet otrs likumo pa parka malas stādījumu masīvu. Tāda pati nodeva barokam ir arī ozols Mežotnes parka lielās lauces vidū un gandrīz simetriskais skatu perspektīvu virzījums tam gar abām pusēm.

KAZDANGA

Pēc tā paša plānojuma principa kā trīs tikko apskatītie parki (Mežotne, Eleja jeb Lieleleja un Vandzene) risināta arī Kazdangas parka ainaviskā plānojuma vecākā daļa. Kazdangas parkam starp citiem Latvijas vecajiem parkiem ir ierādāma īpaša vieta, un ne tikai tadēļ, ka tas ir vislielākais (pāri par 100 ha) un viens no dendroloģiski visbagātākajiem. Tas ir viens no nedaudzajiem parkiem, kuru veidošanas sākums attiecināms uz 18. gadsimta beigām (vai vēl senāku laiku), kura veidošanas starposmi samērā vienmērīgi aizpilda visu 19. gadsimtu un visjaunākie stādījumi datējami ar 1914. gadu. Visā vismaz 150 gadu laikā Kazdangas parks ir aizvien paplašināts un papildināts, bet mazāk pārveidots. Kazdangas parkā vēl tagad labi saskatāmas vairākas dažādos laikos veidotās parka daļas. Pašā parka vidū atrodas 18. un 19. gadsimta mijā celtās saimniecības ēkas, kuras tolaik, protams, atradās ārpus parka. Tātad Kazdangas parks atspoguļo turpat

visu 19. gadsimta parku veidošanas gaitu un šajā ziņā pārstāv noteiktu Latvijas veco parku attīstības tipu ar visām turpmākajām izmantošanas problēmām.

Ap 1809. gadu Kazdangas parks vēl bijis diezgan mazs, un, kā toreiz rakstīja Kurzemes apceļotājs U. Šlipenbahs, iekārtots ne pēc jaunākās modes. Tas bijis lielu liepu ieskauts dārzs ar daudziem reti sastopamiem augļu kokiem, kam cieši blakus atradies neliels mežiņš (cik sen kā modē bija «izpriecu mežiņi!») ar divām grānīta kolonnu balstītām marmora urnām. Dārzs un mežiņš bijuši savienoti ar kļavu, bērzu un pilādžu aleju. Kazdangas muižas pils jau toreiz bijusi gatava un, neskaitot Mežotni, bijusi skaistākā un greznākā Kurzemē. Par cieši ar Kazdangas pili kompozicionāli saistīto lielo lauci 1809. gada Kazdangas aprakstā nav ne vārda. Vai tā būtu izveidota aprakstā minētā augļu dārza vietā? Arī šī lauce sākas pie pašas muižas pils, tai ir meistarīgi izveidotas kulises un vismaz gar vienu malu bijis celiņš. Vai lauces tālākajā galā bijusi kāda īpaši veidota krāšņu koku grupa, lapene vai paviljons, no kura skatam pavērsās reprezentabla pils ēka lauces otrā galā, šobrīd nav zināms. Varbūt jau toreiz lauces galā pa platu spraugu stādījumos pavēries skats uz Zēnu diķi un pāri tam. Pagaidām var tikai minēt, balstoties uz

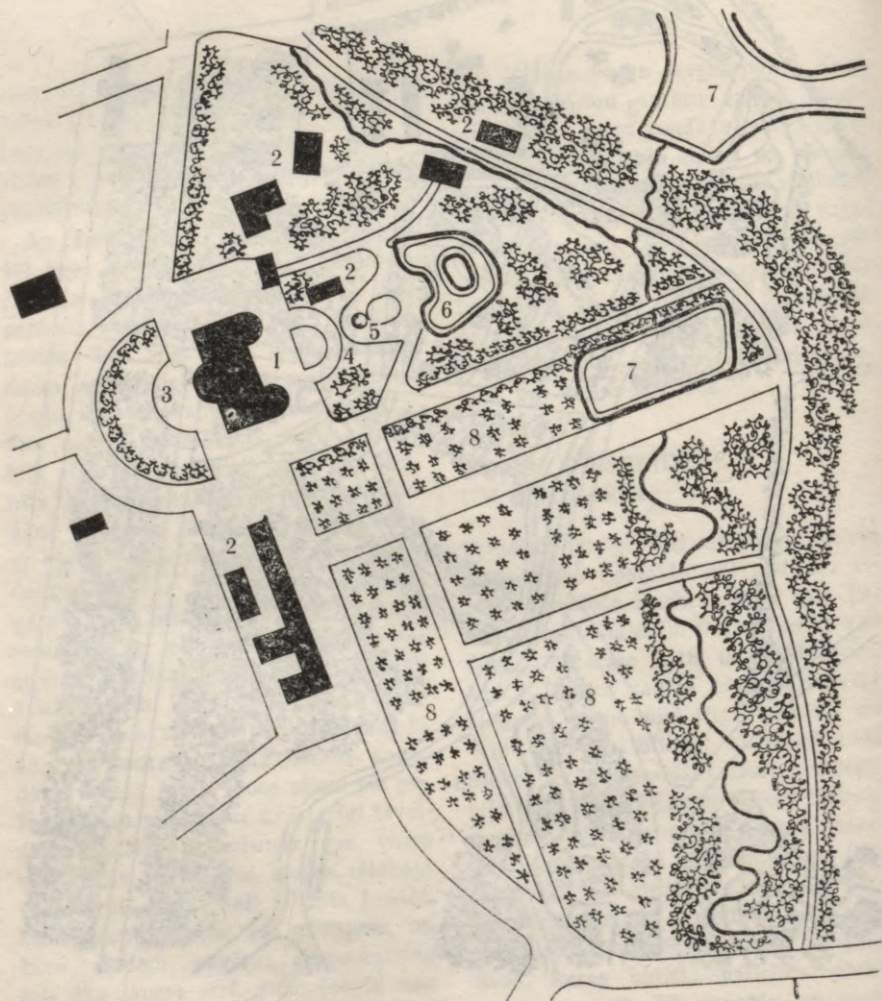
citu līdzīgu parku izveidojumu. Kaut kādu skaidrību varētu sniegt iespējamo celiņu vietu zondāža lauces galā. Ja te ir bijusi kāda celtnē un tās pamati nav iznīcināti, izveidojot stadionu garenajā laucē, šiem pamatiem vajadzētu atrasties. Taču pagaidām, kamēr garenajā laucē (kas ar savām kulisēm faktiski ir vecākā ainaviskā plānojuma daļa Kazdangas parkā) atrodas tehnikuma stadions, šādiem pētījumiem nebūtu pat reālas nozīmes.

DURBE, PILSBLIDENE UN CITI PARKI

Principā līdzīgi, bet atšķirīgu fiziski ģeogrāfisko apstākļu dēļ nedaudz citādi ir veidota Durbes parka (pie Tukuma) centrālā daļa. Durbes parks veidots laikā starp 1818. un 1838. gadu, kad J. Berlica vadībā tur uzcēla grāfa Mēdema jauno pili (līdz tam un arī vēlāk Durbe oficiāli skaitījās tikai Slokenbekas pusmuiža). Durbes muižas pils celta augstā paugurā, kura ziemeļu nogāzē izveidota plaša garena lauce. Tas, kas tikpat kā nav pamanāms Elejas parkā, bet Mežotnē kļuvis par parkam raksturīgu īpatnību, — ārpus parka robežām iezošās skatu perspektīvas, kuras optiski palielina parka platību, — Durbē risināts ar visai plašu vērīenu. Neparasti iespaidīgs bijis skats no pils pār nolaideno lauci. Skata perspektīvai nav konkrēta

Durbes parks 20. gadsimta sākumā. 1 — pils; 2 — parādes pagalms; 3 — centrālā nolaidenā lauce; 4 — diķis ar skulptūru-strūklaku; 5 — gaisa tilts; 6 — paviljons; 7 — parka perifērijas masīvi; 8 — grantsbedres; 9 — vecupes.

58 Tingeres muižas parks. 1 — pils; 2 — saimniecības un palīģekas; 3 — parādes pagalms; 4 — terase; 5 — grotis; 6 — diķis ar saliņu; 7 — diķis; 8 — augļu dārzs.

Grotas drupas Tiņģerē.

noslēguma elementa — tā vērsta uz ziliem mežiem klātu augstu pauguru virkni. Šīs pēc būtības centrālās lauces kulisēs atkal stādītas veimutpriedes. Skatu perspektīva pār nolaidēno lauci ir bijusi abpusēja, tikai virzienā uz muižas pili ne tik monumentāla un daudzreiz īsāka. Skata punkts atradies paugura pakājē pie diķa ar skulptūru-strūklaku (ne diķis, ne skulptūra nav saglabājušies). Pils paugura augšā gan izskatās diža, bet reizē rotaļīga. Zem

kokiem pa lauces malām veduši pastaigu celiņi.

Tāpat kā no pils, risināta arī skata perspektīva no gaisa tilta, kurš savieno pils pauguru ar otru, kurā turpinās parks. Skats pār Sloceņes senleju, kurā bijusi uzstādīnāta diķu virkne, pavēries uz krietni attālo Tukuma pilsētiņu. Tagad Tukuma apbūve sniedzas līdz pašam parkam. Skatu perspektīva gan ir mainījusies, bet tās pamatraksturs — ietvert parka ainavā tālu

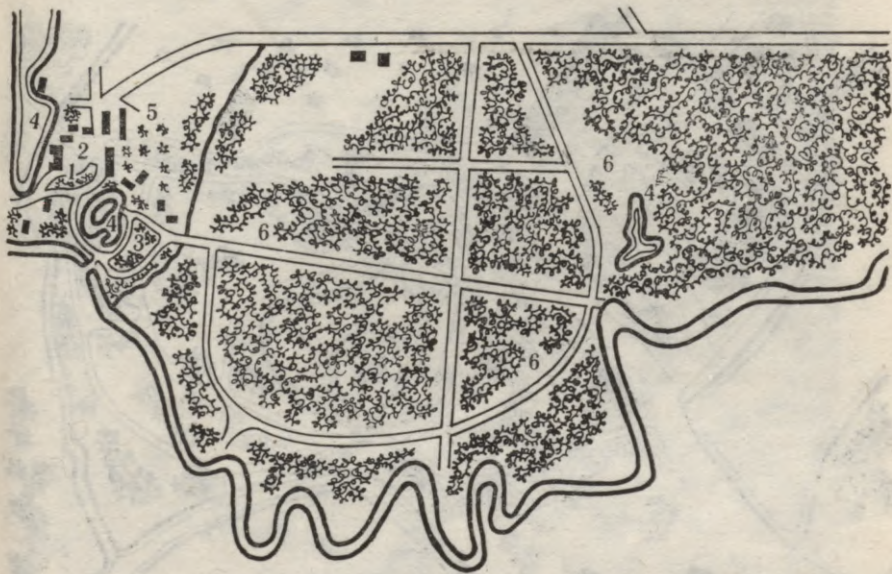
Diķis ar saliņu iepretī grotai Tiņģeres parkā.

apkaimi — saglabājies. Tāpat kā muižas pils, arī gaisa tilts skatāms no paugura pakājes: tur atkal paveras nedaudz intīmāka rakstura un mazāk monumentāla ainava nekā no augšas.

Aiz gaisa tilta atrodas vēl viena paliela lauce, taču tās raksturs ir pilnīgi citāds: blīvo apkārtējo stādījumu dēļ neviena skatu perspektīva nespēj izlauzties ārpus šīs lauces. Tās visas bijušas vērstas no vienas lauces malas uz otru, dažādos rakursos un dažādā

apgaismojumā parādot gan abas rotundas, kuras atradās pretējos lauces galos (viena no tām vēl ir saglabājusies), gan lielās lapegļu un zirgkastaņu grupas.

Saglabājies kāds 19. gadsimta sākumā zīmēts Durbes parka plāns (varbūt pat projekta skice vai fragments). Tajā parādīta lauce paugura ziemeļu nogāzē, apkārtējās koku grupas, kaut kādas, iespējams, nerealizētas parka celtnes celiņu stūrī un krustojumā. Zīmējums rūpīgi izstrādāts tušā un

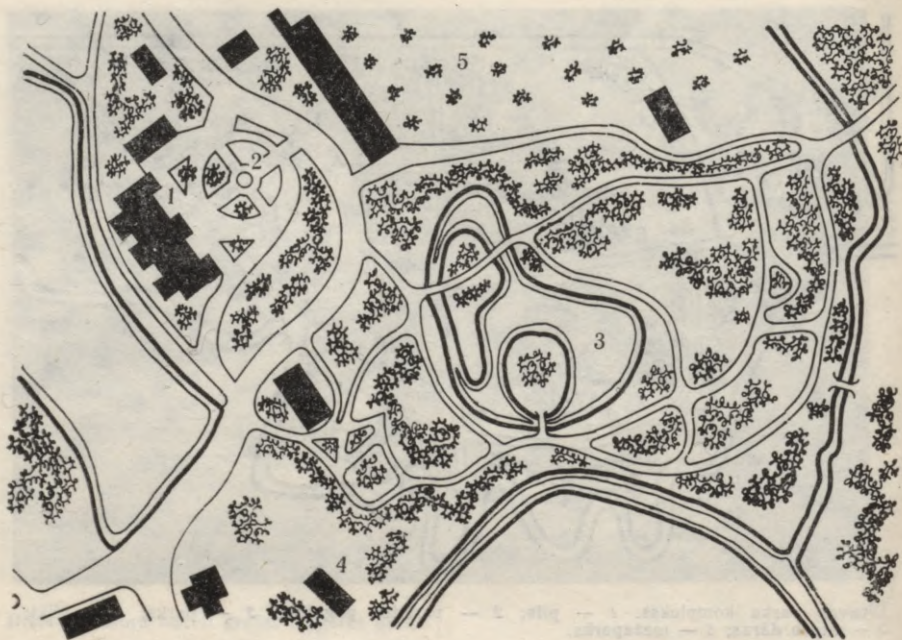
Cērvavas parka komplekss. 1 — pils; 2 — parādes pagalmis; 3 — parks; 4 — diķis; 5 — augļu dārzs; 6 — mežaparks.

akvareļi. Lauce ar rotundām aiz gaisa tilta ir tikai pavirši ieskicēta ar zīmuli.

Līdzīgi risināts arī Pilsblīdenes parks, kurā ir liela garena lauce, kas sākas tūlīt aiz muižas pils un ir izstiepta tai perpendikulārā virzienā. Arī šī lauce, attālinoties no pils, sašaurinās un sadalās, darot pār to virzīto skata perspektīvu vēl garāku. Parka ainavu papildina liels diķis ar likumotiem krastiem un ar salu, kuras krasti nostiprināti ar nelieliem, vienādiem laukakmeņiem. Kāds apmēram

19. gadsimta vidū izgatavots zīmējums rāda Pilsblīdenes parku skatā no diķa malas uz pili. Interesantas, bet pannaivas 20. gadsimta skatītājam izskatās miniatūrās, šķiet, butaforiskās vēdzirnavas diķa salā.

Ievēribu pelna vēl daudzi citi Kurzemes parki, kas varētu būt veidoti 19. gadsimta sākumā vai tā pirmajā pusē, bet līdz šim tikai dažiem no tiem izdevies noskaidrot kaut cik konkrētu datējumu. Desmit līdz piecpadsmit gadu robežās ir zināms Tiņģe-

Cīravas parka centrālā daļa 20. gadsimta sākumā. 1 — pils; 2 — parādes pagalms; 3 — parka diķis ar salīnām; 4 — baznīca; 5 — augļu dārzs.

res parka veidošanas laiks. To ceļojuma piezīmēs aprakstījis jau minētais U. Slīpenbahs. Par Tiņģeres parku 1809. gadā viņš raksta: «Sis dārzs nesen kā ierikots, tāpēc koku stādījumi, sevišķi papeļu sugas, vēl nav diezgan lieli, lai dotu pietiekošu ēnu.» Zināms, ka Tiņģeres muižas pils celta ap 1800. gadu, tātad apmēram tad pat veidots arī parks. Tagadējais Tiņģeres ozols —

dižkoks parkā pie skolas dienvidu gala — jau toreiz raksturots kā varens koks. Tas līdz ar ne mazāk varenu bērzu pacēlies pār tikko izveidoto parku. Pie šiem kokiem atradies grota. Terasētajā nogāzē bijusi vēl otra grota ar akmeņu velvi, kurai pretī apaļā diķī bijusi sala. Sis gandrīz 180 gadu vecais apraksts vēl interesantāks ir tādēļ, ka galvenajos vilcie-

Cēsu pilsmuižas parks 19. gadsimta vidū.

nos gandrīz pilnīgi atbilst tam, ko var redzēt vēl mūsdienās. Tas ir gandrīz vienīgais tā laika apraksts, kurā uzsvērts, ka no parka skais-tākajām vietām paveras tāli skati uz apkārtnes mežiem.

Nedaudz vēlāk, šķiet, ap 19. gad-simta 20. gadiem veidots vēl viens Kurzemes ainavu parks — Cīravas (tag. Liepājas raj.). Lai gan pēdējos

gadus desmitos stipri pārveidots, tas saglabājis sākotnējo plānojuma struk-tūru. 1856. gadā zīmēts Cīravas parka skats ievietots 1866. gadā V. Steven-hāgena izdotajā Kurzemes skatu al-bumā. Zīmējumu papildina apraksts, kurā īpaši pasvītrots tas, ko vēl mūsdienās ainavu parkos vērtē kā sek-mīgu risinājumu, — Cīravas parkā lie-lākas koku grupas mijas ar saulai-

Cēsu pilsmuižas parks ap 1860. gadu.

nām, dažādu koku un krāšņi ziedošu krūmu ietvertām laucēm. Aiz ainavu parka atrodas vairāk nekā 30 ha liela ozolu un skuju koku eksotu audze, kuras vecums aptuveni atbilst ainavu parka gadiem.

Turpretī Spāres parka (tag. Talsu raj.) vecākā daļa (kuras datējumu grūti noteikt pat visa 18. gadsimta robežās), 19. gadsimta sākumā samērā veiksmīgi papildināta ar ainavu parku, ko izveidoja līdz tam brīvajā platībā starp vecāko parka daļu un ezeru.

CĒSU PILSMUIŽAS PARKS AR ISTĀM PILSDRUPĀM

Tikpat ražīgs ainavu parku veidošanā 19. gadsimta sākums ir arī Vidzemē un Latgalē. Turpinās Alūksnes vecā, regulārā plānojuma dārza pārveidošana par ainavu parku. Pašā gadsimta sākumā ainavu parku veido Veselauskā (tag. Cēsu raj.) un Bauņos (tag. Valmieras raj.). Nedaudz vēlāk ainavu parku iegūst Burtnieku pilsmuiža. Laikā starp 1812. un 1825.

gadu vienu no interesantākajiem ainavu parkiem izveido grāfu Zīveru muižā Cēsīs (tag. Oktobra parks). Tāpat kā Kurzemē, arī Vidzemē ir daudz parku, kuru plānojums un apstūvenais stādījumu vecums atbilst 19. gadsimta sākumam, taču dokumentālu pierādījumu šo parku datējumam trūkst.

Ievēribu pelna jau minētais Cēsu pilsmuižas parks. Tas ir viens no nedaudzajiem Latvijas ainavu parkiem, kura plāna un telpiskajā risinājumā lieliski iekļaujas pilsdrupas — pie tam nevis kaut kādas mākslīgas, ar kādām izlidzējās daudzi muižnieki visā Eiropā, bet īstas, pavisam īstas bijušās ordeņa nocietinātās pils drupas. Daļēji šī pils bija atjaunota un tika izmantota par muižas īpašnieku dzīvojamo māju. Turpat vai visu vecās pils un bijušā lībiešu pilskalna — Riekstu kalna — pakāji aizņēma liels dīķis ar salām un likumotiem krastiem. Tātad pamatā parks saglabājies tā sākotnējā risinājumā. Cēsu pilsmuižas parkā bija gan saulainas lauces, gan blīvas stādījumu grupas, gan krāšņi ziedoši krūmi, puķes, atpūtas soliņi, lapenes, tiltiņi un paviljoni. No celiņu pagriezieniem, tiltiņiem un soliņiem paverās visdažādāko noskaņu parka ainavas.

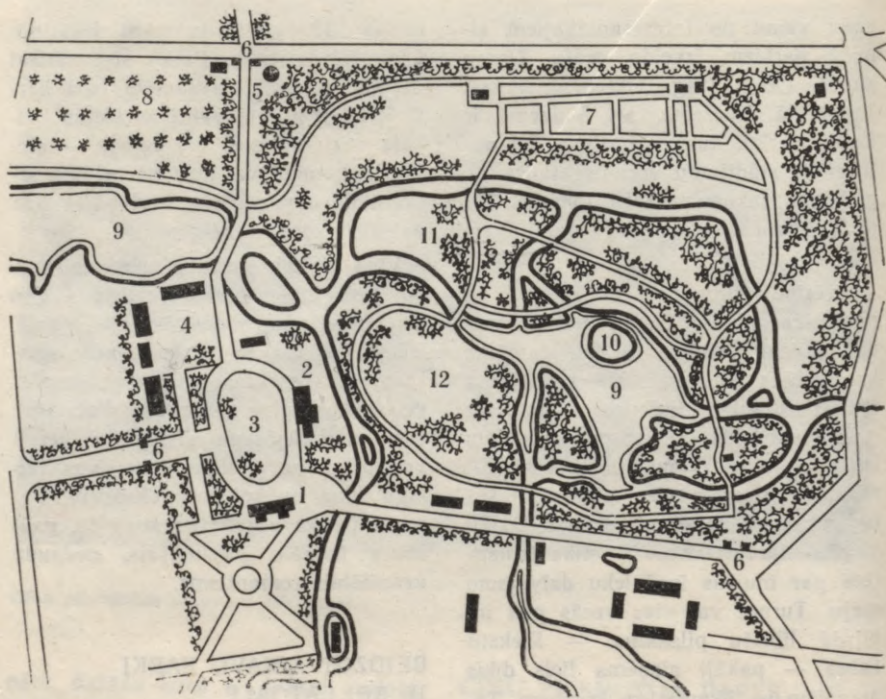
Drīz vien atklājās, ka dzeramajam ūdenim, ko piegādāja Cēsīm, ir dziednieciskas īpašības, tāpēc Cēsu pils-

muižā 19. gadsimta vidū iekārtoja ūdensdziedinātavu. Parku sistemātiski uzposa un uzturēja samērā labā kārtībā. Cēsu pilsētā vairākās vietās ierīkoja apstādījumus, gar ceļiem — alejas. Sākotnējā vai maz pārveidotā izskatā Cēsu pils parks saglabājās līdz pat 19. gadsimta beigām.

Visu 19. gadsimta pirmo pusi turpinājās ainavu parku veidošana gan Kurzemē, gan Vidzemē un Latgalē. Plašāks kļuva šo parku dendroloģiskais sastāvs, krāsainākas un daudzveidīgākas kokaugu grupas skatu perspektīvu kulisēs un noslēgumā, nereti veselus parka stādījumu masīvus veidoja tikai no kokaugu eksotiem. Pamazām sāka atgriezties kopš 18. gadsimta beigām pierimušais, nedaudz uzspēlētais romantisms.

BEIDZOT AINAVU PARKI IR ARĪ LATGALE

Ap 19. gadsimta vidu Preiļu muižas parks tika izkopts par lirisku, nedaudz sentimentālu ainavu parku. Kāds izskatījies šis parks 18. gadsimta beigās, nav zināms: šādus tādus pieturas punktus sniedz vecās muižas pils novietne, kā arī dažas ar parka ainavu plānojumu šķietami nesaiļstas ļoti vecu aleju vietas. Bet neko vairāk kā to, ka toreiz parkam vajadzēja būt ar regulāru plānojumu, no tā secināt ne-

Preiļu parks 19. gadsimta beigās. 1 — jaunā pils; 2 — vecā pils; 3 — parādes pagalmi; 4 — saimniecības pagalmi; 5 — kapliča; 6 — vārti; 7 — dārzniecības rakstura komplekss; 8 — augļu dārzs; 9 — dīķi; 10 — Ādama un Ievas sala; 11 — Mežsarga kalniņš; 12 — lielā lauce;

var. Un tas ir par maz, lai pateiktu, kāds īsti parks izskatījies.

Daudz interesantāks ir fakts, ka Preiļu parkā ainavu plānojumā cieši blakus pastāvējuši gan regulārā, gan brīvā plānojuma elementi. Brīvas konfigurācijas dīķu un kanālu sistēmu ap-

tvērūšas pastaigu alejas. Tātad nevis alejā ietverts pastaigu ceļš gar vienu parka malu, bet likloču (!) alejas. Preiļu muižas jaunā pils celta 1806. — 1865. gadā, bet kapliča (tāda pati kā Varakļānos — savdabīgs tipa projekts vai arī viens radnieks aizņēmijs pro-

jektu no otra?) uzcelta jau 1817. gadā. Preiļu ainavu parka veidošana, šķiet, bijusi pabeigta ap pils celtniecības darbu beigām, jo jau 1869. gadā minēts, ka Preiļu miesta tuvumā atrodies skaistā Preiļu pils ar lielisku dārzu. Tā kā jaunā pils novietota vecā parādes pagalma (kuram, neraugoties uz samērā pieticīgo muižnieku veco dzīvojamo māju, vajadzēja būt visai reprezentablam) sānos, izveidojies paradokss: no vecās dzīvojamās mājas vietas parks ir pārskatāms labāk nekā no jaunās pils.

Preiļu parka plānojumā ir ļoti daudz kopīgu iezīmju ar Varakļānu muižas parku. Nenoliedzama nozīme ir tam, ka abas muižas piederēja grāfu Borhu ģimenei. Vai Preiļu parks būtu veidots pēc Varakļānu muižas pils un parka autora Vinčenco Macoti projekta vai pēc Varakļānu parka parauga? Ideju pārņemšana pretējā virzienā, šķiet, ir izslēgta, jo Varakļānu parka apjoms un plānojums ir nesalīdzināmi veiksmīgāk saistīts ar muižas pili nekā Preiļos.

Preiļu parks ar vairāk nekā 13 ha diķu un kanālu un vājo saistību ar muižas pili kompozicionāli ir ļoti patstāvīgs un pievilcīgs. Vienīgi pēdējos 100 gadus tas ne vienmēr ir mērķtiecīgi kopts, papildināts un pārveidots. Visu parku aptver grāvis ar valni, uz kura, domājams, atradies rakstu avotos minētais mūra žogs. Iekšpus vaļņa

parku aptver vairākas paralēlas koku rindas — ziemeļu un austrumu malā pat sešas. Parka stūros virs vaļņa pa ceļas līdz divi metri augsti uzkalniņi. Skatu punkti? Neko izcilu no tiem nevarēja redzēt. Žoga paaugstinājumu vietas? Varbūt.

Skatu punkti Preiļu parkā koncentrēti galvenokārt ap diķiem, kanāliem, uz tiltiņiem, salu stūros, celiņu pagriezienos. Vairāki parka nogabali kompozicionāli patstāvīgi un kā tādi arī visērtāk apskatāmi.

Uz austrumiem no vecās pils aiz paplata kanāla atrodas liela lauce, kuru no trim pusēm norobežo kanāli un diķis, no ceturtās — iela. Šī lauce veidota kā gaiša, liela plava ar kokaugu eksotu grupām un soliteriem (milzīga sudrabkļava lauces malā pie kanāla!). Lauces vidū bijušas vairākas no parastajām liepām veidotas «lapenes»: lielākā ir taisnstūris ar 7 un 15 m garām malām. Dažas «lapenes» atradās tuvu pie diķa, un no tām pavērās skati pār diķi. Vai šiem veidojumiem ir bijusi vēl kāda cita kompozicionāla nozīme, pagaidām nav noskaidrots.

Šīs lauces stādījumu grupas ietilpst vairākās skatu perspektīvās, kuras skatāmas no citiem parka nogabaliem.

Pašu parka centru aizņem liels diķis, caur kuru plūst Preiļupite. Sīkais strautiņš, kurš barojis diķi no austrumu puses, rekonstruējot apkārtējās

ielas, tagad novirzīts sānis, un šis apstākļi veicina parka dīķu aizaugšanu un izsusēšanu. Lielajā dīķī ir sešas salas, no kurām trīs mazākās atrodas dīķa vidū, bet otras trīs ir pārāk lielas pret visu dīķa platību, lai no jebkuras vietas būtu uztveramas kā salas. Vairākums skatu punktu atrodas šī lielā dīķa un kanālu malās, kā arī uz tiltniņiem, kas savieno vai savienojusi salas. Visu salu krastu līnijas ir diezgan likumotas, un gandrīz visos krastu izliekumos atrodas koku vai lielākas krūmu grupas. Tā skatā no jebkuras vietas parka ainavas ir sadalītas vairākos tuvākos un tālākos plānos, kas sevišķi iespaidīgi izskatās sāngaismā. Bez tam daudzas skatu perspektīvas ir abpusējas: arī visgarākās skatu perspektīvas starp diviem tiltniņiem lielā dīķa pretējos galos (340 m). Vairākām skatu perspektīvām raksturīgs samērā tumšs ainavas priekšplāns un noslēgums (kuplu koku noēnota sala un ar atspīdumiem piesātināta šaura dīķa vai kanāla josla), bet vidējā plānā ir gaišs, plašs ūdens līmenis.

Pretī lielajai laucei dīķī atrodas vidēji liela sala, kas laikam gan nekad nav bijusi savienota ne ar šo lauci, ne pārējām salām. Salas likumotie krasti un lielie koki vairākām skatu perspektīvām, kas virzītas vai nu uz šo salu vai cieši tai garām, piešķir īpašu izteiksmīgumu.

Nedaudz lielāka garena sala atrodas dīķa dienvidaustrumu stūrī. Salas krastu samērā vāji izteiktajos izvīrijumos atrodas nelieli paaugstinājumi, ko aplī vai pusaplī ietver liepas un sausserži. Šīs vietas pārsvarā ir lieliski skatu punkti, iespējams, ka te varēja atrasties parka aprakstos minētās atpūtas mājiņas vai citas parka celtnes. To apstiprina arī lielie koki un milzīgā caurmēra celmi — aleju paliekas, kas savienojušas minētos paaugstinājumus. Bet varbūt te bijušas jau 1784. gadā minētā dārza lapeņes? Tas vēl jānoskaidro. Kāda celtnē atradies arī pašā salas vidū. Tā kā Preiļu parka centrālā daļa ar dīķi ir nedaudz zemāka par parka malām, arī pār garena salu paveras vairākas skatu perspektīvas uz parka vidu, kur dīķī atrodas vismazākā, ar citām nesavienotā sala — Ādama un Ievas sala. So nosaukumu pēdējos gadu desmitos tikpat kā vairs nelieto, jo tagad uz šīs saliņas atrodas deju laukums. Bet pagājušajā gadsimtā uz gandrīz apaļās saliņas atradies koka skulptūra — Ādams un Ieva. Nav zināma skulptūras mākslinieciskā vērtība, taču pats šis un tieši šādas tematikas skulptūras pastāvēšanas fakts labi raksturo pagājušā gadsimta beigās atkal modē nākušo romantizēto ainavu parku veidošanas tradīcijas.

Ievēribu pelna vēl viena sala dīķa ziemeļrietumu stūrī. Tā ar tiltniņiem

bijusi savienota gan ar blakus esošo lielo salu, gan ar mazu, trīsstūrīgu saliņu, gan ar lielo lauci un augļu dārzu. Uz visiem tiltiņiem atradušies skatu punkti lieliskām skatu perspektīvām. No šīs salas paveras garākās un arī dinamiskākās Preiļu parka skatu perspektīvas.

Ar šo salu saistās vairāki nostāsti. Viens no tiem par apmēram 6 m augsto pauguru uz salas: zem tā esot dzīvs aprakts mežsargs, kurš aiz pārskatīšanās krūmos nošāvis kungu. Vai nu tā bijis vai nē, to varētu mēģināt noskaidrot, izpētot ar Preiļu muižu saistītos agrāko laiku dokumentus. Taču nedaudz jāpakaļējas pie līdzīga rakstura nostāstiem vispār — gan pie romantiskajiem, gan jocīgajiem, gan traģiskajiem.

PIRMĀ ATKĀPE (PAR ĻOTI ROMANTISKĀM LIETĀM UN FOLKLORU)

Neapšaubāmi, ka nostāsts par Dunda-gas pils un parka Zaļo Jumpravu pie-skaitāms visstākajai folklorai, tāpat kā tas — par žvadzošo teļu, kurš naktī tecējis līdzīviem gājējiem pa Lielupes krastu, līdz gaiļa dziesmas, pārņemta krusta vai kā cita nobiedēt, ielēcis dzelmē pie Mežotnes pilskalna (citā nostāstā — pretī Ziedoņiem, t. i.,

bijušajai Bornsmindes muižai) un mirguļodams pazudis. Bet par to, ka no Jumpravas muižas parka mākslīgajām pilsdrupām esot pazemes eja uz Bauskas pili? Par to, ka pazemes eja vedot no Krāslavas muižas jaunās pils (uzmanību! — pils pabeigta 1791. g.) uz baznīcu (celta 1755.—1767. g., kad nocietinātajām pilīm un pazemes ejām vairs nebija nekādas praktiskas nozīmes)? Par čīkstētājiem, kliezējiem un vaidētājiem, kas mitinās muižu pilīs?

Vispirms par pazemes ejām. Gandrīz vienmēr nostāstos ir savienoti objekti, kas ne tikai celti pēc tam, kad šīs ejas kā tādas bija zaudējušas jebkuru praktisku nozīmi, bet arī tādi, kas celti vai radušies tik atšķirīgos laikos un nolūkos, ka starp tiem ejas nemaz nevarētu būt (piem., starp tikai līdz 14. gadsimtam apdzīvotu latviešu pilskalnu un 15. vai 16. gadsimtā celtu baznīcu).

Ar visu veidu trokšņotājiem nereti ir vēl vienkāršāk — gan vecu koka ēku bēniņos, gan parku dobumainajos kokos dzīvo ne mazums apogu un to tuvu vai tālu radnieku — ne jau kurš katrs var ar baudu klausīties šo putnu nakts saucienos. Un kur tad vēl caurvējš, čīkstoši grīdas dēļi un citas ne mazāk dažādām parādībām tik node-rīgas lietas!

OTRĀ ATKĀPE (PAR INFORMĀCIJU)

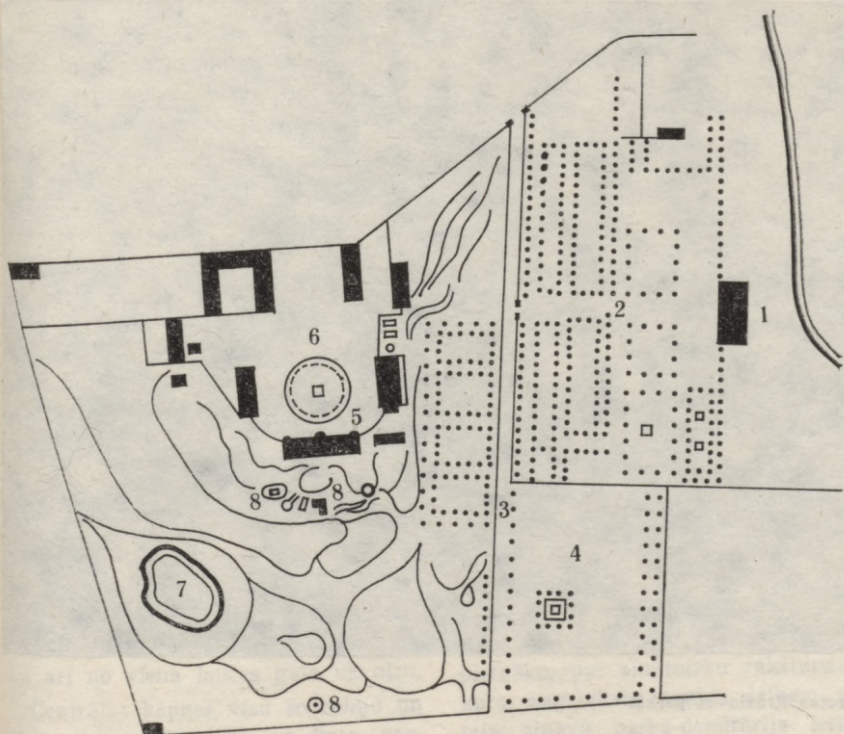
Beidzot — tomēr vissvarīgākais — sociālais faktors. Visā Latvijā 18. un 19. gadsimtā bija tikai daži «publiskie dārzi», t. i., visiem brīviem pilsoņiem pieejami apstādījumi. Bet latviešu zemnieks — brīvlaists īsi pirms 1820. gada, kaut cik brīvs ticis vēl daudz vēlāk? Latviešu zemnieku vairākums par publiskajiem dārziem nebija pat dzirdējis, bet muižas parks tiem bija slēgts. Tātad — noslēpumains, svešāds un, protams, pārdabisks. Nemaz nevajadzēja, lai kādam latviešu tautības dārzniekam vai citam muižas kalpotājam būtu tā drusciņ pavairāk iztēles, — pietika ar gluži precīzu stāstījumu par muižu un parku, lai pie trešā vai ceturta atstāstītāja tas nonāktu pamatīgi pārveidots un izpušķots. Mutvārdu informācijas izplatīšanas specifika ir tā, ka noteiktos apstākļos un pakāpē tā kļūst par folkloru. 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā dažādu nostāstu rašanos veicināja plaši izplatīta gan augstas, gan zemas kvalitātes romantiskas ievirzes daiļliteratūra. Pēc tam ilgus gadu desmitus nebija laika pietiekoši iedziļināties visā kultūras mantojuma bagātībā un specifikā... un nostāsti palika. Ne jau kā folklorā, bet kā aplamas informācijas avots, ja tos nekritiski pieņemam par baltu patiesību.

KRĀSLAVAS PARKA REKONSTRUKCIJA PĒC JAUNĀS MODES

Lielas pārmaiņas notika arī Krāslavas parkā. Ar laiku starp 1808. un 1843. gadu (šķiet, tuvāk pēdējam) datējams Krāslavas parka rekonstrukcijas projekts (Plan przerobienia tey cześci Kraslawia*). Līdz tam maz izkoptā muižas pils kalna dienvidu nogāze ieguva izteikti romantiska ainavu parka izskatu. Izveidoja vairākus dažādā augstumā nogāzi aptverošus pastaigu ceļus, no kuriem pavērās tāli un visai monumentāli skati uz abiem Daugavas samērā taisnajiem tecējuma posmiem — gan uz Rīgas, gan uz Vitebskas pusi. Pēc šī rekonstrukcijas projekta izveidoja arī interesanto skatu laukumu kalna augšmalā uz pils centrālās ass. No skatu laukuma pa šauru mūrētu eju varēja nokļūt vai nu citā apaļas lapenes veida skatu laukumā vai vēl pa vienu eju — pirmā skatu laukuma pakājē, pie nelielas grotas. Jaunās muižas pils priekšā bija vēl divas parka celtnes (vai lapenes), bet no tām nav saglabāties nekas tāds, pēc kā varētu spriest par to izskatu.

Kalna pakājē uz vecā publiskā dārza pusi (apmēram tagadējā stadiona un

* Projekta plāna kopija atrodas V. Lāča LVB Reto grāmatu un rokrakstu fondā (aut.).

Krāslavas muižas dārza pārveidošanas projekts 19. gadsimta vidū (realizēts). 1 — bibliotēka; 2 — vecais parters un liepu dārzs; 3 — Dārza iela; 4 — laukums; 5 — jaunā pils; 6 — parādes pagalms; 7 — diķis; 8 — grotas, lapenes un citas parka celtnes.

Grotas Krāslavas parkā.

atrakciju laukuma vietā) izveidoja augļu dārzu, bet publiskā dārza skaisto pieejas laukumu ierādīja zirgu tirgum. Rekonstrukcijas projekts noteikti uzlaboja parka ainavu kalna dienvidu nogāzē, taču agrāko lieliskās proporcijās veidoto divdaļīgo parādes pagalmu tas galīgi sabojāja. Pirmie pagalma vārti (pie tag. Raiņa ielas) gan saglabājās, bet otrus iznīcināja.

Pagalma vidū izveidoja apaļu «rundēli», kurš bija daudz par mazu telpiski apvienotajam pagalmam un vēlāk bija par iemeslu tūju apļa iestādīšanai 20. gadsimta sākumā. Tagad šis tūju stādījums ir optiski iznīcinājis visu pagalma telpu un liedz uztvert pili no kaut cik pieņemama attāluma. Krāslavas parka pārveidošana 19. gadsimta vidū un otrā pusē par romantizētu

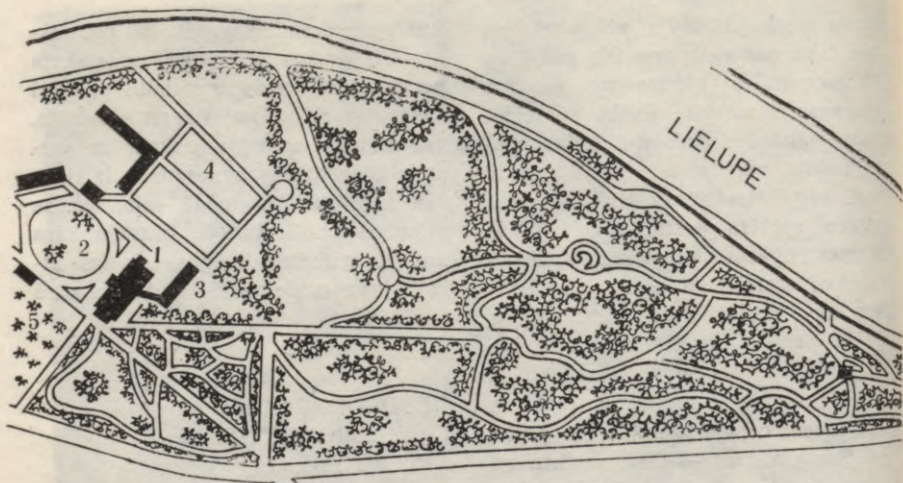
ainavu parku izraisīja vēl vienu nevisai labu pārveidojumu 20. gadsimta vidū: centrālās kāpnes no pils uz Maskavas ielas pusi. Parka pārveidošanas plānā 19. gadsimtā šādas kāpnes nebija paredzētas. Kalna nogāzi (pret tag. Maskavas ielu) vairākos līmeņos aptvēra pastaigu celiņi, kas dažādās nogāzes vietās lēzeni savienojās savā starpā, un no to pagriezieniem un straujākajām līmeņu maiņās vietām pavērās visdažādākā rakstura un garuma skatu perspektīvas gan uz Daugavu, gan pilsētiņas apbūvi un apkārtnējiem ceļiem, gan arī uz parka iekšējām ainavām — diķi, ozoliem un svešzemju skuju kokiem. Savukārt no plašās, garenās un nedaudz liektās lauces ar ozoliem, liepu un kļavu grupām malās un lapegļu grupu un Rumēlijas priedi vidū pavērās skats tiklab uz pili un celiņiem kalna nogāzē, kā arī no viena lauces gala uz otru.

Centrālās kāpnes visu šo celiņu un skatu perspektīvu sistēmu, kura, protams, bija nekopta un vietām pat pajukusi, pilnīgi iznīcināja, gandrīz par vienīgo atstājot sākotnējo skatu perspektīvu no laukuma virs grofām. Šī perspektīva nenoliedzami ir renesanses tipa — tāls skats no pašas pils vai tai tuva skatu laukuma kalna augšā uz Daugavas pretējā krasta zilā dūmakā tītajiem mežiem. Atcerēsimies Durbes parka (pie Tukuma) centrālo skata perspektīvu, kura veidota vairā-

kus gadu desmitus agrāk, bet pēc rakstura ir līdzīga. Vai Durbē šāds skata perspektīvas veidojums būtu tikai apkārtnes reljefa noteikts un ierosināts, vai arī tur izpaudās atskats uz «vecajiem, labajiem» renesanses laikiem, kas tik ļoti bija modē saimniecības atjaunošanas laikā pēc Ziemeļu kara un 18. gadsimta beigās un kas atkal kļuva moderni 19. gadsimta otrā pusē?

DENDROLOĢISKIE UN NEOROMANTISKIE AINAVU PARKI

Tā nu 19. gadsimta vidū ainavu parki atkal mainīja izteiksmi. Šī maiņa notika galvenokārt divos virzienos. Viens bija kokaugu sugu sortimenta bagātināšanās, kas pieņēma aizvien nopietnāku, pat zinātnisku raksturu un kura augstākais punkts laikam gan bija ainavu parka-dendrārija ierīkošana Skrīveru muižā. Daudz nenozīmīgāka bija vairākās muižās — pēc nostāstiem spriežot, arī Kazdangā — praktizētā svešzemju kokaugu stādāmā materiāla piedāvāšana (varbūt pat uztiēšana?) muižas zemniekiem stādījumu veidošanai ap viņu mājām. Parki, kurus veidoja vai pārveidoja, izmantojot bagātīgu kokaugu sortimentu, nereti bija atšķirīgi arī ainavas ziņā. Tajos pārsvarā vērojams

Bornsmindes (tag. Ziedoņu) parks 19. gadsimta 40. gados. 1 — pils; 2 — parādes pagalmis; 3 — dārznieka māja ar siltumnicu; 4 — saimniecības dārzs; 5 — augļu dārzs.

veiksmīgāks vai mazāk veiksmīgs dabas ainavas atveidojums, kurā tikai retumis parādījās kāda parka celtnē. Vēlāk šis novirziens ir vērtēts zemāk par tā pretstatu — ar parka celtnēm, piemiņas akmeņiem un citām tā saucamajām mazās arhitektūras formām piesātināto, romantizēto, nereti retrogaumes, parku. Taču tas nepavisam nav tainīgi. Parka celtnes parasti skatītāju «uzpērk» ar savu neparastumu, tāpēc bieži vien šī iespaids ēnā paliek parka telpas un kokaugu grupu veidojums. Parkā, kurā parka celtni un citu līdzīgu elementu tikpat kā nav, vairāk saista tā telpas veido-

jums, kokaugu grupu sastāvs un krāsu un formu kontrasti vai maigas, maz pamanāmas pārejas. Taču tas no parka veidotāja prasa lielāku meistarību, telpas izjūtu, vispusīgu un detalizētu stādāmā materiāla pārziņāšanu. Lieliski 19. gadsimta otrā pusē veidoti vai pārveidoti dendroloģiskie ainavu parki, ja tā atļauts tos nosaukt, atrodas Ziedoņos (bij. Bornsmindes muižā Bauskas raj.), Jaungulbenē (gan ar lielāku daudzumu parka celtni), Stāmerienā un Vecgulbenē (tag. Gulbenes raj.), Asarē (tag. Jēkabpils raj.), Lielezerē (tag. Saldus raj.), Talsos pie bijušās Firksa pils,

Mēra muižā (tag. Valkas raj.), 19. gadsimta beigās un pašā 20. gadsimta sākumā divus vislielākos, dendroloģiski nozīmīgus nogabalus ieguva Kazdangas parks: Sēfera birzi un Valātas parku — Dzirnāvu ezera krastos.

ATKAL SENTIMENTS

Līdz ar neogotikas parādīšanos arhitektūrā 19. gadsimta otrā pusē, ainavu parkos atgriezās kopš 18. gadsimta beigām aizmirstā un arī kritizētā sentimentālā romantika — piemiņas akmeņi gan reālu, gan izdomātu vai apromantizētu notikumu atcerei, pieminekļi, mednieku, iemilējušos un citādas mājiņas (medību tornis Remtē, 1890. g.), grotas (Zentenē un Nogalē), paviljoni, mākslīgās pilsdrupas un citas parka celtnes. Īpaši moderni kļuva koki ar piramidālu vai nokarenu vainaga formu — grūti pat pateikt, vai tie bija raksturīgāki dendroloģiskā vai romantizētā virziena ainavu parkiem, taču tie bija iecienīti muižu parkos un dekoratīvajos dārzos un samērā drīz parādījās pat turīgāko latviešu saimnieku piemāju dārzos. Turklāt šo koku, sevišķi ar nokareno vai lietussarga formas vainagu, izskats bija tik neparasts un Latvijas savvaļas florai tik pretdebīgs, ka izveidojās pat uzskats, ka

šie koki (kurš katrs dārznieks nemaz neprotot to izdarīt!) esot stādīti ar saknēm gaisā. So nostāstu pārstāstītāji, vaicāti, kā un vai vispār tas iespējams, parasti atsaucas vai nu uz kādu īpašu, muižu dārzniekiem vien zināmu māku, vai arī uz daudz vecāku ļaužu stāstījumu. Paši gan viņi, it īpaši ar lauksaimniecību saistītie, atzīst, ka tā stādīt varētu varbūt kārkļus, vitolus vai kaut ko citu, kas izaug no zemē iesprausta mieta, bet ne gobas vai liepas.

Patiesību sakot, Latvijā ir samērā maz tādu 19. gadsimta beigās veidotu vai pārveidotu dendroloģisko ainavu parku, kur nemaz nebūtu manāma sentimentālās romantikas atgriešanās modes pirmajās pozīcijās, gandrīz nemaz nav arī romantizēto vai tolaik par jaunu «uzromantizēto» parku, kuros nebūtu stādīti arī kokaugu eksotī. Par galējiem piemēriem varētu uzskatīt Zvārtavas parku (tag. Alūksnes raj.) un Nordeķu muižas parku Rīgā (starp tag. Tereškovas, Dagmāras, Lielēzeres un Dzirciema ielu).

ZVĀRTAVAS DENDROLOĢISKAIS MEZAPARKS

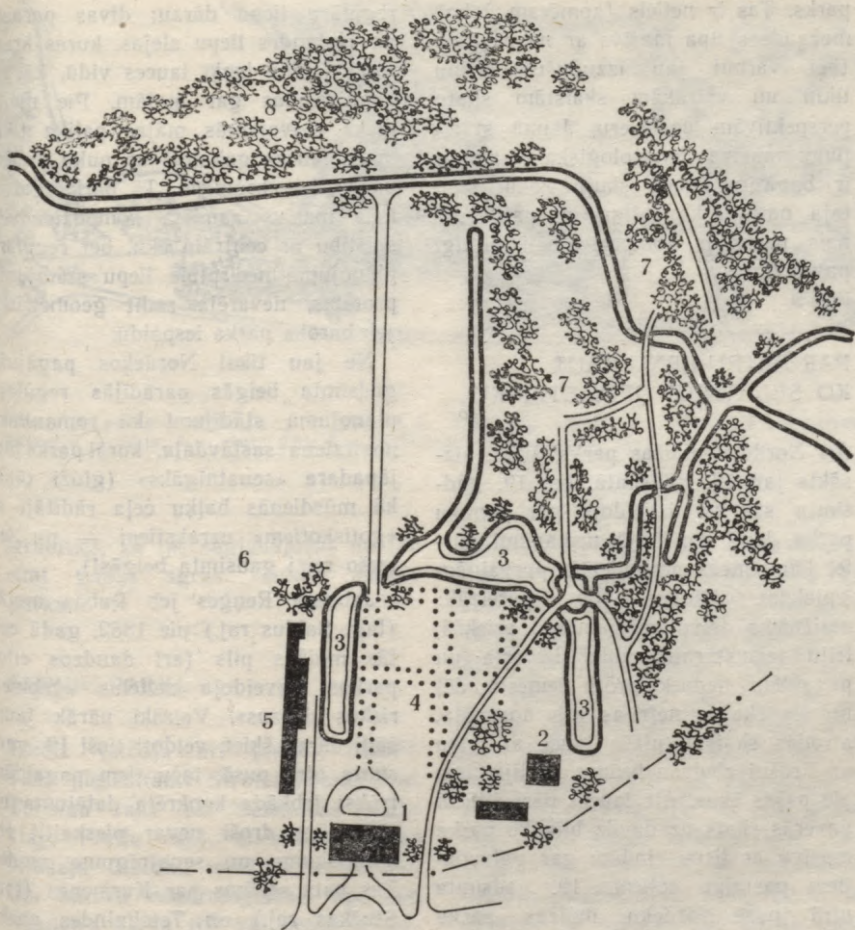
Zvārtavas parka pirmsākumi, šķiet, meklējami 18. gadsimtā, kad pie daudzām muižām parkus un dekoratīvos

Zvārtavas parks 19. gadsimta 60. gados. 1 — pils; 2 — parādes pagalmis; 3 — vecais parks; 4 — terases vecajā parkā; 5 — aptverošais kanāls; 6 — diķi; 7 — ezers; 8 — jaunais dendroloģiskais mežaparks.

dārzus veidoja pēc baroka tradīcijām. Parka vecā daļa ir neliels (150×100 m) terasēts, ar grāvi norobežots dekoratīvais dārzs, kura simetrijas un centrālā kompozīcijas ass sakritusi ar muižas pils centrālo asi. Parks novietots četrās terāsēs ar apmēram 10 m augstuma starpību. Tā

sākotnējais plānojums bijis regulārs un simetrisks un tāpat kā vairumam Latvijas mazo, regulāro parku aptuveni atbilda baroka parka tā saucamajai parka daļai. Muižas jaunā pils celta 19. gadsimta pašās beigās. Apmēram tajā pašā laikā iesānis no parka ezera krastā veidots jaunais

Nordeķu parka attīstība. 1 — muižnieka dzīvojamā māja; 2 — dārza māja; 3 — dīķi; 4 — ainavu parka lauce, kurā 19. gadsimta beigās izveidots ģeometrisks liepu dārzs; 5 — siltumnīcas; 6 — dārzniecība; 7 — stādītā ainavu parka daļa; 8 — no mežaudzes veidotā parka daļa.

parks. Tas ir neliels (apmēram 2 ha) mežaudzes tipa masīvs ar neizveidotu (bet varbūt jau izzudušu?) celiņu tīklu un vairākām skaistām skatu perspektīvām uz ezeru. Jaunā stādījumu masīva dendroloģiskais sastāvs ir bagātīgs, īpaši skuju koku, taču tajā nav parka celtnu un pats jaunais parks ir kompozicionāli pilnīgi patstāvīgs.

PAR KATRU CENU KAUT KO SENATNĪGI ĢEOMETRISKU

Arī Nordeķu muižas parks, šķiet, aizsākts jau 18. gadsimtā, bet 19. gadsimta sākumā izveidots par ainavu parku, kurš perifērijā nemanāmi pāriet kāpu mežā ar nelielām purvainām ieplakām. Muižas pils (pareizāk: muižnieka dzīvojamās mājas) priekšā, triju taisnstūrainu dīķu ietverta un pagaidām nenoskaidrotu iemeslu dēļ no šīs ēkas simetrijas ass novirzīta, atradās skaista, plaša lauce ar puķu un krāšņi ziedošu krūmu stādījumiem pie pašas ēkas. Aiz lauces pāri dīķiem pavērās skats uz daudz blīvāko parka masīvu ar liepu rindām gar galvenajiem pastaīgu ceļiem. 19. gadsimta otrā pusē Nordeķu muižas parku «modernizēja» — lielajā, taisnstūrainajā laucē, kura radīja plašuma iespaidu un visam parkam deva lirisku un saulainu noskaņu, iestādīja

regulāru liepu dārzu: divas parasto un Holandes liepu alejas, kuras krustojās taisnā leņķī lauces vidū, kā arī liepu rindas gar malām. Pie muižnieka dzīvojamās mājas palika tikai mazs lauces gabaliņš ar puķu dobēm un dažiem krūmiem. Tā parka galvenais masīvs zaudēja kompozicionālo saistību ar centrālo ēku, bet regulārā plānojuma necirptais liepu stādījums, protams, nevarēja radīt ģeometriskā jeb baroka parka iespaidu.

Ne jau tikai Nordeķos pagājušā gadsimta beigās parādījās regulāra plānojuma stādījumi kā romantiskā novirziena sastāvdaļa, kurai parks bija jāpadara «senatnīgāks» (gluži tāpat kā mūsdienās baļķu ceļa rādītāji ar «gotiskotiem» uzrakstiem — nu jau trešo reizi gadsimta beigās!).

Jaunajā Reņģes jeb Rubas muižā (tag. Saldus raj.) pie 1882. gadā celtās muižas pils (arī daudzos citos parkos) izveidoja nelielus «ģeometriskos dārzus». Vairāki pārāk jauni šādi dārzi, šķiet, veidoti tieši 19. gadsimta otrā pusē, taču tiem pagaidām trūkst jebkāda konkrēta datējuma un tāpēc tos droši nevar pieskaitīt romantiskuma un senatnīguma modei. Tas pats sakāms par Kurmenes (tag. Stučkas raj.) un Tetelmīndes parka (tag. Jelgavas raj.) mākslīgajām pilsdrupām. Abi parki izskatās pārāk jauni, lai pilsdrupas tajos varētu būt celtas 18. gadsimta beigās, taču var

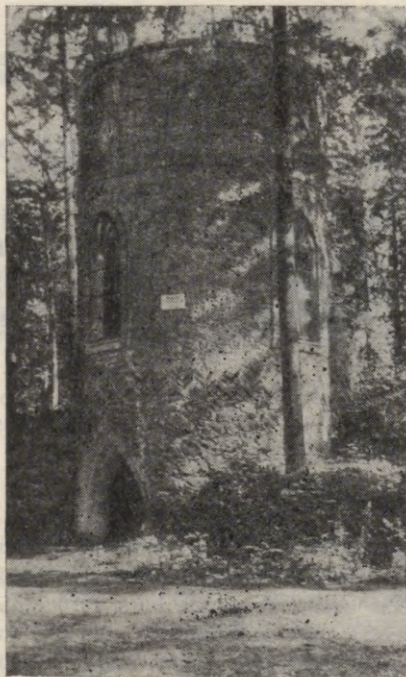
Struteles parka komplekss. 1 — pils; 2 — vecā pils (?); 3 — terases; 4 — galvenā lauce; 5 — diķis; 6 — zivju diķi; 7 — mežaparks; 8 — baznīca.

izrādīties, ka tās saglabājušās no jau simt gadus agrāk veidota ainavu parka.

JAUNIE PARKI

Toreiz veidoja arī jaunus parkus. Tiem pieskaitāms Struteles parks (tag. Tukuma raj.) un Gelenovas parks (tag. Preiļu raj.). Gelenovas parks bijušajā Biščānu muižiņā ir gandrīz tīrs ainavu dendroloģiskais tips, bet Struteles parkā tiši vai netiši ir mēģināts apvienot ainavu parku ar renesanses kompozīcijas paņēmieniem. Struteles apkārtnes ainavu veido Austrumkurzemes lēzenie un mežiem

apaugušie pauguri. Uz viena no pauguriem atrodas bijušās Struteles muižas centrs ar parku, kurš varētu būt veidots 19. gadsimta 80. gados. Paugura dienvidaustrumu nogāzē atrodas parka galvenā platība, kuru norobežo ceļš, liels Pirts diķis paugura pakājē un vecs augļu dārzs aiz mūra žoga. Parka galvenā platība izstiepta paralēli muižas pils garenasij. Tajā pašā virzienā gar Pirts diķa malu iet ceļš ar melnalkšņu rindu. Centrālā skatu perspektīva, kas paveras no muižas pils parka puses lieveņa, domājams, visā garumā bijusi risināta simetriski, gaužām netaipiski īstam ainavu parkam. Plašās, nolaidenās centrālās lauces pretējā

Ap 1890. gadu celtais Medību tornis Remtes parkā.

malā, pa kreisi no skata ass, aug liels piramidālais ozols (vajadzēja būt arī otram — simetriski pret skata asi), bet nedaudz tālāk, pa labi bija baltā apse. Pāri melnalkšņu galotnēm aiz Pirts diķa redzams plašais mežaparks, starp kura skuju koku galotnēm redzams Struteles baznīcas tor-

nis. Šīs skata perspektīvas garums sasniedz gandrīz vienu kilometru. Pret skata perspektīvas centru melnalkšņu rindā pie Pirts diķa ir vairāk nekā 20 m plata sprauga — tātad sākotnēji ievērojama loma bijusi arī diķa ūdens spogulim. Turklāt šī skata perspektīva ir abpusēja. Skatoties no baznīcas puses, augstā paugurā aiz aizaugušā mežaparka koku galotnēm redzama bijusī muižas pils.

Parka centrālās daļas izveidojums ir samērā vienkāršs. Iespējamais pastaigu maršruts, šķiet, aptvēris centrālo lauci pa perimetru. Par to liecina daudzkrāsainās un izteiksmīgās kokaugu grupas un skatu punktu koncentrācija lauces malās.

REKONSTRUKCIJA NAV MŪSU IZGUDROJUMS

Pašās 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā tika izstrādāti rekonstrukcijas projekti vairākiem jau agrāk izveidotiem parkiem. 19. gadsimta vidū izstrādātie parku pārveidošanas un rekonstrukcijas projekti (piem., Krāslava, Bornsminde) skāra visu konkrētā parka kompozīciju, bet 19. un 20. gadsimta mijā pārmaiņas attiecās vairāk uz atsevišķām detaļām vai parka nogabaliem.

1893. gadā dārzu inženieris F. Lode izstrādāja Cēsu pilsmuižas parka re-

konstrukcijas projektu. Lai gan zīmējumā parādīta visa parka platība, lielākās izmaiņas attiecas uz nelielu teritorijas daļu starp muižas pili, pilsdrupām un žogu, kurš norobežoja pilsmuižas apbūves centru uz Jāņa baznīcas pusi. Šo teritoriju bija nolēms rekonstruēt par parka daļu jau 1884. gadā. Līdz tam te atradās dārzniecība, kas bija uzcelta un iekārtota apmēram tajā vietā, kur 17. gadsimtā atradās Cēsu pilsētas dekoratīvais dārzs.

Izstrādājot Cēsu pilsmuižas apstādījumu rekonstrukcijas projektu, F. Lode vienkāršoja parka ceļu tīklu. Tas parka kompozīciju darīja monumentālāku. Vēlāk, jau 20. gadsimtā, gan izrādījās, ka tik apmeklētā parkā, kāds ir Cēsu bijušās pilsmuižas parks, celiņu blīvuma samazināšana nav devusi vēlamo gala rezultātu — tas īpaši redzams pārlieku nostaigātajās Riekstu kalna nogāzēs u. c. vietās.

Galveno uzmanību F. Lode koncentrēja uz bijušo dārzniecības teritoriju. Arī te tika vienkāršots agrāk izveidotais celiņu tīkls, bet galvenais — gar žogu ierīkoja gaiteni-lapeni un dārzniecības mājas priekšā — lielu, simetriski veidotu dekoratīvu paklājdobes tipa stādījumu ar pusapļa noslēgumu. Dārzu inženiera F. Lodes projektā bija paredzēts rozārijs, kā arī alpinārijs (cik ļoti mēs gribētu

būt alpināriju un akmensdārzu pirmieviesēji!), tomēr nav zināms, vai tas izveidots un kādi augi tajā bijuši paredzēti un stādīti.

Otrs līdz mūsdienām saglabājies un patlaban vēl esoša (gan ļoti nolaista un papostīta) parka projekts ir 1902. gadā jaunceltajai Pelču muižas pilij Rīgas pilsētas dārzu direktora G. Kuļalta izgatavotais parka plāns. Pēc šī projekta Pelču muižā izveidots ainavu parks — ticamāk gan, ka rekonstruēts kāds jau agrāk pastāvējis parks — jo daudz, acīmredzot stādītu, koku vecums pārsniedz 70—80 gadus. Pēc 20. gadsimta sākuma modes pie pašas pils, kura, lietojot pašreizējo modes vārdu, celta retrostilā, bija paredzētas un tika izveidotas divas lielas pusapaļas un simetriskas puķu un krūmu stādījumu kompozīcijas. Pēc ilgāka laika tika atjaunots un atsvaidzināts sen aizmirstais «izsūtāis parters» — tikai nu jau ainavu parkā. Šie regulārā plānojuma stādījumi lieliski harmonēja ar muižas pili, bet nevis ar parku.

Uz trim pusēm no muižas pils bija izveidotas principā līdzīgas parka ainavas — lielas lauces mijas ar ne mazākām koku grupām un masīviem, kas viss kā krellītes uz dziedziņa uzvērts uz lokveida celiņiem, kas bijuši paredzēti gan pastaigām, gan izjādēm.

G. Kufalta un F. Lodes projektētie puķu un krūmu parteri ainavu parkos muižu piļu un citu ēku tuvumā, lai gan detaļās atšķirīgi, tomēr ir tik līdzīgi, ka liecina par jau nostabilizējušos virzienu apstādījumu projektēšanā un veidošanā.

KĀ KUTS NONĀCA PARKA VIDŪ

Citādi veidojās tie ainavu parki, kuriem centrālo daļu nepārveidoja, bet palielināja visa parka teritoriju, pievienojot tai no jauna izveidotas stādījumu platības. Tāpēc vēlreiz jāatgriežas pie Kazdangas parka. 19. gadsimta pirmajā pusē tas bija jau izveidots par istu ainavu parku un aptvēra visu platību Skrundas—Aizputes ceļa ziemeļu pusē, t. i., ap 1800. gadā celto muižas pili. No parka uz lielceļa pusi atradās vairākas gan vecas, gan jaunas saimniecības un ražošanas ēkas — kūtis, stalli, klētis u. c., kā arī muižas kalpotāju dzīvojamās mājas.

19. gadsimta beigās sākās tā saucamās Šēfera birzs veidošana starp Skrundas—Aizputes ceļu un Dzirnauvu ezeru — augstā un samērā stāvā Alokstes upītes (uz šīs upītes arī izveidots Dzirnauvu ezers) ielejas krastā. Te vēl 19. gadsimta beigās vajadzēja atrasties veciem stādījumiem vai kādai retai mežaudzei, jo

nav domājams, ka daudzās ļoti vecās egles un ozoli te būtu stādīti tikai pirms gadiem 100.

Šēfera birzī ir daudz lapegļu, ošlapu kļavu un citu eksotu, bet daudz arī ozolu, egļu, bērzu, ievu un lazdu. Nelielās lauces Šēfera birzī nav veidotas, lai radītu īpašas noskaņas vai no apkārtnes atšķirīgas ainavas, — šī teritorija veidota kā jaukta mežaudze. Visas skaistākās un interesantākās skatu perspektīvas paveras uz Dzirnauvu ezeru un Valātas parku tā pretējā krastā. Tā kā Dzirnauvu ezera krasti ir likumoti un vietām ne tikai augsti, bet arī stāvi, skatu perspektīvas ir ļoti dažādas gan pēc garuma, gan apgaismojuma un emocionālās iedarbības.

Valātas parks veidots apmēram tai pašā laikā, un kā Kazdangas parka sastāvdaļa tas paplašina parka teritoriju līdz bijušajai Valātas pusmuižīņai. Valātas parka izveidojums ir līdzīgs Šēfera birzij — šis parka nogabals veidots kā mežaudze ar lielākām un mazākām laucēm un tālām skatu perspektīvām uz Dzirnauvu ezeru. Valātas parkā kokaugu eksotu ir vairāk nekā Šēfera birzī. Te ir veseli lapegļu un zirgkastaņu, kļavu un ozolu nogabali, turklāt ar bagātīgu sugu sastāvu. Interesants ir Kļavu kalniņš — samērā blīvs dažādu kļavu stādījums, kurā ir liela ar laukakmeņiem izlikta

un nostiprināta grota augstā Alokstes ielejas kraujā. Tā kā šī parka daļa ir ļoti aizaugusi un bagātā kokaugu eksotu sastāva dēļ veikt parastās kopšanas cirtes nav pieļaujams (šādu darbu varētu veikt tikai lielāka grupa dendroloģijas speciālistu), pagaidām nav zināms, vai no šejienes pavēries kāds skaists skats, vai grota izveidota tikai noteiktas noskaņas radīšanai.

Pēdējie stādījumi Valātas parkā veikti vēl 1914. gadā. Laika gaitā Kazdangas parkā iekļuvušas visdažā-

dākās ēkas — dzīvojamās, saimniecības, ražošanas, un pat — tranzīteļš Skrunda—Aizpute. Pieaugot parka platībai, protams, kaut kādā pakāpē samazinājās vai pilnīgi izzuda ražošanas ēkām raksturīgā ekspluatācijas intensitāte, t. i., tās pārveidoja par saimniecības vai dzīvojamām ēkām. Parks bija muižas īpašnieka un viņa ģimenes atpūtas un pastaigu vieta, tāpēc nekādas ražošanas ēkas tur nedrīkstēja atrasties. Taču pašas ēkas palika.

MUIŽA UN MUIŽNIEKI PIEDER PAGĀTNEI

Jau 20. gados un pēc Lielā Tēvijas kara bijušo muižu centrus pārkārtoja un pielāgoja skolu, tehnikumu, kolhozu un sovhozu vajadzībām. Kaut arī kolhozi un sovhozi toreiz bija mazi, trūka ražošanas ēku; kopsaimniecību lopu novietnēm nederēja pat bijušo bagātāko saimnieku kūtis. Lielākās jau esošās ražošanas ēkas bija agrākajās muižās. Vienā gadījumā nebija iespējas šķirot, vai kūts un mašīnu šķūnis atrodas laukmalē vai parkā, citā — pietrūka apdomas, vēl citā tālredzības. Tā parkos un to malās radās saimniecību mehāniskās darbnīcas un lopu fermas, mašīnu, kūtsmēslu, lopbarības u. c. laukumi. Laiks gāja — vienā otrā vietā šīs pagaidu fermas un darbnīcas likvidēja, citur — paplašināja. Šie nepieciešamības un neizpratnes neatšķetināmie likloči nepagāja secen arī Kazdangai. Vēl tagad

parkā atrodas kalte, bet parka malā — darbnīcas, vēl tagad Kazdangā ir parka pastaigu ceļi, pa kuriem brauc nevis vieglās karieses, bet gan traktori, un lielajā laucē, kas veidota reizē ar pils celšanu, atrodas stadions, kas ne tikai noblīvē zemsedzi un augsni, bet izslēdz šo lauciņu no parka kompozīcijas. Par laimi, Kazdanga ir pārāk liela — vairāk nekā 100 hektārus tik ātri nevar novest uz būt vai nebūt robežas. Taču daudzi vecie parki tā ir iznīcināti vai krietni izpostīti. Pārsvārā tie ir tāpat veidojušies kā Kazdanga — aizvien paplašinoties parka teritorijai un ietverot sevi bijušās ražošanas ēkas. Citā gadījumā parkam par ļaunu nākušas tās saimniecības ēkas, kas savā laikā celtas pastorālās romantikas vārdā, — dažādas piena un augļu vai sakņu glabātavas, dārznieku u. c. mājiņas.

Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas rezultātā uz visiem laikiem Latvijā beidza pastāvēt muižnieku kundzība. Viena daļa muižu īpašnieku

aizbēga, citi tajās vēl uzturējās. Ar 1920. gada buržuāzisko agrāro reformu lielāko daļu muižu atsavināja par labu valstij un zemniekiem. Tikai nedaudzus muižu centrus atstāja to bijušajiem īpašniekiem.

VAJADZIBAS UN MANTOJUMS

Jaunajai Latvijas buržuāziskajai republikai bija vajadzīgas administratīvo iestāžu, skolu, lauksaimniecības skolu, sanatoriju, dažādu biedribu un kultūras iestāžu ēkas. Šim vajadzībām lieliski noderēja bijušo muižu pilis, jo vairāk tādēļ, ka toreiz dažādām pārvaldes, kultūras un citām iestādēm nebija vēl tik augstu prasību pret izmantojamo telpu veidu un labiekārtojuma pakāpi kā tagad, 20. gadsimta beigās.

Nekas nebija pētiets, vismaz ne tādā skatījumā, lai jaunās buržuāziskās valsts administratīvais aparāts un pilsoņi — no inteligences līdz mazizglītotajiem zemniekiem — spētu atšķirt robežu starp tiešu lietošanas vērtību un kultūras mantojumu. Tiktāl par pilim. Ar parkiem bija vēl ļaunāk. Nemaz netiekot līdz parkam kā kultūras mantojumam, reizēm tika apšaubīta pat tā lietošanas, atpūtas vietas vērtība kā kaut kas galīgi nevajadzīgs darba cilvēkam (saimniekam, jaun-saimniekam, kalpam, pat lauku inte-

liģentam, kurš vairākumā gadījumu tāpat bija vecsaimnieks vai jaunsaimnieks). Tikai retumis, parkam nokļūstot biologa vai mežsaimnieka rīcībā vai pārziņā, parku sāka uzskatīt par dendroloģiski nozīmīgu objektu.

Pelču muižas centru piešķīra pagasta valdes vajadzībām, Dundagas muižas centrā bez pagasta valdes novietojās arī citas administratīvās iestādes, bet Kocēnu muižu pie Valmieras piešķīra Valmieras apriņķa valdes vajadzībām. Dunalkā bez pagasta valdes bija arī mežniecība, bet Bruknā — pamatskola. Gaviezes muižas centrā iekārtoja pagasta valdi un nespējnieku patversmi.

Ļoti daudzus muižu centrus atdeva skolu iekārtošanai. Vidusskolas iekārtoja Cēsvalines, Krāslavas un Valtenbergas (Mazsalacā) muižu pilis.

Dikļos un Drabešos bijušās muižu pilis pielāgoja bērnu patversmju vajadzībām. Dažādu tipu pamatskolas tika izvietotas Rundālē, Mazstraupē un Katvaros. Rundāles pils bija stipri cietusi pirmā pasaules kara laikā, kad dažādās tās telpās atradās gan labības noliktavas, gan zirgu staļļi. Šīs telpas ne atjaunot, ne pielāgot skolas vajadzībām toreiz nejaudāja, tāpēc skolai atdeva mazāk sabojātās.

1925.—1927. gadā atjaunoja 1905. gada revolucionārajos notikumos un pirmā pasaules karā izpostīto Kazdangas muižas pili, kurā iekārtoja lauk-

saimniecības vidusskolu. Dažādas orientācijas lauksaimniecības vai mežsaimniecības skolas iekārtoja arī bijušajās Bornsmindes, Ciravas, Jaungulbenes, Kaucmindes, Mežotnes un Preiļu muižās, bet Vecaucē — Latvijas Universitātes mācību saimniecību.

Milītes muižas centru piešķīra slimnīcas vajadzībām, Bīriņus — Rīgas grāmatrūpniecības slimo kases sanatorijas ierīkošanai.

Lielās Durbes muižas pili pie Tukuma 1923. gadā piešķīra Rainim, kurš nedaudz vēlāk to uzdāvināja Latvijas skolotāju biedrībai kultūras centra izveidošanai. Vēl vēlāk Durbes pili iekārtoja skolotāju atpūtas namu un pēc tam bērnu vasaras atpūtas nometni.

Vairākus bijušo muižu centrus piešķīra dažādām ar lauksaimniecību saistītām biedrībām, kuras tos izmantoja visai dažādi un nereti pat tā, ka tagad, apmēram pēc 60 gadiem, par vienu otru 20. gados vēl saglabājušos muižas pili un parku vairs nevar runāt kā par kaut ko reāli eksistējošu. Latvijas agronomu biedrība, kam piešķīra Burtnieku muižas centru parragsaimniecības ierīkošanai, prata un gribēja saglabāt gan apbūves centru, gan parku; arī lauksaimniecības biedrības pārziņā esošais Bauņu muižas centrs bija uzturēts kārtībā, apkopts un skatāms kā patīkams ekskursiju objekts, bet pilsaimnieku

sabiedrības Liezēres pili ierīkotā pienotava drīzāk gan veicināja to procesu, kura rezultātā šobrīd Liezēres muižas vēsturiskā centra faktiski vairs nav.

Daudzus sīkāku muižu centrus, īpaši, ja muižas pils bija nopostītas, sadalīja jaunsaimniekiem. Bijušajās muižu pilis iekārtoja dzīvokļus, kas nevajadzīgi sadalīja un daļēji vēl vairāk izpostīja senus, kultūrvēsturiskas nozīmes interjerus, turklāt nedodot vēlamo dzīvojamo telpu komfortu. Parku zālieni un laucēm dažu lopu ganišana jūtamu ļaunumu nodarīt nespēja (droši vien ainavu parku sākumā atsevišķu lopu ganišana parka laucēs piederēja pie gluži plānotiem pasākumiem, t. i., pie tā saucamās pastorālās romantikas). Sliktāk bija, kad piešķirtajās parka daļās gan jaunsaimnieki, kuru stāvokli vēl tīri labi varētu saprast (jaunsaimniecībām piešķirtās zemes platības nebija nekādas lielās un ne vienmēr bija tās labākās), gan skolas un citas organizācijas un biedrības sāka stādīt augļu dārzus, nerēķinoties ar parka plānu un telpisko kompozīciju.

VECI REĶINI UN PĀRVEIDOSANA

Katrā ziņā ikkatrs jauns muižas centra īpašnieks — gan individuāls apsaimniekotājs, gan organizācija —

centās «savu muižu» pārveidot atbilstoši savām tīri praktiskajām, funkcionālajām vajadzībām. Tagad mēs nevaram pārmest toreizējiem bijušo muižu centru apsaimniekotājiem, ka viņi neuztvēra ne muižas pili, ne parku kā stilistiski vienotu telpisku kompozīciju ar lielu kultūrvēsturisku nozīmi. Daļēji tas bija zināšanu trūkums. Latvijā bija pārāk maz cilvēku, kas orientējās mākslas, arhitektūras un dārzu vēsturē, turklāt viņu tiešais darbs un pienākumi nemaz nevarēja aptvert visus lauku apriņķus un pagastus ar turpat 2000 lielām un mazām muižām un to centriem. Lauksaimniecības vai līdzīgas biedrības priekšsēdētājs, lai gan parasti no pagasta bagātākajiem saimniekiem, labākajā gadījumā muižas pils un parka skaistumu uztvēra gluži intuitīvi, jo viņam kā jau latvietim un tam sava tēva dēlam, kurš nebija aizgājis uz pilsētu skoloties, reti kad izglītības līmenis sniedzās tālāk par četrām skolas ziemām. Lielāku uzmanību spēja izraisīt muižas pils un citu greznāko ēku interjeri un to detaļas. Turpretim parks, īpaši ainavu, bija pārāk līdzīgs tai dabas ainavai, kurā no laiku laikiem zemnieks bija darbojies un kuru savās tīri vitālajās interesēs vienmēr bija centies pārveidot. Turklāt ne jau pēdējā vietā bija šķīriskā nostāja, neapzināta, stihiska, reizēm ultrakreisa un pārspīlēta. Ska-

toties no 80. gadu saprātīgā attāluma, šķiet neiespējami, ka buržuāziskās republikas bagātākie zemnieki varētu ieņemt negatīvu nostāju pret muižu un tās atstāto materiālās kultūras mantojumu. Taču jāņem vērā, ka kaut ko par muižu un pirmsrevolūcijas laikiem atceras tikai pašreizējie visvecākie cilvēki, kuri tajos laikos bija patsmitgadīgi un ne vienmēr un ne visi prata un varēja izprast un novērtēt visas šķīrisko attiecību krāsas un nianšes. Bet 20. gadu saimnieks, bagātais zemnieks, ja arī pats neko īpaši sliktu nebija no muižas pieredzējis, tad daudz ko zināja no tēva un vectēva nostāstiem un dzīves pieredzes. Ja neko vairāk, tad vismaz to, ka latvietim, lai arī bagātam, iespējas vienmēr bija bijušas zemākas nekā vispapatējušākajam vācu muižniekam. Tas no bagātāko slāņu viedokļa. Bet trūcīgie zemnieki, jaunsaimnieki — bijušie bezzemnieki un laukstrādnieki — tiem arī bija savi un daudz nopietnāki rēķini ar tikko pagātnē aizgājušo muižu. Tā vairs nebija klaja noliegšana un postīšana, lai gan ne viens vien Lielelejas vecsaimnieks un jaunsaimnieks ar neapšaubāmu labpatiku pa drusciņai vien «palīdzēja» nojaukt par labu savu ēku celšanai un remontam bermontiešu nodedzinātās Lielelejas muižas pils drupas. Parasti bija pārveidošana. Muižas pils apkārtējās teritori-

jas un vispirms parka pārveidošana atbilstoši konkrētām vajadzībām un tikpat kā nerēķinoties ar parka stilistiku. Saprāšana, kaut ne visai pilnīga (jo pētījumu vēl aizvien nebija nekādu) nāca lēni un pamazām — apmēram 30. gadu otrajā pusē. Reizēm arī par vēlu. Parkos bija iekārtoti deju un vingrošanas laukumi, iestādīti augļu dārzi, dažādas birzis un alejas; vai piederas vai nepiederas, pils priekšā bija puķu dobes. Šur tur parkā kaut ko arī uzcēla.

Iespējams, ka tieši tad uz visiem laikiem tika pazaudēts vairāk nekā 150 gadu vecā Lieļbēzē parka sākotnējais plānojums. Tieši tad Krāslavas kādreizējo geometrisko (barokālo) publisko dārzu sadalīja gan pilsētas apbūves gabaliem, gan luterāņu baznīcas celtniecībai, bet bijušās muižas pils priekšā iestādīja tūju apli, kurš tagad pilnīgi aizsedz pils fasādi, padarot parādes pagalmu telpiski bezjēdzīgu.

Veco parku samērā bēdīgajā ekspluatācijas kopainā gadījās arī pa labam paraugam. No tiem atzīmējams jau minētais Burtņieku un Bauņu parks, Cēsu pilsmuižas parks, kas bija kļuvis par pilsētas galveno parku un tika saprātīgi kopts un papildināts. Tas pats sakāms par Mežotnes un Kaučminde (Saulaines) parkiem. Tā nu izrādās, ka ap 20 gadu ilgais buržuāziskās Latvijas laiks veco muižu

parku izmantošanā un uzturēšanā kārtībā (par rekonstrukcijas iespējām ir nerunājot) nav neko vērā liekamu devis.

Lielā Tēvijas kara laikā vairākos parkos bija ierīkotas vācu armijas tehnikas remontdarbnīcas (Lielezerē), kā rezultātā šie parki tika stipri izpostīti. Vairākās bijušo muižu pilis bija apmetušās vācu armijas daļas vai ierīkoti hospitāļi, kuru apkurei nereti parkā cirta kokus. Tā nu pēc Lielā Tēvijas kara stāvoklis Latvijas vecajos jeb bijušo muižu parkos bija vēl bēdīgāks nekā 20. gadu sākumā.

LAUKSAIMNIECĪBAS KOLEKTIVIZĀCIJA UN KĀM NODER PARKS

Lauksaimniecības kolektivizācija soluma situācijas uzlabošanas, taču ilgu laiku tā reāli nebija iespējama.

Sākumā gan kolhozi, gan sovhozi bija mazi. Taču atkal, tāpat kā 20. gadu sākumā, trūka dažādu administratīvo un kultūras telpu, un atkal lieti noderēja bijušo muižu pilis un citas ēkas. Kara laikā bija nopostītas daudzas skolas, kultūras un pagastu nami. Turklāt līdz ar Latvijas iekļaušanos padomju republiku saimē mācīties varēja visi skolas vecuma bērni, tāpēc skolu vajadzēja vairāk nekā jebkad agrāk. Un atkal jauni

uzdevumi bija kādreizējo muižu pilim un bijušo muižu parkiem.

Kamēr kolhozi un sovhozi vēl bija mazi, kamēr to rocība bija gauži ierobežota, likās ļoti ērti, ja kolhoza kantoris atradās bijušajā muižas pilī, turpat vai kādā citā blakus esošā ēkā — ciema padome, bet bijušajās muižas kūtis un šķūņos, kas mazākajās un arī vecākajās muižās atradās turpat un, protams, arī blakus parkam, — kolhoza fermas un mehāniskās darbnīcas, bet reizēm arī mašīnu un traktoru stacijas (MTS) vai to nodaļas. Sākumā bija ērti, labi, un pat parks, kas tiešām tajā saimniecības atjaunošanas un kolektivizācijas sākuma laikā bieži šķita liela griezība, palika kaut kur sānis, malā. Šur tur parkā, biežāk pie skolām, ierīkoja pa sporta laukumam, šur tur uzcēla nelielu estrādi vai jaunu deju laukumu. Šur tur mēģināja stādīt... jaunas alejas, kur tās nemaz nebija vajadzīgas. Patlaban grūti pateikt, vai turpinājās tas pats jau agrāk izpaudies mazizglītotā zemnieka uzskats, ka parkā, kurš ir tik līdzīgs dabas ainavai, var vļēnmēr un visur aktīvi iejaukties... bet aleja un cirpts dzīvžogs nekad nav bijuši raksturīgi zemnieku māju apstādījumiem. Arī caurmēra izglītības līmenis vairs nebija tik zems kā 20. gadu sākumā. Saimniecības atjaunošanas laika praktisms un nevala? Vēl arvien krasi negatīvā nostāja pret visu,

kas kaut kādā veidā saistīts ar carisma laiku? Visticamāk, pa daļai no visa tā.

ENAINA VIETA RAZOŠANAS SEKTORIEM

Nostiprinoties lauksaimniecībai, augot dzīves līmenim un apvienojoties sākotnējiem mazajiem kolhoziem, radās iespēja gan celt jaunas kultūras un izglītības iestāžu, gan ražošanas ēkas, kā arī paplašināt un modernizēt esošās. Tas bija ārkārtīgi kritisks laiks vairākiem vecajiem parkiem, īpaši tiem, kuri līdzīgi Kazdangai veidoti ilgākā laikposmā un kuru teritorijā atradās daudz vecu ražošanas un saimniecības ēku. Vienā otrā kolhozā vēl nevarēja uzcelt jaunas lopu fermas un mehāniskās darbnīcas, vienā otrā — negribēja, tāpēc paplašināja vecās, nereti uz parka rēķina. Intensificējot ražošanu, ap šīm ēkām veidojās plašas palīgteritorijas — dažādu materiālu, gatavās produkcijas, ražošanas atkritumu noliktavas, neorganizēti piebraucamie ceļi un stāvlaukumi. Ceļot cūku fermu Braslavas parkā, nopostīja lielu daļu parka, bet ceļot degvielu un smērvielu noliktavu — vairākus Latvijas apstākļos ļoti retus skuju kokus. Mēra parkā (tag. Valkas raj.) degvielas noliktava pastāvēja samērā īsu laiku, to eks-

pluatēja saprātīgāk, tāpēc apkārtējās koku un krūmu grupas ir jau daudz maz atkopušās. Arī Valdgales parka (tag. Talsu raj.) daļa ap kādreizējo kapliču, kur bija iekārtota degvielas noliktava, ir jau atkopusies, taču daudzās kūtis parka malā un lopu ceļš caur parku pastāv vēl šodien. Tas, ka Valdgales parks šobrīd nav vajadzīgs sovhozam, vēl nenozīmē, ka tas nebūs vajadzīgs rīt — vai nu pašiem, vai talsiniekiem, vai kādam citam. Tas nenozīmē, ka tas nav vajadzīgs mums visiem kā viens no vecākajiem un vēsturiski interesantākajiem apbūves centriem un muižu parkiem, kā kultūras mantojums.

Pēc parka izmantošanas lopu aplodkiem nekad vairs nevarēs atjaunot Jezupavas parku (tag. Daugavpils raj.), Viļķenes parku (tag. Limbažu raj.) un Umpārtes parku (tag. Bauskas raj.). Tā ir viena nelaime, — reizēm labojama, bet reizēm arī vairs ne.

ALEJAS

Ļaunāk ir tad, ja parkā nav ne ražošanas ēku, ne nevietā iebrauktu ceļu, nekā tāda, kas nav savienojams ar atpūtas vietu tīri nomenklatūras ziņā, bet kas tomēr vai nu iznīcina parka plāna un telpisko kompozīciju, vai apdraud kokaugu stādījumu pastā-

vēšanu, t. i., draud iznīcināt parku ekoloģiski. Mazākais ļaunums ir jau minētās alejas šķērsām pār skaidākajām laucēm, dzīvžogi un dažādiem tiešām nopietniem un cēliem notikumiem un datumiem pārāk vieglprātīgi stādītās piemiņas birzis. Koks vai nu aug, vai neaug. Nereti šīs alejas un birzis neaug — stādīts gan ir ar sajūsmu, bet ne ar sajēgu par elementāru agrotehniku. Visbiežāk par blīvu un par dziļu. Tādā gadījumā, ja pietrūkst drosmes atzīt, ka kādreiz vieglprātīgi stādītā aleja vai birzs piesārņo parka ainavu, var vismaz atzīt, ka nav bijusi pareiza agrotehnika, un tos kokus un krūmus, ko vēl var, pārstādīt citur. Drosmīgāk, protams, atzīt īstās kļūdas, kā tas jau izdarīts Mežotnē, kur skatu pār parādes pagalmu uz pili vairs neaizsedz 50. gados stādītās liepas.

CELTNES, CELTNĪTES UN PIEBŪVES

Atzīstot, ka vecais parks ir atpūtas vieta, izpratne par tā struktūru un ainavu vēl nerodas. Pirmajos pēckara gados, trūkstot stingrai celtniecības kontrolei, vecajos parkos parādījās individuālās dzīvojamās mājas, atņemot pārējiem attiecīgās apdzīvotās vietas iedzīvotājiem krietnu daļu parka teritorijas un sabojājot tā plā-

nojumu, kā tas noticis Preiļu parkā. Vēlāk dažādos parkos uzcēla gan skolotāju dzīvojamās mājas, gan skolu sporta zāles un jaunus mācību korpusus. Valmieras rajona Kocēnos šī celtniecība atrisināta samērā veiksmīgi, novietojot skolas piebūvi (kura pagalam disharmonē ar pārējo apbūvi) parādes pagalma malā, optiski nostiprinot tā telpu. Turpretim Talsu rajona Vandzenē, ja skolotāju dzīvojamā māja vēl kaut cik pazūd parka malas kokos, tad sporta zāle uzbāzīgi ielaužas parka centrālās lauces visliriskāk risinātajā malā. Cēsu rajona Jāņamuižā mehanizācijas skolas milzīgais (šalīdzinājumā ar agrāko apbūvi) mācību korpusš tomēr ir novietots garās pievedalejas pašā galā pirms agrākā parādes pagalma un iekļaujas jau esošajā ēku novietojuma ritmā. Bet Limbažu rajona Ozolos četrstāvu kopmītne, kas sablokēta ar ēdnicu un sporta zāli, tik šķībi novietota pret vēsturisko apbūvi, ka pagalma telpa izskatās galīgi sajaukta un maz spēj līdzēt pat milzīgie ozoli pagalma vidū, kam vainaga caurmērs sasniedz pat 15 m.

Vēl nejēdzīgāk, iznīcinot parka kompozīciju, jauncelamā ēka novietota Kuldīgas rajona Kabilē — tas ir bērnu dārzs parka centrālajā laucē. Vissliktākais ir tas, ka celtniecība parkos Vandzenē, Ozolos un Kabilē vairs nekādi nav pieskaitāma nezi-

nošu, tomēr enerģisku un labu gribošu cilvēku pašdarbībai, bet gan celtniecības un arhitektūras speciālistu klūdām.

ATPŪTAS OBJEKTI, KAM PARKS IR PAR MAZU

Vēl vairāk jaunuma parkam spēj nodarīt stadions, kā uzskatāmi redzams Liepājas rajona Dzērvē. Šis parks bija viens no interesantākajiem un dendroloģiski vērtīgākajiem visā dienvidrietumu Kurzemē. Ko neizpostīja 1967. un 1969. gada rudens vētras, to paveica stadions. Parka telpa ar garenu lauci, ko ietvēra vairākas visai atšķirīgas skuju un arī lapu koku grupas, kā tāda vairs neeksistē, tās vietā ir stadions, kura vidū atstātas pāris skuju koku grupas. Ja nevienam neienāca prātā, ka kultūras un dārzu mākslas pieminekļi ir ne tikai Rundāles, Mežotnes un vēl kāds biežāk pieminēts parks, bet arī Dzērves parks, tad vajadzēja ienākt prātā, ka skuju koki aiziet bojā, ja augsni virs to saknēm pārāk noblīvē.

Līdzvērtīga stadionam ir estrāde. Arī tā aizņem pārāk lielu teritoriju, lai to sekmīgi varētu novietot parkā. Atcerēsimies, ka Latvijas veco lauku parku vidējais lielums ir apmēram 6 ha! Turklāt, kā jau redzējām, izsekojot parku, sevišķi ainavu parku,

attīstības gaitai, šķietami patvaļīgajā ainavu parka plānojumā un telpiskajā izveidē nav nekā nejauša. Parasti viss ir savā starpā saistīts formās, krāsās un skatu perspektīvās. Ainavu parkā tikpat kā nav iespējams kaut ko pārveidot, neriskējot izmainīt (un ne jau uz labo pusi!) parka kopskatu un kompozīciju. Tāpēc vislabāk un drošāk ir atstāt gan estrādi, gan stadionu kaut kur parka tuvumā, tam blakus — kā tas ir izdarīts Ventspils rajona Popē un pēc būtības arī Saldus rajona Lielezerē. Gan viens, gan otrs attiecībā pret teritoriju grib pārāk daudz — ne tikai pašu stadiona platību (apm. 1,5 ha), ne tikai estrādes vietu un skatītāju vietas, nē — arī skatītāju pulcēšanās laukumus, vietas dažādiem paviljoniem, kioskiem un platības ap tiem, gan skatītājiem, gan transportam lietojamus pievedceļus, transporta stāvvietas.

Cita lieta ir atsevišķi sporta laukumi, kam vietu parkā var atrast vienmēr. Ne jau pašā pils priekšā kā Liepupē, Remtē un daudzās citās vietās. Gan drusku sānis, gan parka perifērijā ir daudz piemērotu vietu atsevišķa volejbola, basketbola vai cita neliela sporta laukuma ierīkošanai. Vairākos ainavu parkos mazākās, parka malām pietuvinātās lauces, salīdzinot ar centrālo vai centrālajām, ir samērā vienmuļas, un neliels sporta laukums to pieticīgo ainavu

nospētu sabojāt. Turklāt, atšķirībā no lielajiem sporta laukumu kompleksiem un stadioniem, te nav tā milzīgā ļaužu pieplūduma, kas tā noblīvē zemi, ka pēc tam ne trīs, ne desmit gadus vairs zāle neaug.

KAM NODERES PARKS?

Rodas jautājums: vai tad parka centrs būtu jāatstāj kluss un tukšs kā muzeja zāle nedēļas sākumā? Jā, noteikti, jo arī sākotnēji tas ir bijis domāts klusām, apcerīgām pastaigām, dabas skaistuma vērošanai, retumis arī rotaļām (nevis sporta spēlēm!), turklāt nelielam apmeklētāju skaitam. Mēs esam daudz, pat pārlieku daudz runājuši par lauku tuvināšanu pilsētai, ar to domājot gan asfaltu (kurš vasarā pārkarst, lietū ir slidens), gan daudzstāvu mājas (kuras palīdz lauciniekam atsvešināties no laukiem).

Bet atgriezīsimies pie vecā ainavu parka! Pilsētu un citu lielo apdzīvoto vietu kultūras un atpūtas parkos obligāta ir tā saucamā klusās jeb neorganizētās atpūtas zona — milzīga platība, kam pēc normatīviem jāaizņem 60% parka platības. Kultūras un atpūtas parkos tā parasti aptver visus pārējos parka sektorus un nereti saplūst ar piepilsētas mežiem. Kāpēc šī zona nevar būt ainavu parka centrālā, kompozicionāli vērtīgākā daļa?

Lai tā paliek pastaigām tiem, kas vēlas pabūt divatā ar cilvēku veidotu dabas skaistumu vai divatā ar domubiedru, un visiem citiem. Lai paliek tiem, kas no diviem celiņiem, kuri ved uz darbu un atpakaļ, izvēlēšies to, caur parku.

Navedīsim sportu parka vidū. Dinamisko kustību skaistums nav vērojams reizē ar nereti izsmalcināto parka ainavu skaistumu — tie abi var pastāvēt blakus, bet ne vienā un tai pašā vietā. Sporta skaistums sader ar tādu dabas ainavu, kura pret Vandzenes centrālās lauces malu vai Preiļu parka gaismēnām bagātajām skatu perspektīvām liksies vienmuļa un parupja, kaut gan, atsevišķi ņemot, var būt pat interesanta.

KAS MUMS VARETU PATIKT BAROKA PARKĀ?

Un atkal rodas jautājums: ja jau tik uzmanīgi jāapietas ar šķietami nējauši veidoto ainavu parku, kā tad jāizturas pret no baroka laikmeta saglabājušos ģeometrisko parku? Baroka laikmeta mode prasīja, lai partera daļa no pils būtu pārredzama tikpat kā greznas paklājs un lai no partera būtu visā varenumā redzama pils. Tas ir saistoši. Bet baroka parks taču sastāvēja no bosketiem — ar celiņiem un dzīvžogiem norobežotām nelielām telpām. No viena bosketa

otrs nebija pat redzams. Tikpat kā istabas ar sienām. Katrai istabai — cits izmantošanas veids, arī katram bosketam. Tāpat kā baroka laikmetā vienā bosketā bija soli atpūtai un puķu stādījumi, citā — zaļš mauriņš, vēl citā — kaut kādas atrakcijas vai sakņu dobes. Taču toreiz bosketiem tiešām bija tikpat kā sienas — lielu, blīvu dzīvžogu sienas. Tagad no šiem dzīvžogiem, kuri vismaz gadus 60—70 nav bijuši cirpti, izaugušas alejas ar punainiem stumbriem un likiem zariem. Šīs alejas vairs nav cērpamas tā, lai veidotos dzīvžogs. Tātad parka istabām ir tikai stūri, bet sienu vairs nav. Tā ir lielākā problēma, gandrīz neatrisināma, ja negribam iet to ceļu kā Rundāles parka atjaunošanā — nocirst, izraut celmus un stādīt no jauna. Rundālē šie augstie dzīvžogi būs, bet, vai ir pareizi tā darīt un vai tā var darīt visur, kur bijuši regulārā plānojuma parki, par to domas dalās un domām ir jādalās. Tas būtu tas pats, kas nojaukt kādu senu ēku pilnīgi un pēc tam uzcelt no jauna. Eka gan būs atbilstošāka senajam izskatam, bet tā vairs nebūs tā pati ēka, būs cita. Tāpat arī parks nebūs tas pats, bet gan cits. Krūmu dzīvžogi zem lielo koku vainagiem un virs lielo koku saknēm neaugs. Varbūt nemēģināt atjaunot dzīvžogus, bet izmantot baroka laikmeta dārzu veidošanas dažādos paņēmienus?

Baroka laikmetā, lai izveidotu aleju-gaiteni, lietoja dažādas palīgkonstrukcijas un režģus, pie kā sēja apcirpto koku jaunus, lokanos dzinumus, — tagad varbūt var veidot bosketu sienas, apaudzējot ar vītenaugiem sētiņu, kas nostiprināta gar veco koku rindu? Varbūt vēl citādāk?

Tē nu esam nonākuši ne tikai pie tā, ka ģeometriskajam parkam, ja vien izdodas atjaunot bosketus, var būt daudz plašākas izmantošanas iespējas nekā ainavu parkam, bet arī pie tā, ka ir vērts iepazīt senos un arī ne tik senos parku un dārzu veidošanas paņēmienus — gan kompozicionālos, gan tīri tehniskos.

PARKS VISPIRMS JĀAPKOPJ

Nevar būt šaubu, ka vecie parki jāapkopj un jāsaglabā, — tie ir ne tikai kultūras mantojums, **mums citu nebūs**: tie, ko iestādīsim mēs, būs mūsu mazbērniem un mazmazbērniem. Vecie parki mums ir vieta, kur mācīties, kā veidot jaunus apstādījumus un arī kā neveidot.

Taču vispirms vecie parki ir jāapkopj. Lai cik arī bēdīgi tas izklausītos, veco parku saprātīga apkopšana pēdējos 70 gadus nav bijusi modē. Tāpēc vairākums veco parku ir aiz-

auguši, papostīti vai kopti no reizes uz reizi un gauži nemērķtiecīgi.

Pirmajā darba posmā būtu jātiek skaidrībā par parka vecumu un stilistisko piederību vai vismaz sākotnējo kompozīciju. Tās visas ir savstarpēji saistītas lietas un, atrodot vienu, bieži vien rokā nonāk arī tas pavediens, pa kuru var tikt līdz otrai.

Izteikti regulāra plānojuma parku var pazīt samērā viegli, nav tik grūti atšifrēt arī tā sākotnējo shēmu. Tāpat tā apkopšanas iespējas ir samērā ierobežotas. Galvenais ir iztīrīt parku no jebkura pielūzņojuma un atjaunot celiņu segumu. Kas kurā bosketā atrodies, un kā bijuši izveidoti celiņu krustojumi jeb saloni, vairs nav tik viegli noskaidrojams, bet pašā apkopšanas darbu sākumā nav arī nepieciešams.

Daudz cietāks rieksts ir ainavu parks. Parka vecumu var aptuveni noteikt, saskaitot gadu kārtas uz kāda «vidēja» izmēra celma. Reti, bet reizēm parka veidošanas gadu skaitļi parādās parka celtnēs, uz vārtu stabiem vai citur. Piemēram, Lielēzeres parkā gadu skaitļi ir uz Lielā akmens. Kaut kādu skaidrību var sniegt arī muižas pils celšanas vai pārbūves dati. Drošāk, protams, būtu mēģināt atrast norādījumus agrāko laiku literatūrā, taču tie ne vienmēr ir atrodami un ne vienmēr tos var ātri sa-

meklēt. Visnedrošākais ceļš ir mēģināt kaut ko noskaidrot sarunās ar visvecākajiem ļaudīm. Ne jau tāpēc, ka viņu dzīves pieredzei un gudrībai nevarētu ticēt, nē — tīri vienkārši — viņi visi ir pārāk jauni, lai varētu atcerēties kaut ko būtisku no pagājušā gadsimta beigām, bez tam atmiņa, kas vairs nav īsti laba, viņus reizēm pievil. Tātad šādi iegūtās ziņas tā vai tā ir stingri jāpārbauda. Cita lieta ir dažādi nostāsti par pazemes ejām (laikam visvairāk), spokiem, kapakmeņiem utt. Reizēm tā var būt visistākā folklorā, bet reizēm — norādīt uz kaut ko parka atjaunošanā un apkopšanā vēra liekam. Piemēram, var izrādīties, ka pazemes eja nav vis pazemes eja, bet gan aizgruvis kādas celtnes pagrabs un ka šī celtnē ir tieši tas parka paviljons vai tējas namiņš, vai vēl kas cits, kura atrašanās vietu neviens vairs nezināja. Var būt arī savādāk. Piemēram, mākslīgās pilsdrupas parkā vai akmens krāvums, ko dēvē par velna pamestu akmeņu nastu vai apgāzušos vezumu, kurš vests pils celtniecībai, vedina uz domām, ka parks varētu būt veidots 18. gadsimta beigās vai 19. gadsimta otrā pusē. Uz 19. gadsimta otro pusi var norādīt ļoti raibs dendroloģiskais sastāvs un neogotiskā manierē celta muižas pils, bet nav jau teikts, ka parks nav pastāvējis pirms tam.

Ainavu parka plānojuma atšifrēšanu laikam gan vislabāk sākt no bijušās muižas pils. Bieži vien ēkas centrālajā daļā ir atradusies lielāka zāle ar izeju uz dārzu. Seit arī bijuši koncentrēti vairāki visai nozīmīgi skatu punkti. Skatu perspektīvas var būt dažāda garuma skati parka dziļumā vai pat caur parku uz kādu izcilu koku grupu vai celtni. Skatu perspektīvām var pat nebūt nekāda konkrēta noslēguma, bet krāšņš vidējais plāns. Ļoti aizaugušos parkos pat centrālās skatu perspektīvas var būt aizsegtas ar zemu nolikūšiem zariem, nevietā ieaugušiem vai iestādītiem kociņiem. Parka centrālā daļa parasti ir tā kompozīcijas kodols, kas jāattīra no visa nepiedienīgā, stilistiski svešā. Nedrīkst pārlietu saudzēt arī zemu nolikušos, dažkārt visai skaistos zarus, kuri rudenos un pavasaros, kad parasti notiek lielākā parku kopšana, ir bez lapām un skatu perspektīvas jūtami neaizsedz. Bet vasarā? Tātad skatu perspektīvām jābūt viegli uztveramām, nevis zaru un lapotņu biežumā tik tikko pamatām.

Jāatrod arī sākotnējais celiņu tīkls, kas noteikti ir savienojis muižas pili ar dažādām parka celtnēm (paviljoniem, tiltiņiem). Jāatceras, ka celiņi vienmēr atradušies samērā tuvu ūdens malai, kā arī veduši gar krāšņi ziedošu krūmu grupām un pa parka

lauču malām. Ainavu skatu punkti visbiežāk ir atradušies celiņu pagriezienos, pie parka ceļnēm un tur, kur celiņš ved lejā no kalna.

Samērā vienkārši nosakāms parka dendroloģiskais sastāvs. Katrā skolā ir bioloģijas skolotājs, katrā kolhozā agronoms un katrā mežniecībā — kāds kvalificēts mežsaimnieks. Turklāt 1967.—1970. gadā LPSR ZA Salaspils Botāniskā dārza darbinieki veikuši Latvijas veco parku un citu dendroloģisko objektu inventarizāciju, pēc tam vēl atkārtotu inventarizāciju. Kvalificētu palīdzību parku dendroloģiskā sastāva noteikšanā var sniegt arī paši Zinātņu akadēmijas Botāniskā dārza darbinieki, jo atkārtotā parku apsekošana turpinās. Līdz ar to pirmais parka apkopšanas un atjaunošanas darba posms ir pabeigts, un jāķeras pie otrā darba posma — parka attīrīšanas no pielūžņojumiem, nezāļu kokaugiem, skatu punktu fiksēšanas un pastaigu celiņu atjaunošanas. Te nu vēlreiz jāatzīmē, ka par pielūžņojumu jāuzskata ne tikai visādas drāzas, krituši vai nokaltuši koki un zari, bet arī visi nevietā iestādītie koki un krūmi. Tāpat par nezāļu kokaugiem nāksies uzskatīt ne vien alkšņus, kuru audzes un atvases nereti ir pārņēmušas visai lielas platības, bet arī vecās, pārāk iepletušās spireju un sorbāriju grupas, kā arī

tās kļavas, bērzus un citus visādi citādi «labus» kokus, kas, izauguši cieši blakus vērtīgiem un skaistiem skuju kokiem, tos nomāc vai bojā.

Lai atjaunotu parka celtnes un solus, t. i., fiksētu skatu punktus to istajās vietās, nepieciešama ne tikai laba griba, darbarīki un iemaņas, bet arī līdzekļi un tehnika. Solus un īpaši parka celtnes nepieciešams atjaunot pēc attiecīgu speciālistu izstrādātiem projektiem vai ieteikumiem, jo jebkura stilistiska neatbilstība var sabojāt visu iepriekš paveikto. Sliktākā gadījumā, gatavojot solus, var izlīdzēties ar paraugiem, kuri redzami vecos, pagājušajā gadsimtā izdotu grāmatu un skatu albumu attēlos.

Arī celiņu seguma atjaunošana prasa tehniku un līdzekļus. Bez tam celiņu platuma samazināšana nedos cerētos rezultātus, bet veicinās lielu nomīdītu laukumu rašanos, jo apkoptā parkā palielināsies apmeklētāju skaits. Pietika apkopt un atjaunot Mežotnes parku, lai tajā vairāk iegrieztos ne tikai paši mežotnieši, bet pat baušķenieki un tālāki ekskursanti. Tāpēc parka celiņiem vajadzīgs izturīgs, labi drenēts segums. Tāds ir tikai grants un šķembu segums.

Trešais darba posms — jaunā, vēlamā satura apvienošana ar saglabāto parka plānojumu un apjomu. Kā redzams no labiem un diemžēl daudz vairāk sliktiem piemē-

riem, tas ir visgrūtākais uzdevums, jo bez riska izpostīt parku tā centrālajā daļā nevar iekārtot pat lielāku sporta laukumu. Vispār, ainavu parka centrālā daļa, kurai ir tīri dekoratīva nozīme, būtu atjaunojama un saglabājama kā noteikta laikmeta parku mākslas paraugs.

It neko, kas spētu pulcēt daudz cilvēku, nedrīkst novietot par tuvu lieliem, skaistiem vai izciliem kokiem, lai augsnes noblīvēšanas rezultātā šie koki nenoslāptu. Šur tur saslavētā parādība — stadions vai estrāde «zem veciem, kupliem kokiem» — pēc būtības ir vai nu pārspilējums (glīts sporta laukums vai neliela deju grīda), vai nezināšanas vadīta ākstība (ja tā tiešām ir estrāde, ja tas ir stadions, tad lielo, kuplo koku drīz vairs nebūs — tie nokaltīs).

Atkal var rasties secinājums: tad jau ar parku jāapietas kā ar vāriņu eksponātu — tikai ar baltiem cimdiem un tikai klusām vakara pastaigām. Un vēlreiz — eksponāts tas tiešām ir. Agrāko laiku, mūsu pašu vectēvu vectēvu stādīts, kopts, lolots. Un kas zin, viens otrs varbūt arī viņu projektēts. Ja arī parks būtu tikai jauniešiem pastaigām divatā, tad tas būs arī tiem, kas gadu nastas dēļ vairs nejaudā tālu aiziet, tiem, kurus mammas vienus pašus vēl nekur nelaiž, arī pašām šīm mammām (kā tas redzams Mežotnes parkā). Bet, ja biju-

šajā muižas pili ir skola, un celiņi ir atjaunoti, un stadions atrodas aiz parka vai tam blakus (kā tas ir Saulainē, būs arī Lielīvandē), tad skrējieni līdz stadionam ir tikai neliela iesildīšanās pirms treniņa.

Tā nu ir pienācis laiks ceturtajam darba posmam, ar ko diemžēl daudzreiz ir iesākts un nonākts strupceļā. Šis darbs ir stādījumu atjaunošana un jaunu ierīkošana. Alejas un piemīņas birzis nav stādāmas ne parka laucēs, ne kaut kur citur parkā. To vieta ir vai nu parkam pievienotajās atpūtas platībās, vai pavisam citur. Tad, kad visi iepriekšējie darbi ir jau paveikti, jauni stādījumi būs nepieciešami arī pašā parkā tur, kur gājuši bojā skuju koki vai krūmu apmales ap lielākām koku grupām, t. i., krūmu grupas, lai ap lielajām koku grupām un reizēm pat ap atsevišķu koku veidotos tāds kā mežmalas krūmājs. Šādas apmales, nereti visai krāšņas un dekoratīvas, ir bijušas daudzos mūsu vecajos ainavu parkos. Turklāt krūmu grupas būs jāstāda arī tur, kur tās agrāk nav bijušas, — nogāzēs, kur kaut kādu iemeslu dēļ iznīcināta zemsedze, intensīvi lietotu celiņu vai atpūtas vietu tuvumā, kur zemsedze var būt apdraudēta.

Un vēl. Parasti visvairāk laika parka apkopšanai iespējams veltīt vēlā rudenī un ziemā, taču labākais

laiks plānojuma atšifrēšanai ir pavasaris, kad kokiem un krūmiem ir 1—3 cm lielas lapiņas. Parks vēl ir pilnīgi pārredzams, taču jau iezīmējas tās vietas, kur ir aizaugušas skatu perspektīvas. Vasarā visu var vēlreiz

precizēt un rudenī ķerties pie darba. Pats dīvainākais, ja viss būs ne vien secīgi, bet arī saprātīgi paveikts, apkopta parka uzturēšana kārtībā prasa pavisam maz darba un līdzekļu.

PARKU VAR MĀCITIES

Parku kopjot un atjaunojot, parku var mācīties. Parka mūžs ir garš, daudz garāks par cilvēka mūžu, bet arī tas nav mūžīgs. Mums ir jāveido savi parki, savi dārzi, skvēri, sava durvju priekša. Mēs varam mācīties no grāmatām, bet mums jāmacās arī parkā.

Patlaban Latvijas PSR ir samērā daudz projektēšanas un citu organizāciju, kas var izgatavot apstādījumu projektus vai sniegt konsultācijas par apstādījumu iekārtošanu. Un tomēr. Mēs esam cēlušī daudz, arī laukos. Savas individuālās mājas dārzu laucinieks vēl iekārto diezgan droši un braši. Konservatīvākie, varbūt gudrākie, vadās pēc vecām tradīcijām. Tiem ir peonija vai roze pie durvīm, tālāk rabarberi, tulpes vai narcises un ceriņu vai jasmīnu krūms pie žoga. Un augļu koki. Un varbūt viens ozols vai dažas egles, vai liepa.

Šāds dārzs veidojas lēni, nekad nav žilbinoši skaists, bet kļūst miļš; tas var pat kļūt par sava veida simbolu. Modernākie, nepacietīgākie steidzas uz Igauniju un Lietuvu, krietrajā sajūsmā vai izmisumā, veido akmensdārzus, rozārijus, par visu vari cenšas izziņāt, kas šobrīd ir modē — mežvitenis, sudrabegle vai varbūt sorbārija. Šāds dārzs žilbina ar formām un krāsām, bieži vien tas liekas piebāzts un pārblīvets, īpaši tam, kas pieradis pie meža pirmatnējās vai veca parka izsmalcinātās monumentalitātes. Šādos dārzos reizēm rodas labas idejas.

Visas nelaiemes sākas, kad jālabiekārto daudzdzīvokļu māju apkārtnē. Turp nevar pārnest individuālās mājas dārzu, ne pareizinātu ar dzīvokļu skaitu, ne palielinātu līdz attiecīgā kvartāla lielumam. Rezultāts būs diezgan mulķīgs abos gadījumos. Un nevar šo «mājas darbu norakstīt» no pilsētas, jo tur parasti iet tikpat bēdīgi. Bet ja nu pamēģinātu kaut ko «norakstīt» no vecā parka un kaut ko

no tā paša vecās viensētas dārza jeb «konservatīvā» individuālās mājas dārziņa?

No vecā parka varētu aizņemties tālās skatu perspektīvas — iestādīt pāris lielas koku grupas ap daudzdzīvokļu mājām tādās vietās, kur tās būtu redzamas no vairākām šī dzīvojamā kvartāla vietām un kur tālumā aiz tām būtu redzams mežs. Protams, vispirms ir jāsaved kārtībā šī kvartāla ceļi un celiņi: pievedceļš, uz saimniecības administratīvo centru, uz autobusu pieturu, uz veļas žāvēšanas vietu, uz kūtiņām, uz bērnu rotaļu laukumu vai sporta laukumu, uz parku. Bet, domājot par šiem ceļiem, jādoma arī par skatu perspektīvām. Pagalmu starp divām mājām, īpaši, ja celiņi to tikpat kā nešķērso, var veidot tāpat kā vecā parka lauci — saulainajā pusē pāris grupas krāšņi ziedošu krūmu un kādu koku grupu, kas met vieglu, caurspīdīgu ēnu kā bērzi.

No vecās viensētas varētu ņemt peoniju vai flokšus, vai kāršu rozes durvju priekšā, protams, lielāku grupu, nevis raibu raibō rindu. Ar ko sliktāks rabarbers? No vecās viensētas ir jāņem krūmi visur tur, kur kaut kas jāaizsedz. Viensētā bija jasmīnu rinda starp košuma dārziņu un augļu vai sakņu dārzu. Daudzdzīvokļu māju kvartālā vajadzēs jasmīnu, ceriņu vai vilkābeļu rindu gar veļas žāvēšanas

vietu vai gar kūtiņām, bet celiņa stūrī — mežrozi. Un ja laukos pilsētas mājā dzīvojošajam laucīņam nav bail sīkumu dēļ saplēsties ar kaimiņu, tad viņš var paņemt no vecās viensētas mantojumā ābeles daudzdzīvokļu mājas pagalma vidū.

Muižnieks, ticis laukā no nocietinātās pils šaurības, atļāvās sev parku. Un atļāvās ar vērienu. Mēs sev parku atļauties negribam, lai gan vecie parki vismaz daļēji (spōrta sacensībām, brīvdabas izrādēm u. tml.) mums vairs neder un nākamajām paaudzēm arī nederēs. Bez tam mūsu rīcībā ir visa līdzšinējā dārzu un parku veidošanas pieredze — gan teorētiskā (literatūra), gan praktiskā (vecie parki). Mums vajadzīgi jauni parki, jauni tāpēc, ka ne visi vecie pilnībā atbilst visām atpūtas vietas prasībām, ne visus vecos, kā redzējām, var un ne visus drīkst izmantot visiem atpūtas veidiem, jauni tāpēc, ka mums savi parki jāatstāj aiznākamajām paaudzēm, tāpat kā mums savus ir atstājušas iepriekšējās. Jauni parki ir vajadzīgi gan lielo pilsētu jaunajiem rajoniem, gan tiem lauku ciematiem, kam savu veco parku nav.

Tāpēc ir jāiet mācīties vecos parkus — gan regulārā plānojuma baroka parkus, gan ainavu parkus.

Baroka laikmets sen pagājis, vēstures gaitu atpakaļ neviens nepagriezīs, bet baroka parks ir parādījis, ka

arī dārza telpu var sadalīt savstarpēji izolētās, nelielās telpās; baroka dārzs ir atdevis savam laikmetam un vēl tagadējam kopš agrīnajiem viduslaikiem aizmirstās ūdens atrakcijas.

Pagājis arī klasicisma laiks, tomēr ainavu parks savas pozīcijas vēl nav atdevis. Ainavu parks mūsdienās un it sevišķi mūsu zemē ieguvis jaunu funkciju: tas kļuvis par kultūras un atpūtas parku, sporta parku un vienkārši pilsētas, dzīvojamā rajona vai ciemata parku. Tam jābūt skaistam, ar plašām un saulainām laucēm, kas mijas ar lielākām un mazākām koku grupām un masīviem, ar skatu perspektīvām, kas paveras no celiņu pagriezieniem, kas paveras, iznākot no lielākas blīvas skuju koku grupas vai

no lasītavas, vai kluba terases, pār lauci, caur birzi, pār upi un tālāk līdz mežam aiz pakalna. Šim jaunajam parkam jābūt ar lielām lapu koku grupām, kas sastāv no trim, pieciem vai pat deviņiem kokiem, kuri stādīti vienā ligzdā, kā stādīja mūsu veco parku dārznieki. Jaunajam parkam jābūt ar balto vītolu dīķa pussalā — ar visu to, kas vecajos parkos skaists, — un vēl labākam.

Jaunajā parkā jābūt pietiekami plašai vietai estrādei vai stadionam, jaunā parka ainavām jābūt vismaz tikpat monumentālām kā labā vecajā parkā, tās nedrīkst būt sadrumstalotas vai samazinātas. Un to visu mēs varam un mums vajag mācīties vecajos parkos.

IZMANTOTĀ LITERĀTŪRA

- Ārends P.* Rundāles pils. Rīga, 1936. 22 lpp.
- Baltischer historischer-geographischer Kalender. Riga, 1908—1913.
- Blumenbach A.* Zur Geschichte der öffentlichen Anlagen und Gärten der Stadt Riga. Riga, 1913, 134 S.
- Böckler G.* Nova architectura curiosa. Nürnberg, 1704. T. 1—4.
- Brežgo B.* Latgolas inventari un ģenerālmēriņonas zem'ū apraksti, 1665—1784. Daugavpils, 1943. 412 lpp.
- Brotze J. Chr.* Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospekte, Münzen, Wappen etc. S. 1., s. a., Bd. 1—10.
- Brunier L.* Kurland. Leipzig, 1868. 296 S.
- Campe P.* Otto Hermann von Vietinghoff, gen. Scheel, Marienburg, der sogenannte «Halbkönig von Livland» (1722—1792). — Baltische Hefte, 1960, N 2.
- Cinovskis R., Janele I., Skujeniece I., Zvirgzds A.* Koki un krūmi Latvijas lauku parkos. Rīga, 1974. 347 lpp.
- Charageat M.* Sztuka ogrodów. Warszawa, 1978. 236 s.
- Danreiter F. A., Pfeiffel J. A.* Lust-Stück, der Gärten neu ersonnen durch Franz Anthony Danreiter und in Kupfer verlegt und aus Liecht gegeben von Johann Andreas Pfeffel. Augspurg, s. a.
- Gothein M. L.* Geschichte der Gartenkunst. Jena, 1926. Bd. 1; 1914. Bd. 2.
- Heine G.* Kurländische Güter und Schlösser. Riga, 1905. 36 S.
- Hennig E.* Geschichte der Stadt Goldingen. Mitau, 1809. 32 S.
- Hupel A. W.* Oekonomisches Handbuch. S. 1., s. a.
- Ideenmagazin für Liebhaber von Gärten, englischen Anlagen und für Besitzer von Landgütern / Unter den Aufsicht von Johann Gotfried Grohmann. Leipzig, 1797.

- Kampe P.* Lexikon liv- und kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400—1850. Stockholm, 1951. Bd. 1. 645 S.; 1957. Bd. 2. 709 S.
- Krūmiņš A.* Par kādu teoriju Latvijas arhitektūras vēstures zinātnē. — Grām.: Latvijas PSR arhitektūras mantojums. Rīga, 1958, 5.—24. lpp.
- Latvijas PSR ģeogrāfija. Rīga, 1971. 523 lpp.
- Latvijas PSR vēsture: Saīsināts kurss. Rīga, 1967. 752 lpp.
- Manteuffel G.* Inflanty Polskie poprzedzone ogólnym rzutem oka na siedmiowiekowa przeszłość cały Inflant. Poznań, 1879. 168 s.
- Manteuffel G.* Kraslaw. Warszawa, 1901. 31 s.
- Manteuffel G.* Polnisch-Livland. Riga, 1869. 96 S.
- Meissner K.* Das schöne Kurland. München, 1917. 159 S.
- Merkel A.* Alterthümer Lief- Ehst- und Kurlands. 2. Abt. Riga, 1829.
- Mettig C.* Ilustrierter Führer durch Riga mit Umgebung. Riga, 1901. 118 S.
- Neumann W.* Lexikon baltischer Künstler. Riga, 1908. 172 S.
- Pauluči albumi. I. sēj. Vidzeme; 2. sēj. Kurzeme.
- Pirang H.* Das baltische Herrenhaus. Riga, 1926. T. 1; 1928. T. 2; 1930. T. 3.
- Schlippenbach U.* Malerische Wanderungen durch Kurland. Riga—Leipzig, 1809. 440 S.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / G. Manteuffel. Warszawa, 1882. T. 3; 1884. T. 5; 1887. T. 8.
- Stavenhagen W. S.* Album baltischer Ansichten. Mitau, 1866.
- Stavenhagen W. S.* Neues Album baltischer Ansichten. Reval, 1913.
- Tamm H.* Põhja-Eesti pargid. Tallinn, 1972.
- Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. Dorpat, 1942. 432 S.
- Vipers B.* Latvijas māksla baroka laikmetā. Rīga, 1937. 257 lpp.
- Zandbergs A., Zandberga R.* Vidzemes vidienas muižu saimniecības ēku arhitektūra XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē. — Grām.: Latvijas PSR arhitektūras mantojums. Riga, 1958, 141.—164. lpp.
- Дубяго Т. Б.* Русские регулярные сады и парки. Л., 1963.
- Лукин А. В.* Восстановление старинных садов и парков — важная задача. — Лесное хозяйство, 1971, № 5, с 77.
- Машинский Л. О.* Проблемы устойчивости лесных насаждений к рекреационным нагрузкам. — В кн.: Формирование и охрана ландшафта. Тез. докл. респ. науч.-техн. конф. Минск, 1972.

Стоицев Л. И. Садово-парковый ландшафт. София, 1962.

Щербаков И. П. В. И. Ленин и охрана природы. — В кн.: Природа Якутии и ее охрана. Якутск, 1972.

Звиргзд А. В., Мауринь А. М., Цинновскис Р. Е. Скриверский дендрарий. Рига, 1972. 172 с.

Капаклис А. Рижские городские сады и парки. Рига, 1972. 112 с.

Izmantoti arī LPSR Centrālā Valsts vēstures arhīva un LPSR V. Lāča Valsts bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu fonda materiāli.

LŪDZU, IZLASIET!

Krūmiņš A. PAR KĀDU TEORIJU LATVIJAS ARHITEKTORAS VĒSTURES ZINĀTNE. — Grām.: Latvijas PSR arhitektūras mantojums. R., 1958, 5.—24. lpp.

PAR LATVIJAS VECAJIEM PARKIEM UN BIJUSO MUIZU PILIM:

Ārends P. RUNDĀLES PILS. R., 1936. 22 lpp.

Brotze J. Chr. SAMMLUNG VERSCHIEDENER LIEFLÄNDISCHER MONUMENTE, PROSPEKTE, MÜNZEN, WAPPEN, ETC. Bd. 1—10.

Cinovskis R., Janele I., Skujeniece I., Zvirgzds A. KOKI UN KRŪMI LATVIJAS LAUKU PARKOS. R., 1974. 347 lpp.

Hennig E. GESCHICHTE DER STADT GOLDINGEN. Mitau, 1809. 32 S.

Manteuffel G. KRASLAW. Warszawa, 1901. 31 s.

PAULUČI ALBUMI. 1. sēj. Vidzeme; 2. sēj. Kurzeme.

Pirang H. DAS BALTISCHE HERRENHAUS. R., 1926. T. 1. 88 S. + 80; 1928. T. 2. 72 S. + 30; 1930. T. 3. 88 S. + 80.

Stavenhagen W. S. ALBUM BALTISCHER ANSICHTEN. Mitau, 1866.

Дубяго Т. Б. РУССКИЕ РЕГУЛЯРНЫЕ САДЫ И ПАРКИ. Л., 1963.

PAR CITU REPUBLIKU VECAJIEM PARKIEM:

Косаревский И. А. ИСКУССТВО ПАРКОВОГО ПЕЙЗАЖА. М., 1977. 246 с.

Николаевская Э. А. ВОДОЕМЫ В ЛАНДШАФТЕ ПАРКА. М., 1963. 195 с.

PAR APSTĀDIJUMU VESTURI, REKONSTRUKCIJU UN PROJEKTĒSANU:

Barons K. DĀRZU MĀKSLA. R., 1960.

Gothein M. L. GESCHICHTE DER
GARTENKUNST. Jena, 1926. Bd. 1.;
1914. Bd. 2.

Majdecki L. HISTORIA OGRO-
DÓW. Warszawa, 1978. 942 s.

Залесская Л. С., Микулина Е. М.
ЛАНДШАФТНАЯ АРХИТЕКТУРА.
М., 1979. 240 с.

Стоицнев Л. И. САДОВО-ПАРКО-
ВЫЙ ЛАНДШАФТ. София, 1962.

LATVIJAS VIETU RĀDITĀJS

- Aleksandra skanste 27
Alokste 82
Alūksne 9, 24, 38, 42
Annenieki 39
Asare 75
Avoti 53
- Bauņi 45, 65, 86, 88
Bauska 69
Bērzbeķe 24
Bērze 39, 41
Bīriņi 38, 86
Biščāni 79
Bornsminde (Ziedoņi) 69, 75, 80, 86
Brasla 33
Braslava 89
Brodaži 35
Brukna 85
Bunkas skola 39
Burtņieki 15, 18, 19, 65, 86, 88
- Cara dārzs 13, 25, 27
Cēsis 15, 38, 45, 64, 31, 88
Cesvaine 16, 85
Cīrava 45, 61, 86
- Daugava 25, 27, 33
Dikļi 85
Dižstende 10, 45
Drabeši 85
Drusti 38
Dunalka 18, 85
Dundaga 17, 18, 24, 69, 85
Durbe 45, 50, 56, 86
Dzērve 91
Dzirciema palīgskola 29
- Eleja 45, 50, 53, 55
Feimaņi 35
Fridrihsluste 29
- Ganību dambis 25
Gauja 38
Gaujiena 53
Gavieze 85
Gelenova 79
Gustava sala 25, 27
- Iecava 18, 20
Ieriķi 9
Igums 44
Inčukalns 45
Izriede 39, 41

Jāņamuiža 38, 91
Jaungulbene 75, 86
Jaunlaicene 53
Jelgava 16, 23, 24
Jezupava 90
Jumprava (Bauskas raj.) 36, 53, 69

Kabile 91
Kalēti 9
Kalnamuiža 24
Katvari 85
Kaucminde (Saulaine) 86, 88, 97
Kazdanga 45, 50, 55, 75, 82, 84, 85,
89

Kļavu kalniņš 83
Kocēni 85, 91
Krāslava 33, 34, 35, 69, 70, 85, 88
Kronvircava 16, 20, 21, 22, 23
Kubes kalns 23
Kuldīga 9, 16, 20, 23, 24
Kurmene 37, 78
Kīšezers 14

Laimiņi 28, 29, 31
Landskorona 35
Lauciene 10
Lestene 18
Lielaide 24

Lielbērze 39, 41, 88
Lieleleja 52, 55, 87
Lielezere 75, 88, 92, 94
Lielivande 97
Lielsvēte 29

108 Lielupe 46, 47, 48, 49, 50, 69

Liepupe 92
Liezēre 16, 86
Lode 16
Luste 29

Mangaļi 13, 14
Mazmežotne 49
Mazsalaca 85
Mazstraupe 32, 33, 42, 85
Meijas muiža 16, 20
Mēris 75, 89
Meženieki 39, 40, 41, 53
Mežotne 45, 47, 55, 69, 86, 88, 90, 91,
96, 97
Milite 86

Naukšēni 16
Nogale 75
Nordeķi 24, 75, 78
Nurmiži 45
Nurmuiža 10

Oktoobra parks (Cēsīs) 45, 65
Ozolaine 27
Ozolmuiža 16, 20
Ozolu muiža (Limbažu raj.) 42, 43,
44

Pārdaugava 23
Pastende 45, 53
Pelči 81, 85
Pilsblīdene 45, 50, 56, 61
Pope 10, 92
Priēļi 53, 65, 86, 91, 93

Remte 45, 75, 92
Reņģe (Ruba) 78
Riekstu kalns 65, 81

Rīga 14, 23, 24, 25, 27
Ropaži 23
Rundāle 13, 23, 28, 29, 85, 91, 93

Sarkandaugava 27
Skrīveri 73

Slocenes senleja 60

Spāre 45, 64

Stāmeriena 75

Strutele 79

Stukmaņi 31, 32, 33

Svēte 24

Šēfera birzs 54, 75, 82

Šķērvelis 39, 41

Slokenbeka 10, 56

Talsi 45

Tempļa kalns 9

Tetelmīde 79

Tiņģere 45, 58, 62

Tukums 10, 60

Ulbroka 38
Umpārte 90
Ungurmuiža 30, 32

Valātas parks 54, 75, 82

Valdgale 37, 45, 90

Valtenberga 85

Vandzene 45, 50, 52, 53, 91, 93

Varakļāni 35, 67

Vecauce 86

Vecgulbene 75

Vecpienava 29

Vērene 52

Veselava (Veselauska) 45, 65

Vilzēni 44

Viļķene 90

Vinakalns 49

Vircava 20, 23, 24

Virkus parks 45

Vormsāti 39, 40, 41, 53

Zaļenieki 18

Zentene 75

Zlēkas 10

Zvārtava 75, 76

SATURS

NEDAUDZ PAR PARKA DIVĀM
DABĀM

5

PUSCEĻĀ UZ DEKORATIVO
DĀRZU

8

PARKS DRIKST ATRASTIES PIE
PAŠAS PILS

10

Plaša paraugu izvēle

10

Vismaz 50 gadus pirms Rundāles
parka un Cara dārza

13

Izpriecu, augļu un virtuves dārzi

16

Kronvirčavas dārzs un tā uzdotie jau-
tājumi

20

Ānsis Grābeklis un Juris Ozoliņš...

23

ŠIS RAIBAIS 18. GADSIMTS!

25

Cara dārzs un paraugshēmas

25

Kurzemes hercogu dārzi

28

Pēc veco labo laiku paraugiem

29

Krāslavas publiskais dārzs

33

Citi Latgales muižu dārzi

35

Ainavu dārzi jeb parki

36

Mākslīgās pilsdrupas

36

Skumīgie «izpriecu mežiņi»

38

Kapakmeņi un šūpoles jeb pirmie
Kurzemes ainavu parki

38

AINAVU PARKU LAIKMETS

42

Ar skatu uz pagātni

42

Parki 18. un 19. gadsimta mijā	45
Mežotnes parks un tālās skatu perspektīvas	47
Elejas parks	52
Vandzene un mantojums no baroka un romantizētajiem ainavu parkiem	52
Kazdanga	55
Durbe, Pilsblīdene un citi parki	56
Cēsu pilsmuižas parks ar īstām pilsdrupām	64
Beidzot ainavu parki ir arī Latgalē	65
Pirmā atkāpe (par ļoti romantiskām lietām un folkloru)	69
Otrā atkāpe (par informāciju)	70
Krāslavas rekonstrukcija pēc jaunās modes	70
Dendroloģiskie un neoromantiskie ainavu parki	73
Atkal sentiments	75
Zvērtavas dendroloģiskais mežaparks	76
Par katru cenu kaut ko senatnīgi geometrisku	78
Jaunie parki	79

Rekonstrukcija nav mūsu izgudrojums	80
Kā kūts nonāca parka vidū	82

MUIZA UN MUIZNIEKI PIEDER PAGĀTNEI

	84
Vajadzības un mantojums	85
Veci rēķini un pārveidošana	86
Lauksaimniecības kolektīvācija un kam noder parks	88
Enaina vieta ražošanas sektoriem	89
Alejas	90
Celtnes, celtnītes un piebūves	90
Atpūtas objekti, kam parks ir par mazu	91
Kam noderēs parks?	92
Kas mums varētu patikt baroka parkā?	93
Parks vispirms jāapkopj	94
Parku var mācīties	99
Izmantotā literatūra	102
Lūdzu, izlasiet!	105
Latvijas vietu rādītājs	107

Илзе Элмаровна Янеле

СТАРИННЫЕ СЕЛЬСКИЕ ПАРКИ

(Латвийское общество охраны
природы и памятников,
Институт биологии АН ЛатвССР)

Серия «Природа и мы»

Издательство «Зинатне»

Рига 1981

На латышском языке

Ilze Jānēle

VECIE LAUKU PARKI

Redaktore *B. Lāce*
Mākslinieciskais redaktors *G. Krutojs*
Tehniskā redaktore *A. Pelikša*
Korektors *I. Kundziņš*

ИБ № 840

Nodota salikšanai 27.03.81. Parakstīta
iespiešanai 17.07.81. JT 04119. Formāts
60×70/16. Tipogr. papīrs Nr. 1. Literatūras
garnitūra. Augstspiedums. 8 fiz. iespiedl.;
6,24 uzsk. iespiedl.; 7,72 izdevn. I. Metiens
20 000 eks. Pasūt. Nr. 1191. Maksā 50 k.
Izdevniecība «Zinātne», 226018 Rīgā, Tur-
geņeva ielā 19. Iespiesta Latvijas PSR
Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grā-
matu tirdzniecības lietu komitejas rāžoša-
nas apvienībā «Poligrāfists», 226050 Rīgā,
Gorkija ielā 6.

[0,30]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306040651

50 k.

Ai Rundāle, smuka muiža,
Žēl man bija tev' atstāt:
Visapkārt(i) oši, kļavas,
Vidū zelta liepa auga.

T. dz.

DABA UN MĒS • DABA UN MĒS • DABA